

ՀԱՅԵՆԵՐ

ԳՈՒՐԳԵՆ
ՀՈՎՆԱՆ

891.99

8792

2-86

2015.09.09

Նույն էր.

ה.ר.

A close-up photograph of a piece of aged, cream-colored paper with horizontal ruling lines. A large, dark brown, textured object, possibly a book cover or folder, is partially visible in the bottom left corner, overlapping the paper.

7-86

ԳՈՒՐԳԵՆ ՀՈՎՆԱՆ

ՍՏՈՒԳՎԱՄԷ Է 1961 թ.

ՆՈՎԵԼՆԵՐ

A 28378 8792

ԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՅԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1 9 4 6

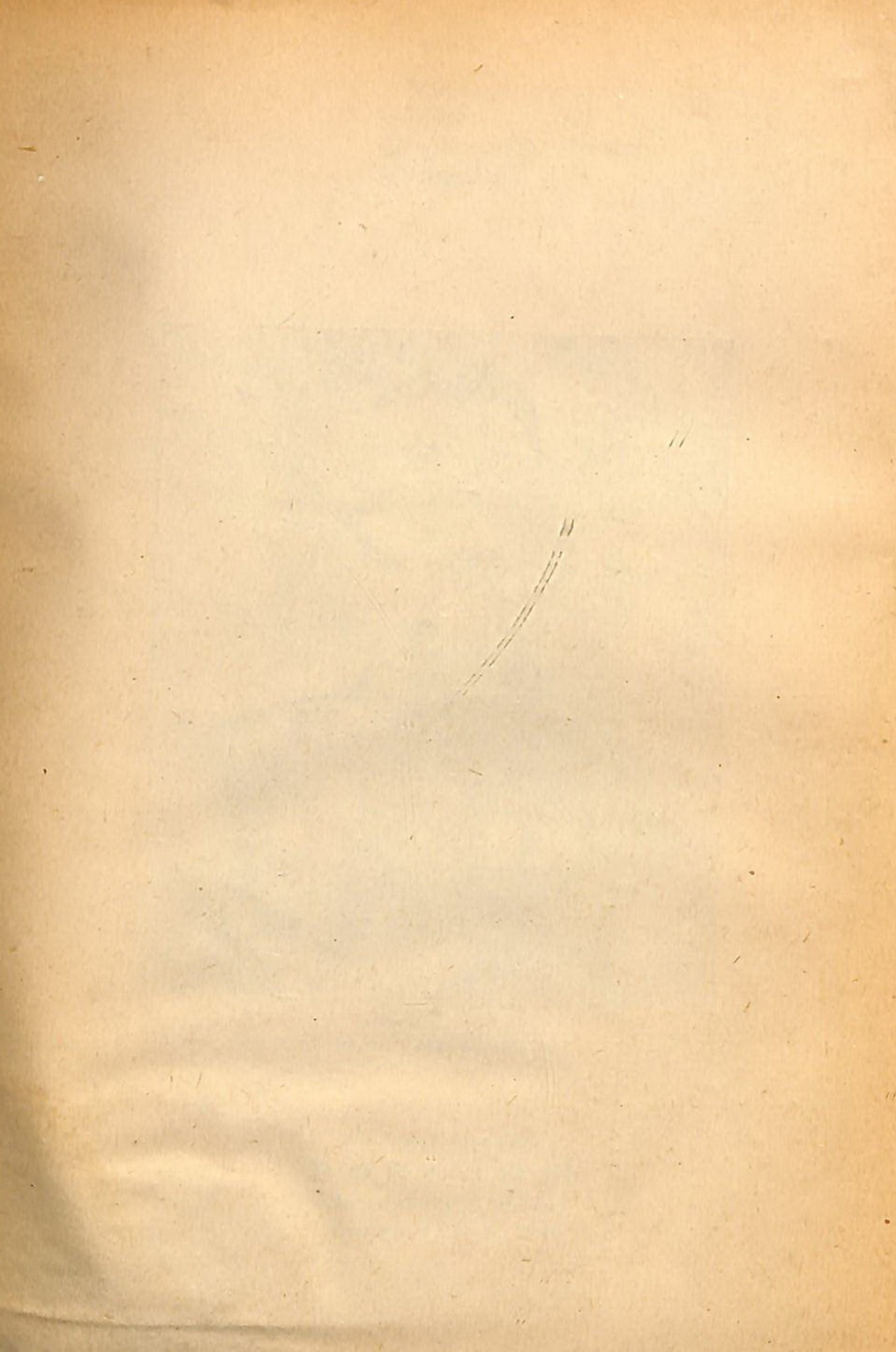
Գիրքս, որպէս համէս շիւմար,
դնում եմ մարտերի դաշտում ընկած
իմ ընկերների հետափոր ու անհայտ
գերեզմանին:

Գ. ՀՈՎՆԱՆ

Շապիկը՝ Գևորգի
ՍՈՒՐԵՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ

ГУРГЕН ОВНАН
Н О В Е Л Л Ы
(На армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1946

ԵՐԳՁԻ ՄԱՆԸ

Ուղիղ 31 տարի էր, որ կույր երգիչը թափառում էր ծովափնյա գեղեցիկ քաղաքում ու երգում սլավոնական հին, բայց հաճելի մեղեդիներ: Բոլորը նրան ճանաչում ու սիրում էին: Ինքը՝ կույր երգիչն էլ ճանաչում էր շատերին, հատկապես նավաստիներին: Նրան հայտնի էր բոլոր նավերի չվացուցակը, գիտեր ո՛ր նավի վրա ո՛վ է աշխատում: Նավաստիները սիրով լսում էին նրա երգերը ու առատ վարձատրում, նվերներ տալիս, մի խոսքով, նրանք էին, որ իրենց խնամքի տակ էին առել ծերուկ երգչին:

Մի օր մի խումբ նավաստիներ նվիրեցին նրան իրենց հին հագուստները, տվին ուտելեղեն և պատվիրեցին, որ այսուհետև նա երգի միայն նավաստիների սիրած երգերը: Կույր երգիչն ուրախությամբ համաձայնեց. ինքն էլ էր սիրում այդ երգերը: Ուրախ էր անցնում երգչի կյանքը նավաստիների հետ և հոգով վշտանում էր, երբ նրանք նորից գնում էին ծով: Ծովափնյա մայթերի վրա կույր երգիչը շրջում էր ու անվերջ հաշվում օրերն ու ժամերը, թե երբ նորից կվերադառնան իր սիրելի նավաստիները:

Երբեմն նա կծկվում էր նավամատուցի մի անկյունում ու ժամերով մնում այդպես լուռ, քարացած: Այդ ընդմիջում

ղծվար էր հասկանալ, թե ինչ էր խորհում ծեր երգիչը. արդոք փրփրած ծովի կատաղի ալիքների նոր երգն էր հյուսում, թե՞ ծովալիճն տարերքի քմահաճ պարն ունկնդրում, կամ գուցե մի ուրիշ բան. դա մնում էր խոր գաղտնիք, որ հայտնի էր միայն իրեն՝ կծկված, լուռ երգչին:

Երբ պատերազմն սկսվեց, կույր երգիչն անչափ վըշտացավ: Իր կյանքում նա շատ պատերազմներ էր ապրել, բայց այս մեկը նրա համար ամենից սոսկալիճ էր: Քաղաքը պատերազմի ճակատին շատ մոտ էր, ինդանոթների, ռումբերի խուլ զղրղյուներ լսվում էր՝ քաղաքում: Նավաստիները էլ այցի չէին գալիս նրան, նրանք կոխում էին օսկատում: Ծերուկ երգիչն էլ այլևս չէր երգում, նա լուռ էր, քաշվել մի անկյուն ու վշտացած զրուցում էր իր փոքրիկ ութամյա ընկերոջ՝ Իգորի հետ:

— Իսկ գերմանացիները որ մտնեն քաղաք, մեզ կըսպանեն,— հարցրեց Իգորը, նայելով ծեր երգչի գունատ ու անկյանք դեմքին:

— Մե՞զ, մեզ ինչի՞ են սպանում, չէ՞ որ մենք անվտանգ, անօգնական մարդիկ ենք, ինչ նշանակություն ունի նրանց համար մեր մահը. չէ՞, մի՞ վախենա, Իգա՛րկա, նրանք մեզ ձեռք չեն տա,— դանդաղ, բայց համոզված ասաց կույր երգիչը: Ապա Իգորի անհանգստությունը լիովին փառատելու համար պատմեց, որ ինքը շատ պատերազմներ է ապրել, շատ պատերազմների պատմություն գիտե, և որ կա շատ հին ժամանակներից մնացած մի օրենք, մի սովորություն, որ կոչվող կողմերը երբեք ձեռք չեն տալիս ծերերին ու երեխաներին: Այդպես եղել է հնում դեռևս վայրի ցեղերի ժամանակ, այդպես մնացել է դարերի ընթացքում մինչև մեր օրերը:

Մարտերը օրեցօր ավելի սաստկանում էին, թշնամին մոտենում էր քաղաքի մատույցներին: Քաղաքի բնակչու-

թյան մի մասը թողնում էր քաղաքը. ծեր երգչին էլ հայտնեցին այդ մասին, բայց նա հրաժարվեց մի ավելորդ բեռ դառնալու նրանց համար.

— Մենք մնանք, Իգարկա, ո՞ւր պիտի գնանք, դու գիտես, որ ինձ համար շատ դժվար է քոչել տեղից-տեղ: Մենք մնանք, Իգարկա, մեզ ձեռք չեն տա նրանք,—դողդոջուն ձայնով ասաց երգիչը:

Եվ նրանք մնացին—ծեր երգիչն ու փոքրիկ Իգորը:

Ինչպիսի՞ր ավերումներ ասես, որ չկատարեցին գերմանացիները ծովափնյա այդ գեղեցիկ քաղաքում. ծերուկ երգիչը չէր տեսնում, չգիտեր, իսկ փոքրիկ Իգորը տեսնում էր, բայց փոքր էր, շատ բան չէր հասկանում: Զարհուրելի բաներ էին պատմում: Ծերուկ երգիչը դժվարանում էր հավատալ: Լսելով այդ գաղանությունների մասին, նրա դեմքը մռայլում էր, հոգին՝ փոթորկվում. և, առաջին անգամ իր կյանքում, նա մտածեց՝ լավ է, որ ինքը կույր է ու ոչինչ չի տեսնում:

Այդ օրը սովորականի պես նրանք դուրս եկան ծովափ ուտելու բան ճարելու. քաղցած էին: Ծերուկ երգիչը տարօրինակ կերպով անհամբեր էր դարձել ու ամեն մի քայլափոխում հարցնում էր.

— Ո՞վ է գալիս, ո՞վ անցավ, ի՞նչ աղմուկ է:

Փոքրիկ Իգորը հոգնել էր պատասխանելուց, բայց էլի շարունակում էր համբերությամբ կատարել իր պարտականությունը:

Այդպես խոսելով քայլում էին, երբ դիմացի փողոցի անկյունից հանկարծ դուրս եկան գերմանական մի խումբ զինվորներ ու սպաներ և շրջապատեցին նրանց:

— Այդ ո՞ւր եք շտապում,—հարցրին նրանք:

— Չենք շտապում,—պատասխանեց կույր երգիչը:

— Սրան տեսեք, կույր է ձեռնում. բա՛ց աչքերդ, ծե-
րո՛ւկ, թե չէ ընդմիշտ կփակենք մենք այն:

— Ես կույր եմ, ինձ այս քաղաքում բոլորը գիտեն,
հարցրեք՝ ում կուզեք:

— Ահա՛, կո՛ւյր ես, իսկ այս ի՞նչ է թևիդ տակ, կի-
թառ է, ուրեմն դու նվագում ես և երգել գիտես:

— Այո՛, ե՛ նվագում եմ ե՛ երգել գիտեմ:

— Դե՛, նվագի՛ր, երգի՛ր, տեսնենք ինչպե՛ս ես եր-
գում:

— Ի՞նչ երգեմ, իմ երգերը ձեզ դուր չեն գա, ես միայն
սլավոնական երգեր գիտեմ, իսկ դուք չեք սիրում այդ եր-
գերը:

— Ահա թե ինչ, ուրեմն դու՛ այդքան հասկանում ես,
դու գիտես նույնիսկ, թե մեզ ինչ է հարկավոր, դե, ուրեմն,
ասա՛, ծերուկ, դու կիմանաս, թե որտեղ են թաքնված պար-
տիզանները:

— Ես ինչ կարող եմ իմանալ, ես ոչինչ չգիտեմ:

— Ոչինչ չգիտե՛ս, իսկ մենք գիտենք, որ դու ինքդ
ծպտյալ պարտիզան ես. իզուր կույր ու անմեղ մի ձեռնա-
ասա՛, որտե՛ղ են ձերոնք, — հրացանի կոթով ուժեղ հարված
տալով ծերուկին, գոռաց գերմանական սպան:

Իզորը ահից սկսեց լաց լինել: Ծանր հարվածը իջավ
նաև նրա՛ մեջքին:

— Ի՞նչ եք ասում, ես ի՞նչ պարտիզան եմ. Իզա՛րկա,
լաց մի՛ լինի, սրանք ինձ չեն ճանաչում:

— Ճանաչում ենք, ամբողջ Ռուսաստանն ենք ճանաչում
և երբեք ձեզ չի հաջողվի մեզ խաբել, — նորից գոռաց սպան
ու ձեռքի ատրճանակով երեք անգամ կրակեց կույր երգչի
վրա:

Ծերուկ երգիչը թավալվեց գետին: Իզորը սարսափահար
ճշաց ու ընկավ նրա վրա:

Գերմանացիները ոտքի մի հարվածով ջարդեցին նաև
կիթառը ու հեռացան...

Արդեն ուշ երեկո էր:

Ծովից փչում էր անհանգիստ ու ցուրտ քամին:

Փողոցի մի անկյունում ծանր վիրավոր ընկած էր կույր երգիչը. նա իր կյանքի վերջին րոպեներն էր ապրում: Իգորը ահաբեկված արտասովում ու կրկնում էր.

— Դու ասում էիր՝ ծերերին ու փոքրերին ձեռք չեն տա, տեսնո՞ւմ ես, նրանք մե՛զ էլ են սպանում:

— Լաց մի՛ լինի, Իգարկա՛. եթե նրանք մեզնի՛ց անգամ սարսափում են... նույնիսկ մե՛ր մեջ պարտիզան են տեսնում, նշանակում է նրանք խիստ ահաբեկված են... Նրանք մեր երկրում երկար չեն կարող մնալ,— դժվարությամբ ու զայրույթով ասաց կույր երգիչը:

Իգորը կծկվել էր նրա կողքին և շարունակում էր ցավից ու սարսափից արտասվել:

Ծերունին այլևս չէր կարողանում խոսել, նա միայն թույլ և ուժասպառ ձեռքով շոյում էր Իգորի գլուխը:

Ծովից բարձրացող քամին հետզհետե ավելի սաստկանում էր:

Ուշ գիշեր էր, երբ Իգորը հանկարծ զգաց, որ այլևս չի շարժվում ծերուկի ձեռքը...

— Дедка, дедка,— գիշերվա ահավոր խավարի մեջ սարսափահար ճչաց Իգորը:

Կույր երգիչը մահացել էր արդեն...

Հաջորդ օրը գերմանական ոստիկանությունը ծովը նետեց երկու դիակ ու մի ջարդված կիթառ...

1941 թ. օգոստոս.

ԾԱՂԻԿՆԵՐԸ

Պատերազմը պղտորեց պարտիզական Հայրոյի հոգին: Քսկ անծանոթ վիշտը թախծի ծանր քող էր դրել նրա ժըպտուն դեմքին: Նա քայլում էր տխուր, մտազբաղ և երբեմն էլ լուռ, ինքն իրեն խոտում էր ու բարձրաձայն կրկնում.

— Սրիկանե՛ր, օ՛հ, սրիկանե՛ր:

Ճակատ էր գնացել Հայրոյի միակ զավակը. նրա հետ գնացել էին շատ-շատերը: Դե, իհարկե, պիտի գնային, այդ շատ լավ էր հասկանում պարտիզական Հայրոն. Հայրենական մեծ պատերազմ էր, ամենքը գնում էին կռվելու, իր զավակն էլ պիտի գնար:

Էլ ինչո՞ւ էր նա զավակ ունեցել, էլ ինչո՞ւ էր նրան սիրել, փայփայել ու մեծացրել, որ այսօր, երբ սև ամպերն են իջել մեր երկրի վրա, երբ թշնամու կատաղի հորդաները քանդում ու ավերում են մեր երկիրը, այսօր նա չգնա պաշտպանելու հայրենիքը:

Հայրոն անվանի մարդ էր, նրան ճանաչում ու սիրում էին բոլորը: Նա հայտնի էր ծաղիկների իր նշանավոր պարտեզով: Ինչպիսի՞ պես-պես ծաղիկներ առես, ոչ չկային

պարտիզական Հայրոյի ծաղկանոցում: Այդ ծաղիկները, հոտավետ, քնքուշ ու գունեղ ծաղիկները հատ-հատ, փունջ-փունջ դուրս գալով Հայրոյի պարտեզից, կարծես լեզու էին առնում ու իրենց տիրոջ գովքն անում ամեն տեղ:

Ով ասես, որ չէր եղել նրա պարտեզում, ով ասես, որ Հայրոյի պարտեզից ծաղիկներ չէր տարել իր սիրուհուն, իր հարազատին. ինչպիսի հանդեսներ ասես, որ չէին զարդարվել Հայրոյի պարտեզի հրաշագեղ ծաղիկներով:

Երբ զինակոչ եղավ, նորից այցելուններով լցվեց Հայրոյի պարտեզը. եկան աղջիկներ քնքուշ, թափանցիկ, մայրեր եկան գունատ ու թախծոտ և շատ-շատ ուրիշներ. եկան ծաղիկներ տանելու կայարան՝ իրենց եղբայրներին, զավակներին, իրենց հարազատներին ճանապարհելու համար:

Շատ ծաղկեփնջեր կազմեց այդ օրը պարտիզական Հայրոն: Բայց մի ծաղկեփունջ առանձնապես գեղեցիկ էր, նա կազմված էր բացառիկ խնամքով, նրա մեջ կային պարտեզի բոլոր բնորոշ ծաղիկները, նա ծաղկեփնջերի ծաղկեփունջն էր, գեղեցիկների գեղեցիկը: Պարտիզական Հայրոն այդ ծաղկեփունջը կազմել էր իր զավակի համար, չէ՞ որ նրան էլ իր պարտեզի ծաղիկների պես սիրել, ծաղիկների պես փայփայել ու մեծացրել էր:

Հարյուրավոր մարդիկ էին հավաքվել կայարանում: Նրանք եկել էին ճանապարհելու իրենց սիրելի զավակներին: Ճակատ էր գնում նաև պարտիզական Հայրոյի տղան:

Գնացքը շարժվեց:

Նրանք մեկնեցին՝ իրենց հետ տանելով ժողովրդի սեփը, նրա գուրգուրանքը և հաղթանակի անսահման հավատը:

Երբ կայարանից վերադարձան տուն, Հայրոյի կինը՝ Մանուշը քաշվեց մի անկյուն ու սկսեց դառն ու անզուսպ կերպով արտասվել:

— Բավական է, Մանուշ, գնացողի ետևից լաց չեն լինի, — ասաց Հայրոն, բայց իր սիրտն էլ լիքն էր և հավիվ էր զսպում իրեն:

— Պատերազմի շրջանում ծնող, մայր չպիտի լինել,

ամեն ինչ կարելի է լինել, բացի մայր լինելուց,—կրկնում էր Մանուշը:

— Է՛հ, Մանու՛շ, դու միամիտ ես, դու չգիտես ինչ բան է ստրուկ լինել, այն էլ գերմանացուն. եթե իմանալիր, այդպես չէիր ասի: Ես գիտեմ ինչ բան է այդ գերմանացի ասածը, տեսել եմ նրանց զինվորների ու սպաների դարշելի մոտիվը:

Օրերն անցնում էին, բայց պարտիզական Հայրոն լուր չունեւր իր զավակից: Անցել էր արդեն մեկ, երկու շաբաթ և այսօր արդեն մի ամիս, նորից երեք շաբաթ, բայց դարձյալ ոչ մի լուր: Սոսկալի լուրեր էին գալիս պատերազմի դաշտից: Ֆաշիստական հորդանքերը ոտնահարում էին ամեն ինչ. սպանում, մորթում ու սվինահար էին անում անօգնական գերիներին, կանանց ու երեխաներին:

Հսելով այդ ամենը, պարտիզական Հայրոն ծանր ցավ էր զգում հոգու խորքում: Վշտի զայրուլթն օրեցօր ավելի էր կուտակվում նրա կրծքի տակ, ուռչում և ուզում էր պայթել, բայց ձերությունը, անիծված ձերությունը խանգարում էր նրան, որ ինքն էլ իր հարվածը հասցնի գաղանացած թշնամուն:

Հայրոն դարձել էր լուսկյաց. նա համարյա չէր խոսում:

Առաջվա պես պարտիզական Հայրոն ալլեա չէր հետեւում իր պարտեզին: Ծաղիկները, հոտավետ, գունեղ ծաղիկները հետզհետե թոշնում էին, չորանում:

— Ինչ պարտեզ, ինչ ծաղիկներ, երբ հազարավոր մարդիկ են մեռնում, ում են պետք այն ծաղիկները, որ մահվան պսակ ու վշտի սփոփանք պիտի լինեն,—ասում էր պարտիզական Հայրոն:

Եվ թոշնում, չորանում էին ծաղիկները, սիրուն, գունըզգուն ծաղիկները...

Այդ օրը, երբ սովորականի պես Հայրոն իջել էր իր պարտեզը, նստել իր սիրած խնձորենու տակ ու աշխատում

էր ազատվել իրեն հալածող ու ճնշող մտքերից, նրան մոտեցալ փոստատարն ու հանձնեց մի ծրար:

Այդ՝ երկտող, ուրախալի մի նամակ էր իր զավակից.

«Ես առողջ եմ ու լավ,—գրում էր նա,—աննկարագրելի մարտեր են տեղի ունենում: Զախչախում ու ոչնչացնում ենք ֆաշիստ մարդակերներին: Իմ մասին չմտածեք: Չտըխրեք... հաղթանակը մերը՝ կլինի: Կարոտում եմ բոլորիդ, պարտեղին... հետևեք, որ ծաղիկները չթռչնեն, շորանան»:

Պարտիզական Հայրույի ու նրա կնոջ՝ Մանուշի ուրախությանը չափ չկար: Շուտով այգալիսի ուրախալի նամակներ ստացան և մյուս հարեանները:

Պարտիզական Հայրույին ամեն օր տասնյակ մարգիկ էին այցելում, ողջունում էին նրան ու պատմում այն շտեմներված հերոսությունների մասին, որ ցուցաբերում էին Կարմիր Բանակի խիզախ մարտիկները: Նրանց դյուցազնական պայքարի մասին անթիվ, անհամար երգեր էին գրվում, նրանց գովքն էր, որ արվում էր ամեն տեղ, երկրի ամեն անկյունում:

Հայրույի պարտեզը նորից սկսեց կենդանանալ: Ոչ միայն հարեանները, այլև անծանոթ մարդիկ օգնում էին պարտիզական Հայրույին, ջուր էին ցանում ծաղիկներին, իսկ ծաղիկները, վառ, սիրուն ծաղիկները բացում էին իրենց մետաքսե թերթիկները, ժպտում ու առաջվա պես զարդարում պարտեզը:

Մեր անծայրածիր երկրին շատ տանկեր, վառոդ, արկ ու փամփուշտ է հարկավոր, բայց մեր երկրին հարկավոր են նաև ծաղիկներ, հոտավետ, սիրուն, վառ ծաղիկներ մեր պանծալի մարտիկներին, ստալինյան բազեններին դիմավորելու, նրանց կուրծքը զարդարելու, նրանց հաղթանակը շնորհավորելու համար:

Է՛յ, սիրելի պարտիզական, դե թա՛րմ, թա՛րմ պահիր ծաղիկները, մոտ է մեծ հաղթանակի ժամը:

1941 թ. օգոստոս.

Մ Ո Ւ Ր Ճ Ը

*Как сильно билось русское сердце
при слове отечество!*

А. С. Пушкин

Դարբինը վշտացած էր:

Մի քանի տասնյակ տարի շարունակ նա աշխատում էր այդ արհեստանոցում, բայց երբեք իրեն այնքան հոգնած, այնքան ջարդված չէր զգացել, որքան այդ օրը: Երևի ծերացել էր կամ տարիների ծանր աշխատանքը հյուսել, մաշել էր նրան: Ո՛չ, ո՛չ: Դարբինը դեռ առույգ է, նրա բազուկներում դեռ ուժ կա, չնայած քառասուն տարի շարունակ նա աշխատում է այդտեղ:

Վիշտը, խոր վիշտն էր նրան այդպես կծկել, այդպես ուժասպառ արել:

Պատերազմի դաշտում սպանել էին նրա ավագ որդուն, իսկ կրտսեր որդուց, որ նույնպես ճակատումն էր, երրորդ ամիսն էր, ինչ ոչ մի լուր չկար: Եվ սոսկալի մտքերը հանգիստ չէին տալիս, տանջում ու մաշում էին նրան:

Արհեստանոցը մի տեսակ մռայլվել էր, իսկ քուրայից ցայտող կայծերը, կարծես սվիններ էին, որ խրվում էին նրա կրծքի մեջ: Չէ՛, աշխատել այլևս չէր լինում, նա նույնիսկ հաճախակի մոռանում էր, թե ի՛նչ է շինում:

Մի ուրիշ քուրա էր վառվում նրա կրծքի տակ, ավելի ուժեղ, ավելի թեժ, որ լափում էր նրա սիրտը: Ամեն ինչ փոխվել էր, ըմբոստացել: Երկաթն էլ, կարծես, խիստ կարծրացել էր ու ալլևա չէր ենթարկվում նրա ծանր մուրճի հարվածներին: Այդ տեսնում էր վարպետը, և նրա վերքերն ավելի էին մորմոքվում: Նա մի կողմ դցեց մուրճը, մոտեցավ դռան, հենվեց նրան ու հրամայեց աշակերտներին հանգցնել քուրան:

Ո՛չ տանը, ո՛չ գինվորական կոմիսարիատում, ո՛չ էլ մոտիկ ու հարազատ մարդիկ չկարողացան համոզել վարպետին, որ նրա տարիքն անցել է արդեն ճակատ մեկնելու համար: Նրա որոշումը որոշում էր, ասածն՝ ասած: Մի դավակին սպանել են, մյուսից լուր չկա, հազարավոր մարդիկ մեռնում, անհայտանում են, իր հայրենի հողի վրա տեղում է արյան անձրևը, իսկ ինքը շարունակելու է առաջվա պես, հանգիստ աշխատել վառվող քուրայի մո՛տ. ո՛չ, ո՛չ, հիմա իսկական քուրան վառվում է պատերազմի դաշտում և իսկական վարպետներն այնտեղ են, որ ցույց են տալիս իրենց վարպետությունը:

Իզո՛ւր էին ուզում համոզել նրան, իզո՛ւր էին ուզում կոտրել նրա համառ կամքը—որոշել էր, ուրեմն պիտի գնար:

Եվ նա գրվեց աշխարհագրական ու գնաց ճակատ՝ կամ մեռնելու իր ավագ որդու կողքին, կամ հաղթանակով վերադառնալու իր կրտսեր որդու հետ:

Աշխարհագրականները զարմանքով էին նայում վարպետին: Բայց ինչո՞ւ, չէ՞ որ նա նույնպես հագնված էր այնպես, ինչպես նրանք, ուներ հրացան, փամփուշտ, ատրճառակ: Գուցե նրանց զարմացնում էին վարպետի խորը ընկած աչքերը, նրա դեմքի ակոսված կնճիռները կամ նրանց խորքում մարմնացած տարիների մուրը, ո՛չ, իհարկե, ո՛չ:

այդ չէր, որ զարմանք էր պատճառում նրանց, այլ այն, որ հրացանի, փամփուշտի, նռնակի կողքին նա կրում էր նաև մի մեծ, ծանր մուրճ: Ինչու էր նա վերցրել այդ, մի՞թե քիչ էր այն ամենը, ինչ կրում էր նա իր վրա: Այդ էր ահա, որ զարմացնում էր բոլորին: Բայց այն քչերը, ովքեր զիտեին, որ նա դարբին է, մտածում էին՝ երեի նրա համար դժվար է բաժանվել իր հարազատ մուրճից, ամբողջ կյանքն անց է կացրել նրա հետ և նրա հետ էլ ուզում է մեռնել:

Բայց տարօրինակ էր, շատ տարօրինակ, որ դժվարին երթի ժամանակ, ջրով անցնելիս, շնչակտուր վազելու պահին անդամ նա չէր բաժանվում իր ծանր մուրճից:

Վարպետը չէր խոսում, միշտ մտազբաղ էր, լուռ: Նա ոչ ուշադրություն էր դարձնում ընկերների զարմացած հայացքներին, ոչ էլ պատասխանում նրանց հարցերին:

— Վերցրել եմ, պետք կգա, — սուր պատասխանում էր դարբինը և շարունակում էր քայլել, առանց ցույց տալու, որ իր բեռը մի ծանր մուրճով ավելի է մյուսներից:

Ճակատում մարդ հաճախ մոռանում է ամեն բան — մայր, կին, երեխա, մոռանում է ամենքին, ամեն ինչ: Կովելու բուռն տենչն է տիրում նրան, հաղթելու անհուն կամքը: Այդպես եղավ նաև այն վաշտի հետ, որի մեջ էր դարբինը: Թնդանոթների արկերը պայթում էին աջ ու ձախ, բարձրացնելով հողի, քարի, երկաթի ու ծխի խառն ամպեր, իսկ մարդիկ խլացած՝ կորչում էին նրանց մեջ ու թվում էր, թե վերջն է ամեն ինչի:

Բայց վաշտը համառորեն առաջ էր գնում, նա արդեն մոտեցել էր խրամատներին: Այդ սոսկալի որոտի մեջ լավեց մի ուրիշ, կարծես ավելի ուժգին որոտ. դա հրամանատարի ձայնն էր, որ արձակեց սվինային մարտի հրամանը, և վաշտը մի մարդու պես նետվեց մարտի, սվինային կատաղի մարտի:

Այդ պահին էր ահա, որ դարբինը գայրույթից սեղմված բռունցքների մեջ առավ ծանր մուրճը ու առաջ նետվեց:

Սարսափելի ու սոսկալի տեսարան էր այդ:

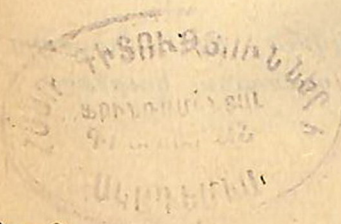
Նրա կնճռոտ ու մրոտ դեմքը, կատաղությունից վառվող աչքերը, նրա ահարկու հայացքն ու ձեռքի մեծ մուրճը անասելի սարսափ առաջացրին շուրջը:

Դարբինն առաջ էր վազում ու ահռելի մուրճը սրի պես զարկում մեկի գլխին, մյուսի մեջքին, երրորդի կրծքին, և այդ մահացու հարվածների տակ նրանք ոռնում ու գլորվում էին գետին: Դարբինն արդեն գլորել էր նրանցից մի տասնյակ և դարձյալ ցատկոտ մոլեգնությունը առաջ էր շարժվում, բայց այլևս ոչ ոք չէր մոտենում, չէր դիմադրում նրան: Գերմանացիները սարսափահար փախչում էին նրա մոտից: Դա մի հրեշային տեսիլ էր նրանց համար, և նրանք փախչում էին, փախչում, ինչպես իրենց համար անհայտ մի նոր դժոխային զենքից:

Դա ռուսական հին մուրճն էր, այն մուրճը, որ բարձրացավ ու խորտակեց ցարերի մռայլ Ռուսաստանը և ստեղծեց մեր ազատ երկիրը: Այժմ նորից բարձրացել է այդ ազատաբեր մուրճը՝ խորտակելու երկաթով, արյունով ու վառոդով շաղախված դարչնագույն Գերմանիան: Դա ռուս ժողովրդի ուժն է, նրա հաղթանակի սիմվոլը, որ բերել է ու կրերի փլիթնավոր մարդկանց, կանանց ու երեխաներին ռուսական մեծ ազատություն:

Իսկական ազատություն:

1941 թ. հոկտեմբեր.

ԾԱՂԿԱՎԱՋԱՌ ՊԱՏԱՆԻՆ

Գերմանացիները նրան բռնեցին լայն հրապարակի մեծ արձանի մոտ, խոշոր ծաղկեփունջը ձեռքին:

— Ո՛ւմ համար են այդ ծաղիկները,— հարցրին նրան:

— Վաճառելու համար:

— Դու չգիտե՞ս, որ այստեղ ամեն ինչ ձրի է մեզ համար:

— Ո՛չ,— ասաց ըմբոստ պատանին:

— Ա՛ն քեզ, այսուհետև կիմանաս,— ասաց ֆաշիստ զինվորը, ուժեղ ապտակելով նրան: Պատանու աչքերը մըթնեցին, քիչ մնաց ընկներ, հագիվ կարողացավ մնալ ոտքի:

— Տա՛ր այդ ծաղիկները և տուր սպային,— հրամայեց նույն զինվորը մահվան սպառնալիքով:

Ծաղկավաճառ պատանին շրջվեց դեպի սպան, որ կանգնած էր քիչ հեռու, և իսկույն ճանաչեց նրան:

— Ո՛չ, ես նրան ծաղիկ չեմ տա, նա սպանել է իմ քրո-

ջը, նա մարդասպան է:

— Ինչպե՞ս, դու համարձակվում ես...— որոտաց ֆաշիստը ու արյունոտ սուրը խրեց պատանու կուրծքը:

Պատանին ճշաց, ընկավ գետին, բայց ծաղկեփունջը բաց չխողեց ձեռքից, նա ամուր սեղմեց կրծքին:

— Չե՛մ տա, նա սպանել է իմ բրոջը, — նորից կրկնեց նա:

Ծաղիկներն ամբողջովին արյունոտվել էին. կարծրել էին սպիտակ ծաղիկները: Գերմանական զինվորը ուզեց խլել ծաղկեփունջը, բայց համառ պատանին որոշել էր շտալ աչն:

Մարդասպանի սուրը նորից փայլեց սլառանու գլխին, բայց անուշաբույր ծաղիկները արդեն արյան մեջ տրորվել, ճմլվել էին:

— Ա՛ն, — ծաղկեփունջը շարտելով գերմանացու երեսին, ասաց մեռնող պատանին, — ա՛ն, հիմա ինքդ տար այս արյունոտ ծաղիկները քո սպային:

Պատանին մեռավ, մեռավ հպարտ, արհամարհանքի ու ատելության ցայտող հուրն աչքերում, մեռավ, երբ ծաղիկներն ամբողջովին տրորված ու արյունոտ էին...

Մարդասպանների անցած ողջ ուղին այդպես տրորված էր ու արյունոտ...

1941 թ. հոկտեմբեր.

www

www

Ե Ր Գ Ը

И с песней
на смерть
ринутся люди.

В. Маяковский

Ես գիտեմ, որ ժամանակը հետզհետե իմ հիշողության մեջ մշուշապատում է նրա լեռնային հպարտ ու արտահայտիչ դեմքը, նրա սուր հայացքը, նրա վառ ու կրակոտ աչքերը: Բայց ես երբեք, երբեք չեմ մոռանա նրա երգի ձայնը: Այդ հուզիչ ու քաղցր ձայնը մինչև հիմա էլ հնչում է իմ ա-կանջին:

Զորամասում մենք բոլորս սիրեցինք նրան, սիրեցինք նրա երգերը: Չէ՞ որ մարտի դաշտում մի առանձին քաղցրությամբ ես հիշում հայրենի երգերը: Սիրտդ մի տեսակ ձմւվում է, երբ հիշում ես, թե ինչպես պատերազմից առաջ այդ նույն երգերը դու երգում էիր քո սիրած աղջկա համար, քո տխրության և ուրախության պահին: Եվ ահա այդ նույն երգերը դու լսում ես նորից, լսում ես քո խրամատում, քո բլինդածի մեջ: Մի պահ թախիծը պատում է քեզ, բայց դու մոռանում ես ամեն ինչ ու ինքդ էլ սկսում ես ձայնակցել, ինքդ էլ երգել:

Ինչքան հարազատ ու քաղցր են հնչում այդ երգերը:

Նա եկել էր Կովկասի լեռնաշխարհից: Թողել էր իր հայրենի լեռներն ու ձորերը, անտառներն ու աղբյուրները և եկել էր պաշտպանելու հայրենիքը: Լեռնային այդ աշխարհից նա բերել էր երկաթյա առողջություն, պայքարի բուրբուխը և հայրենի սիրած երգերը:

— Այդ բոլորն էլ անհրաժեշտ են թշնամուն հաղթելու համար,—ասում էր հրամանատարը, ձեռքը խփելով նրա մեջքին:

Թվում էր, թե շկար երգ, որ նա շիմանար. բացի արեւելեկան երգերից նա երգում էր նաև ռուսական ժողովրդական երգեր, բայց ռուսական երգերը այնպիսի շեշտադրությամբ էր երգում, այնպիսի քաղցրությամբ, որ իրենք՝ ռուսները մի առանձին սիրով ու հիացմունքով էին լսում:

Նրա մասին ամենքն ասում էին.

— Այդպիսի ձայն ունեցող մարդը երբեք չի կորչի, երբեք չի մեռնի:

Նրա անունը Արտավազդ էր, իսկ ամեն մեկը իր ցանկացած ձևով էր կանչում նրան—Արտո, Արտաշես, Արտյուշա, բայց ամենքին հայտնի էր նա որպես երգող տղա, այդպես էլ ասում էին նրա մասին—էն երգող տղան:

Զորամասում նրան շատ էին սիրում: Ամեն անգամ նրա քաղցրահնչուն երգը լսելով, տղաները սրտանց ու անկեղծ բացականչում էին.

— Դու, Արտյուշա, կարող ես չկովել, մենք քո փոխարեն կկովենք, դու միայն երգիր մեզ համար, դու երգիր՝ մենք կկովենք:

Բայց Արտավազդը սիրում էր իր հայրենիքը, սիրում էր հայրենի երգերի պես, և նա ուզում էր մարտնչել, հաղթել ու երգել:

Նուաբացին մեր զորամասը հարձակման անցավ: Թըշնամին կատաղի դիմադրում էր: Նա կրակ էր բացել զենքի

բոլոր տեսակներից և ջանում էր կասեցնել մեր առաջխաղացումը:

Մարտի ծանր պահին ստորաբաժանման հրամանատարը սողալով մոտեցավ Արտավազդին ու հեալով ասաց.

— Ես հիմա գրոհի հրաման կտամ, երբ բոլորը ոտքի բարձրանան ու առաջ նետվեն, դու սկսիր բարձր ձայնով երգել, աշխատիր, որ քո բոլոր ընկերներն էլ երգեն, հասկացա՞ր, դա շատ անհրաժեշտ է, աշխատեցեք բարձր, հնչքան կարող եք բարձր նրգել:

— Կա՛, ընկեր հրամանատար:

Մի քանի րոպե հետո որոտաց գրոհի հրամանը: Հրամանի հետ միասին հնչեց նաև Արտավազդի երգը: Կրակոցների դժոխային աղմուկին խառնվեցին երգի խրոխտ հրնչյունները: Սկզբում երգը խլանում էր կրակոցների աղմուկից, իսկ հետո, երբ երգողների թիվը մեծացավ, երգը հրնչեց ավելի խրոխտ, ավելի ուժգին:

Քանի մոտենում էինք թշնամու խրամատներին, այնքան նվազում էին մեր շարքերը, նվազում էր և երգը, բայց Արտավազդի լեռնային ձայնը շարունակում էր հնչել ավելի ուժգին, ավելի ցասումնալի: Ոգնշնչված նրա երգից, տղաները առաջ էին նետվում:

Վերջապես կոտրվեց թշնամու համառությունը, ու նա սկսեց խուճապի մատնվել, նահանջել: Երգը ավելի բորբոքվեց, ավելի ուժգին սկսեց հնչել: Մարտիկները հաղթական երգով առաջ էին անցնում: Այդ պահին էր ահա, երբ հանկարծ բոլորը զգացին, որ կտրվեց Արտավազդի ձայնը: Թշնամու գնդակը վիրավորեց նրան, բայց այդպես վիրավորնկած ժամանակ էլ նա՝ ձեռքն ուղղեց դեպի առաջ ու շարունակեց երգը:

Ընկերները նկատեցին, որ նա ընկավ, բայց մարտի թեժ պահն էր, առաջ էր հարկավոր անցնել, և նրանցից ամեն մեկը կարծես մրրկի պես առնում էր նրա բերնից երգը ու առաջ սլանում...

Նրան բերեցին դաշտային հիվանդանոց: Վիրավորներից շատերը ճանաչեցին Արտավազդին, իսկ մյուսները շուտով ընտելացան ու սիրեցին նրան: Վիրավոր ընկերների տրամադրությամբ բարձրացնելու համար երբեմն նա մեղմ ու կամաց սկսում էր երգել: Լսելով նրա երգի թախծոտ ձայնը, բժիշկը մոտենում ու հանդիմանում էր.

— Կհոգնեք, իսկ ձեզ հանգիստ է հարկավոր:

— Թող երգի, բժիշկ, թող երգի, — խնդրում էին հիվանդները ու իջնեք էլ կամաց, առանց խոսքերի ձայնակցում էին նրան: Այն սենյակում, որտեղ պառկած էր Արտավազդը, միշտ լսվում էր երգի ձայնը:

Չորամասում բոլորը հետաքրքրվում էին Արտավազդի առողջությունը: Նշանք դալիս, կամաց մոտենում էին հիվանդանոցի դռանը, ականջ դնում ու երբ լսում էին նրա էջգի ձայնը, հանգիստ սրտով ետ էին դառնում զորամաս ու հայտնում ընկերներին, որ Արտավազդը լավ է, երգում է ու երեկ շուտով վերականգնված զորամաս:

Այդ օրը նա շատ ծանր էր:

Լուսաբացին հազիվ լսելի ձայնով նա սկսեց երգել: Բայց նրա երգի հիվանդագին հնչյունները թույլ էին, անհարթ ու թվում էր, թե նա չէր երգողը, այլ մի ուրիշը: Նա խառնում էր երգի եղանակները, չգիտեր ինչ էր երգում:

Նրա մարտական ընկերներից հավաքվել ու լուռ լսում էին: Նա շճանաչեց ոչ ոքի, միայն ինքն իրեն երգում էր, երգում էր ցածր ու հանգիստ: Մինչև հիմա էլ իմ ականջին դեռ հնչում է նրա վերջին երգը. —

Зори большого, грозного дня
Всходят в густой крови.
Родина, ты не забудь меня,
Снова в строй позови.

Մահվան վերջին րոպեին նա միայն մի բան էր ցանկանում՝ նորից վերադառնալ շարք: Բայց մահը հանեց նրան շարքից:

Վիշառ բուրբի սրտերում վրեժի թույն կաթեցրեց ու բորբոքեց այդ սրտերը:

Բայց երգը չուեց:

Նրա մարտական ընկերները շարունակեցին երգել: Եվ երգը շարունակեց ապրել, քայլել նրանց հետ մի շարքում ու հնչել է՛լ ավելի ուժգին, է՛լ ավելի ցասումնալից:

1942 թ. հունվար.

Մ Ե Դ Ե Ա

Անծանոթ կինը, արցունքները սրբելով, սեղանին դրեց Մեդեայի երեք լուսանկարը: Ես վերցրի այդ լուսանկարները և երկար ժամանակ հայտցես չէի կարողանում հեռացնել նրանցից: Ես նայում էի Մեդեայի նուրբ ու գեղեցիկ դեմքին ու խորհում նրա կյանքի ամբողջ տրագեդիայի մասին: Բոլոր նկարների մեջ նրա դեմքը ժպտում էր, խոշոր ու արտահայտիչ աչքերը լի էին երջանիկ երիտասարդության անհոգ արտահայտությամբ:

Գերմանացիները հանկարծակի մտան այդ փոքրիկ քաղաքը: Մեդեայի ծնողները չկարողացան ժամանակին դուրս գալ քաղաքից: Թշնամու զորքերի գորշ շարքերն անվերջ անցնում էին փողոցներով:

Առաջին օրերն անորոշ էին ու ամենուրեք տիրում էր լարված, սպասողական վիճակ, բայց հետո եկան ավելի փորձված մարդակերներ և ներս խուժեցին քաղաքի ամեն մի տուն, ամեն մի անկյուն:

Մեդեան լուռ կանգնել էր պատշգամբի մոտ ու տխուր

դիտում էր. նրա կենսուրախ դեմքն ամպոտել էր, իսկ ժըպ-
տոնն աչքերը պատել էին թախծով:

Գերմանական սպան ոտքով զարկեց բակի դռանը ու
ներս մտավ մի խումբ զինվորների հետ: Մեղեան պատու-
հանից տեսավ այդ ու սարսափահար քաշվեց տան խորքը:
Նույն ձևով նրանք բացեցին սենյակի դուռը:

— Ո՞վ է այս տանն ապրում,—հարցրեց սպան:

— Իմ ընտանիքը,—մի քայլ առաջ գալով, ասաց Մե-
ղեայի հայրը:

— Իսկ դու ի՞նչ մարդ եւ, ինչո՞վ ես զբաղվում:

— Ես բանվոր եմ, որմնադիր:

— Ուրեմն և կոմունիստ, այո՞,—խոսակցության տոնը
բարձրացնելով ասաց սպան:

— Ո՛չ, ես կոմունիստ չեմ:

— Իսկ այս գեղեցիկ տունն ո՞վ է քեզ տվել, եթե կո-
մունիստ չես:

— Ես ինքս եմ կառուցել, չէ՞ որ իմ արհեստն է տուն
կառուցելը:

Սպան սկսեց խուզարկել տան բոլոր անկյունները. նա
բացեց երկրորդ սենյակի դուռը և տեսնելով Մեղեային իր
փոքրիկ քրոջ հետ, խորամանկորեն ժպտաց ու կանգնեց
մուտքի մոտ:

— Քո աղջի՞կն է:

— Այո:

Տան բոլոր անկյունները, անգամ խոհանոցը նայելուց
հետո սպան ասաց.

— Շատ լավ է, ես ապրելու եմ այս տանը, այս երկու
սենյակում, իսկ դուք առայժմ քաշվեք մյուս սենյակը:

Որմնադիրը գլուխը խոնարհեց ու հազիվ լսելի ձայնով
ասաց.

— Ապրեք, եթե ձեզ դուր են գալիս մեր սենյակները:

— Ինչու չէ, ինձ ջատ բան է դուր գալիս այստեղ: Առ-
հասարակ, պիտի ասել, որ լավ երկիր է Ռուսաստանը, մի-
այն մարդիկ են անպետք:

Սպան գինվորների ուղեկցութեամբ դուրս եկավ, հայտնելով, որ ինքը շուտով կվերադառնա:

Բոլորը լուռ էին: Եվ ինչ կարող էին ասել:

Երբ նրանք դուրս եկան, Մեդեան մոտեցավ ծնողներին ու արտասուքն աչքերին՝ ասաց.

— Մամա, ես այս տանն այլևս չեմ մնա, սպայի աչքերում մահ կար, նա այնպես նայեց ինձ... Թող, մամա, ես գնամ որեէ տեղ, թաքնվեմ:

— Ո՛ւր գնաս,—սարսափահար ասաց մայրը, գրկելով աղջկան,—հիմա գնալու տեղ չկա, ուշ է արդեն, ուր էլ գնաս՝ նրանք են. քաղաքն արդեն լցված է նրանցով:

— Գոնե թաքնվեմ մի տեղ,—ասաց Մեդեան:

— Ուշ է, աղջիկս, շատ է ուշ, արդեն տեսել են քեզ, էլ ինչպես կարող ես թաքնվել, մնա մեղ մոտ, մեր աչքի առաջ, առանց քեզ ես չեմ ապրի, աղջիկս:

Մայր ու աղջիկ լաց եղան, ապա նրանց միացավ նաև Մեդեայի փոքրիկ քույրը: Հայրը, որ մինչ այդ լուռ էր և չգիտեր ինչ անել, հանկարծ բարձրացավ տեղից և հուզված ասաց.

— Ինչ եք անում, լռեք, նրանք հիմա կգան, լռեք, թե չէ կկատաղեն և, ով գիտե, ինչ կարող են անել:

Հայրը չէր սխալվում, շուտով նրանց տան առաջ կանգնեց գերմանական ավտոն, որտեղից դուրս եկան սպան և ուրիշ գինվորականներ. նրանք արագութեամբ մեքենայից իջեցրին սպայի իրերը ու տարան ներս:

Այդ օրվանից նրանց տան առաջ գիշեր-ցերեկ կանգնած էր գերմանական զինված պահակը՝ բով ու խուզարկու հայացքը հառած չորս կողմը:

Առաջին օրերին սպան քիչ էր լինում տանը, երբեմն նույնիսկ ուշ գիշերներին էր գալիս, բայց հետո նա սկսեց

տանն աշխատել: Մեղեայի ծնողներից պահանջեց, որ նրանք ծառայեն իրեն: Նրանք էլ թեյ էին պատրաստում, ճաշ էին մատուցում և սարսափով ենթարկվում էին սպայի բոլոր քմահաճույքներին:

Այդ օրն արտակարգ բարձր էր սպայի տրամադրությունը—սովեֆական այդ քաղաքը գրավելու կապակցությամբ հիտլերյան հրամանատարությունը նրան պարգևատրել էր մի նոր շքանշանով:

Մեկ-մեկ, ապա խմբովին հիտլերականները գալիս շնորհավորում էին պարգևատրված իրենց ավագ սպային, նստում էին նախապես պատրաստված սեղանի շուրջը, անվերջ խմում էին ու երգում. երգում էին քայլերգեր և ձեռքերը համաչափ զարկում սեղանին:

Երեկոյան դեմ, երբ բոլորը գնացել էին, սպան, ճոճվելով, դուռը հրեց ու մտավ տանտիրոջ սենյակը:

— Ես ուզում եմ իմանալ դուք ուրախ եք, որ ես մի նոր շքանշան եմ ստացել, ահա, տեսնո՞ւմ եք, սա արդեն երրորդն է, դեռ էլի կստանամ, չորրորդը, հինգերորդը, մինչև հասնենք Հեռավոր Արևելք, ամբողջ կուրծքս շքանշաններով կծածկվի, հասկանո՞ւմ եք,—հազիվ ոտքի վրա կանգնելով,—ասաց սպան:

Տան տերը, նրա կինը և աղջիկները ոտքի էին կանգնել ու սարսափահար հայացքները սևեռել էին սպային, որի բեթանից փչում էր գինու ծանր ու տհաճ հոտը:

— Ինչու չեք խոսում, ինչ, ուրեմն դուք ուրախ չեք, հա՛, ձեզ կկոտորեմ,—ասաց սպան, հանելով ատրճանակը,— ձեզ բոլորիդ կկոտորեմ, եթե հիմա չխնդաք, չպարեք, հասկանո՞ւմ եք, կկոտորեմ: Ես չեմ սիրում, երբ մարդ մեքենայի հնազանդություն չի ունենում: Իսկույն չի կատարում տիրոջ կամքը, հասկանո՞ւմ եք, ես այդպիսի մարդկանց գնդակահարում եմ, անխնա գնդակահարում:

— Ես ամբողջ օրն աշխատել եմ և այժմ հազիվ եմ կարողանում ոտքի վրա կանգնել: Հողնած է և կինս, պարոն սպա, ներեցեք մեզ,—ասաց տան տերը:

— Իսկ դու, դո՛ւ նույնպես հոգնած ես,—ասաց սպան, դառնալով Մեղեային: Աղջիկը շփոթվեց, չգիտեր ինչ պատասխանել: Եւ այդ բոլորին նա մի այնպիսի սարսափահար հայացք ձգեց ծնողների վրա, որ կարծես այդ անօգնական մարդկանցից օգնութիւն էր խնդրում:

— Դու երգել գիտե՞ս,—հարցրեց սպան, ավելի մոտենալով աղջկան:

— Ոչ,—հաղիվ կարողացավ պատասխանել Մեղեան, և բեսը ծածկելով սպայից:

— Դե որ այդպէս է, գնանք ինձ մոտ, ես քեզ կուրախացնեմ,—ասաց սպան, Մեղեայի թևից քարշ տալով դեպի իր սենյակը: Աղջիկը թույլ դիմադրութեամբ առաջ շարժվեց: Նա գիտեր, որ եթե չգնար, և իրեն, և ծնողներին կսպանեն, նրան արդեն հայտնի էին նման շատ դեպքեր: Դռան մոտ Մեղեան հրաժեշտի դառն հայացք ձգեց ծնողներին, կարծես այլևս չէր տեսնելու նրանց, կարծես մի սենյակից մյուս սենյակը դա մի աշխարհից մյուս աշխարհն էր տանում նրան:

Դռան ուժգին ծածկվեց Մեղեայի ծնողների երեսին:

Մեղեայի ծնողները մնացին քարացած: Մայրը մի խեղդող ճիշ արձակեց ու ընկավ գետին: Հայրն իսկույն մոտեցավ նրան ու ձեռքը դրեց բերանին, որ նրա լացի ձայնը չհասնէր սպայի ականջին:

— Լո՛ւր, խնայիր գոնե փոքր աղջկանդ,—ասաց նա աղերսող և դողդոջուն ձայնով:

Քիչ հետո կից սենյակում լսվեց երաժշտութեան ձայն, սպան պատեֆոնի վրա նվագում էր եվրոպական եղանակներ, ինքն էլ հետը բարձրաձայն երգում:

Մութն արդեն ընկել էր:

Թե ինչքան ժամանակ նրանք նվագեցին և երբ դադարեց երաժշտութեան ձայնը, հայտնի չէր, միայն Մեղեայի ծնողները ուշքի եկան, երբ խավար լռութեան մեջ լսվեց իրենց աղջկա բարձր ճիշը, ապա անկանոն շարժում, նորից

լուսթյուն, դարձյալ ձայներ: Մեղեայի ծնողները, շնչները պահած, լարված լսում էին, աշխատելով բաց շթողնել ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ:

Հարևան սենյակում տիրում էր խոր լուսթյուն. այդ լուսթյունը տեղի մոտ երկու ժամ: Ապա նորից, այս անգամ արդեն խեղդող թույլ ձայնով, լսվեց Մեղեայի ձայնը.

— Մամա՛... մա՛... մա՛...

Մայրը խենթի պես ոտքի թռավ, բացեց պատշգամբի դուռը և ուղեց գնալ մյուս սենյակը, բայց միջանցքում սպայի թիկնապահը նրան կանգնեցրեց և հտ հրեց, զգուշացնելով, որ սպան հանգստանում է և չի կարելի նրան խանգարել: Մայրն արցունքներն աչքերին, աղերսեց, բայց թիկնապահը կոպիտ կերպով նրան դուրս արեց միջանցքից, ինքն իրեն փնթփնթալով, որ սպան չի սիրում, երբ հանգըստի ժամին նրան խանգարում են:

Մայրն ուժասպառ և հուսահատ հտ շրջվեց ու մտավ սենյակ. նա չգիտեր ինչ անել, մի անկյունից մյուս անկյուն: էր նետում իրեն, ձգում էր մազերը, երեսը ծածկում էր ձեռքերով ու արտասվում:

Այդպես անցավ մի ժամ, երկու, երեք և շատ ժամեր: Տանը լուսթյուն էր տիրում: Միայն լսվում էր դրսում հտ ու առաջ քաշվող գերմանական պահակի ոտքերի համաչափ ձայնը:

Կլիներ երեկ գիշերվա ժամը երեքը, երբ այդ ճնշող ու խորհրդավոր լուսթյան մեջ լսվեց ատրճանակի շորս կրակոց: Սպայի թիկնապահը և հսկող պահակը զինված իսկույն ներս վազեցին սենյակ: Մեղեան, ատրճանակը ձեռքին, վառված աչքերով, գունատ, արձանացած էր սենյակի մի անկյունում: Սպան, երկու ձեռքը սեղմած կրծքին, թավալվում էր բազմոցի մեջ ու ճշում.

— Օգնություն կանչեք, թող գան, ես մեռնում եմ, բժիշկ, շտապ բժիշկ կանչեցեք:

Քիչ հետո ամբողջ տունը շրջապատված էր, շտապ քայլերով ներս ու դուրս էին անում զինվորականները: Շուտով

շարժումները տեղափոխվեցին պատշգամբ. գերմանացիները միմյանց հետ խոսում էին արագ, բայց հազիվ լսելի ձայնով: Աղմուկն աստիճանաբար ավելի մեծացավ պատրդամբում և հանկարծ այդ բոլորը մի վայրկյանում լռեց:

Մեդեայի ծնողները կրակոցի ձայնից իսկույն վերթում, ահաբեկված սեղմվեցին պատին ու շնչասպառ ափանջ էին դնում, թե ինչ է կատարվում կողքի սենյակում: Նրանք լսեցին ոտնաձայներ, շարժումներ, ծանր տնքոցներ, խուլ, հազիվ լսելի խոխուռ: Մեդեայի ծնողները գիտեին, զգում էին, որ իրենց տան մեջ, հենց կողքի սենյակում, կատարվում է մի սարսափելի ոճիր, բայց ինչ՝ նրանք չգիտեին: Դուրս գալ չէր կարելի, կսպանեին:

Այդպես լարված, ուժասպառ նրանք սպասեցին մինչև լուսացավ: Մայրը առաջինը դուռը բացեց և հենց այդ բուպեին մի խենթ, վայրենի ճիչ արձակելով, ուշագնաց նետվեց գետին:

Հայրն իսկույն վազեց դեպի դուռը, բայց վայրկենապես ետ-ետ քաշվեց ու ընկավ կնոջ կողքին. միայն թույլ և ուժասպառ ձեռքով նա հազիվ կարողացավ ծածկել դուռը:

Սենյակի միակ դուռը բացվում էր պատշգամբի վրա. ահա այդ դռան ուղիղ դիմացի սյունից գերմանացիները կախել էին Մեդեային: Նվ նա ճոճվում էր օդի մեջ, երբ առավոտյան մայրը բացեց դուռը ու տեսավ այդ դաժան տեսարանը:

Այդ դուռը այլևս չբացվեց...

Ինչ վերաբերում է գերմանական սպային, այդ նույն գիշերը նա մեռավ կողքի սենյակում: Նրա ցնորքները մինչև Հեռավոր Արևելք հասնելու և նոր շքանշաններ ստանալու մասին խորտակեց Մեդեան—սովետական այդ գեղեցիկ ու հպարտ աղջիկը:

1942 թ. փետրվար,
Կերչ.

Բ Ր Ի Կ Ը

(ՀԱԿԱՏԱՅԻՆԻ ՄՈՅԱՏԵՏՐԻՑ)

Փոքրիկ գյուղը, որ կարևոր ստրատեգիական կետ էր համարվում, մի քանի անգամ ձեռքից-ձեռք էր անցել: Անընդհատ ուժբաղժություն և հրետանային կրակի տակ լինելով, գյուղը ավերվել ու տափնուվրա էր եղել: Սմբողջ գյուղում մնացել էր միայն մի քանի խարխուլ տնակ. ահա այդ տնակներից մեկումն էր, որ տեղավորվեց գիվիզիայի թերթի խմբագրությունը:

Այդ տնակները համարյա դատարկ էին, միայն պատերին տեղ-տեղ մնացել էին փակցված զանազան լուսանկարներ, ծղոտե գույնզգույն գործվածքներ և բնակարանային զանազան, մեծ մասամբ անպետք, անօգտադործելի իրեր: Տեղի բնակչությունից ոչ ոք չէր մնացել գյուղում. միակ կենդանի շունչը, որ մնացել էր և արթուն հսկում էր գյուղի ավերակները, դա մեր տանտիրոջ շունն էր:

Մեզանից առաջ այդ տանն ապրող կապիտանը և նրա բանակայինները շանը Բրիկ էին կանչում: Արդյոք դա՞ էր շան իսկական անունը, թե՞ իրենք էին այդպես կոչել, կամ լսել էին իրենց նախորդող այդ տանն ապրողներից, հայտ-

Եւ շէր ոչ ոքի: Միայն ինքը՝ Բրիկն արդեն վարժվել էր այդ անվան:

Շուտով Բրիկն ընտելացավ նաև մեզ. նա դարձավ մեր բոլորի սիրելին: Ես երբեք չեմ մոռանա նրա տանջված, բայց խելոք ու սքանչելի աչքերը: Քանի-քանի անգամ ես զրկել եմ ու համբուրել նրան, համբուրել ինչպես հարազատի:

Մենք մտերմացանք իրար հետ մի պատահական, բայց խիստ սրտաշարժ դեպքից հետո: Մի օր թշնամու ավիա-ցիան մի առանձին ակտիվություն մեզ սկսեց ուժեղացնել գյուղը, ես չհասցրի դուրս գալ խրճիթից ու ծածկվել խրամատում կամ բլինդաժում: Մնացի տանը, պատի մոտ կանգնած: Այդ ժամանակ Բրիկը սրընթաց ներս մտավ, պտույտ գործեց սենյակի անկյուններում, ապա մոտեցավ ինձ ու կրծ-կրվեց ոտքերիս արանքում: Ռումբերը մեկը մյուսի ետևից անասելի աղմուկով պայթում էին տան շուրջը: Տունը փոք-րիկ նավակի պես օրորվում էր, պատուհանի փեղկերը դուրս թռան, հողը թափվում էր առաստաղից ու պատերից: Ես լարված ու անհամբեր սպասում էի, որ ահա կփլվի տունը և ամեն ինչ կվերջանա: Այդ բոլորին ինչ էր զբաղեցնում միտքս՝ դժվար էր ասել, բայց մի բան պարզ էր, որ կյանքի և մահվան ներքին պայքարի ծանր բոլակներն էին այդ: Թշնամին երբեք այդպես կատաղի չէր ուժեղացնել գյուղը: Երբ դրությունը մի քիչ խաղաղվեց, հանկարծ ոտքերիս մոտ խլրտոց զգացի: Նայեցի և ոտքերիս արանքում տեսա Բրի-կին: Ես բոլորովին մոռացել էի նրա գոյության մասին: Այդ նա էր դողում: Դողում էր ինչպես փոքրիկ երեխա: Ես երբեք չէի տեսել շանը դողալիս: Ինչքան սրտաշարժ էր այդ: Սաբասափը նրան կծկել, աննկատելի էր դարձրել:

Ռմբակոծությունը դադարեց. ընկերներս ներս եկան և շատ ուրախացան, որ ինձ ոչինչ չի պատահել: Նրանք սկսե-ցին պատմել ուժեղացնող հետևանքների մասին: Չնայած ես լսում էի այդ զրույցները, բայց միտքս դեռ զբաղված էր Բրիկով: Այդ օրը ես երկար մտածեցի Բրիկի մասին, շատ

երկար: Ահա այդ օրվանից էր, որ մի առանձին համակրանք ու սեր սկսեցի տածել դեպի Բրիկը. ես նրան միշտ շոյում, կերակրում էի:

Բայց մենք դեռ լավ չէինք ճանաչում Բրիկին, այդ խելոք, զգայուն շանը: Նա միշտ արթուն հսկում էր դուրսը, երբեմն էլ ետին թաթերին նստած՝ դռնը ցցում էր օդի մեջ ու ականջները սրած՝ լսում: Քանի-քանի անգամ ես ծածուկ դիտել եմ ու ապշել, թե ինչպես Բրիկն ամեն մի թեթև շուկից անգամ գլուխն արագ շարժում էր այս ու այն կողմ ու ճգնում հասկանալ վերահաս վտանգը: Բրիկն առաջինն էր, որ վտանգի դեպքում ազդանշան էր տալիս մեզ. նա խսկույն ներս էր վազում, ջղային պտույտներ էր գործում մեր շուրջը, նորից դուրս վազում: Ես երբեք չեմ մոռանա, թե ինչպես Բրիկը մի անգամ մեզ ազատեց մահից:

Առավոտյան շատ վաղ թշնամու հետախույզ ինքնաթիռը մի քանի անգամ պտույտ գործեց գյուղի վրա: Դա լավ նշան չէր: Կասկած չկար, որ այդ օրը թշնամին ուժակոծելու էր գյուղը: Ես շտապեցրի ընկերներին՝ արագ վերջացնելու թերթի աշխատանքները, որպեսզի կարողանայինք գնալ որևէ տեղ և ծածկվել: Թե որքան ժամանակ էր անցել, հայտնի չէր. մենք լարված աշխատում էինք, երբ հանկարծ արտասովոր կլանչոցներով Բրիկը ներս վազեց ու սկսեց պտտվել անկյունից-անկյուն. նա տագնապի մեջ էր, նա ուզում էր թաքնվել: Տղաները հասկացան և խսկույն դուրս վազեցին: Ես հետևեցի նրանց: Թշնամու հինգ ուժակոծիչ, կործանիչների ուղեկցությամբ, արդեն պտտվում էին գյուղի վրա: Ես հազիվ կարողացա ինձ նետել խրամատ: Ռումբերը սկսեցին թափվել: Երկու ուումբ հենց ուղիղ ընկան մեր տնակի վրա: Տնակը ծխի ու փոշու մեջ կորավ: Մենք այլևս չէինք կասկածում, որ եթե մի րոպե էլ ուշանայինք, այլևս անհնարին կլինեք սենյակից դուրս գալ, և տպարանի հետ միասին պիտի օդ բարձրանայինք:

Բրիկը մեզ փրկեց:

Նա մեզ հետ եկել էր խրամատ, կուշ էր եկել ու դողում էր: Նա զարմանալի կերպով հարմարվում էր պատերազմական պայմաններին: Ռմբակոծման ժամանակ նա ոչ միայն ձայն-ծափում չէր հանում, այլև ամեն կերպ աշխատում էր աննկատելի մնալ:

Երբ թշնամու ինքնաթիռները հեռացան, մենք դուրս եկանք խրամատից ու սկսեցինք կարգի բերել տպարանը: Մեզ՝ ճակատային թերթի աշխատողներիս համար դա սովորական երևույթ էր, բայց այս անգամ տառերն ամբողջովին փշացել էին, և այդ հանգամանքը մեզ ծանր վիճակում էր դրել: Այդ մասին ես զեկուցեցի քաղբաժնի պետին և թույլտվություն խնդրեցի թերթի հերթական համարը տպագրել հարևան դիվիզիայի տպարանում:

Բոլորս լարված աշխատում էինք: Բրիկը դարձյալ մեզ հետ էր: Նա առաջվա պես վայելում էր մեր բոլորի սերն ու փայփայանքը, որպես մեր խելոք ու արթուն պահակը: Բայց ահա ինձ շուտով զգուշացրին, որ պետք է շանը ոչնչացնել, որ նրա ներկայությունը կարող է մատնել մեզ:

— Ո՛նց թե, ինչո՞ւ:

Ես դժվարանում էի համոզվել և սկսեցի հակառակն ապացուցել, բայց ինձ հետ խոսում էին փորձված հրամանատարներ: Նրանք ինձ համոզեցին, որ շան ներկայությունը որևէ տեղ դա արդեն ապացույց է, որ տվյալ կետում մարդ կա:

— Շունը մատնում է բոլոր տեսակի քողարկում, — ասում էին նրանք:

Ես վշտացել էի, չգիտեի ինչ անել, երկընտրանքի մեջ էի: Դեռ չէի որոշել, թե ինչպես վարվել Բրիկի հետ, երբ մեր զորամասը գյուղից շարժվելու մարտական հրաման ստացավ: Անշափ ուրախացա, որ այդտեղից դնում ենք, միևնույն է, ես Բրիկին չէի սպանելու, բայց նրա պատճառով կարող էին տհաճ պատմություններ ստեղծվել:

Երբ մենք սկսեցինք շարժվել, Բրիկը բավական տեղ

ուղեկցեց մեզ. նա գուցե և գար մեզ հետ. բայց մենք այդ չցանկացանք: Նա երևի վշտացած այդ տմարդի վերաբերմունքից, նորից ետ դարձավ դեպի ավերված տան փլատակները: Թերևս ինքը՝ Բրիկն էլ չէր ուզում բաժանվել իր բնակավայրից, թերևս նա սիրում էր այդ տեղը, չէ՞ որ ամբողջ գյուղը քոչել էր, միայն ինքն էր մնացել: Ես մտածում էի, որ Բրիկը, ի վերջո, միակ վկան էր մնացել այն բոլոր սոսկալի անցքերի, որ տեղի էին ունեցել ու դեռ տեղի պիտի ունենային այդ գյուղում:

Կավ չեմ հիշում, երևի անցել էր մի քանի ամիս, երբ հանկարծ ես հանդիպեցի Բրիկին ծովափնյա մի նավահանգստում: Մեր զորքերը, տակտիկական նկատառումներով նահանջելով, թողել էին նաև փոքրիկ գյուղը: Բրիկը նույնպես նրանց հետ թողել ու հեռացել էր: Նա չէր ցանկացել գերության մեջ մնալ, նրա համար փոքրիկ գյուղն իր ավերակներով այլևս բնակավայր չէր: Ես գիտեմ, նա խելոք էր, երբեք չէր մնա գերմանացիների մոտ: Ես կանչեցի Բրիկին: Նա խսկույն ճանաչեց ինձ ու վազեց մոտս: Ուրախությունից թռչկոտում էր, պոչը շարժում ու պտտվում շուրջս: Ես գրկեցի ու համբուրեցի նրա խելոք, իմաստուն աչքերը, մաքուր ու գեղեցիկ դունչը:

Մեզանից հետո նա երևի ծանր, տանջալից օրեր շատ էր ապրել: Թախծոտ աչքերը անթարթ հառել էր ինձ ու լուռ նայում էր:

— Դու խոսե՞լ ես ուզում, Բրիկ, դու պատմե՞լ ես ուզում քո մասին... Ոչինչ, մի անհանգստանա, սիրելիս, ես այնպես էլ հասկանում եմ քեզ, իմ խելոք, իմ իմաստուն Բրիկ:

Մ Ա Յ Ր Ը

Այդ պատահեց 1942 թվի ամռանը: Մեր զորամասը ծանր մարտերից հետո ետ էր քաշվել Մ. քաղաք՝ հանգըստանալու համար: Մի տարուց ավելի էր, որ չէի տեսել այդ քաղաքը: Ես կարոտել էի նրա տներին, փողոցներին, մայթերին, նրա ամեն մի քարին: Կարոտել էի ամենքին և ամեն ինչի: Չէ՞ որ դա իմ սիրելի, իմ հարազատ քաղաքն է: Առանց փոխելու ճակատային հագուստս, այգպես հոգնած ու փոշոտ դուրս եկա ու կարոտի խոր հուզումով քայլում էի քաղաքի գլխավոր փողոցներով ու հազիվ զսպում ներքին ուրախությունս: Ծանոթ ամեն մի ծառ, տնակ, բար տեսնելիս ուզում էի ճշալ:

— Ա՛, դու դարձյալ քո հին տեղն ես, քեզ ոչինչ չի պատահել...

Ես ամենքին ուզում էի բարեկել, ձեռք տալ, բոլորին զրկել, ողջունել:

Հուզված քայլում էի քաղաքի մայթերով, նայում էի չորս կողմս, կանգնում, նորից քայլում:

Ես կանգ առա մի դարպասի մոտ:

— Մայրիկ, մի բաժակ ջուր կարելի՞ է խնդրել, — դիմեցի դարպասի մոտ կանգնած կնոջը:

Կինը մայրական ջերմութեամբ բռնեց թևիցս:

— Գնանք ներս, զավակս, թեյ կխմես,—ասաց նա:

— Շնորհակալ եմ, մայրիկ, թեյ չեմ ուզում, միայն մի քաժակ ջուր, կրկնեցի ես:

Երբ մենք մտանք սենյակ, երկու երեխա և մի երիտա-
սարդ կին ուրախացած վազեցին դեպի մեզ:

— Տատի, ո՞վ է այս քեռին, պապայի մոտի՞ց է գա-
լիս,—հարցրին երեխաները:

Տատին լռեց, նա մի վշտախառն հայացք գցեց երեխա-
ների վրա, ապա առանց պատասխանելու նրանց, արագ
շրջեց երեսը ու դարձավ երիտասարդ կնոջը.

— Թեյ տաքացրու:

Ես շուգեցի այլևս առարկել:

Երիտասարդ կինը իսկույն թեյամանը դրեց տաքացնե-
լու:

— Նստեք, հոգնած կլինեք,—ասաց մայրը, առաջար-
կելով աթոռ:

Ես նստեցի: Թմբկիկ ու գեղեցիկ երեխաները շրջապա-
տեցին ինձ և սկսեցին ուրախ-ուրախ թոշկոտել իմ շուրջը:

— Զավակս, դու Կ. ճակատի՞ց ես գալիս, այո՞,—
հարցրեց մայրը:

Նայելով նրա մայրական ճերմակ մազերին, տանջված
ու հիշուժված դեմքին, ես չկարողացա ծածկել ճշմարտու-
թյունը:

— Այո՛, մայրիկ, ես այնտեղից եմ գալիս:

— Ուրեմն դու նույնպե՞ս այնտեղ ես եղել, իմ զավակի
հետ, դու երեւի տեսել ես նրան՝ Ստեփանիս. նա նույնպես
քեզ նման հրամանատար է, քո շորերից է հագնում, Ստե-
փանը, մի՞թե դու չես ճանաչում նրան:

Նրանք լարված ու լուռ հայացքները սևեռել էին ինձ.
ես չէի ճանաչում ոչ այդ կնոջը, ոչ նրա Ստեփանին, բայց
նրանք ամբողջ ընտանիքով այնպես էին նայում ինձ, որ ես
շվարել էի ու չգիտեի ինչ պատասխանել:

— Դու երեւի հոգնած ես, չես հիշում, բայց դու տեսած

կլինես նրան, ես հիմա քեզ ցույց կտամ նրա նկարները,—
ասաց մայրը ու սեղանի դարակից շտապ հանեց Ստեփանի
առանձին, ապա նաև մի քանի խմբանկարները:

— Ահա իմ Ստեփանը, տես, ահա սա է:

Ես ուշադիր նայեցի նկարին, բայց Ստեփանին ոչ տե-
սել էի և ոչ էլ ճանաչում:

— Զե՞ս հիշում, հա՞, նա ուրիշ նկարներ էլ ունի,
ահա,— ասաց մայրը, նորից հանելով մի քանի նկարներ:

Ես ուշադիր նայում էի Ստեփանի նկարներին: Նա
նկարվել էր իր կնոջ, երեխաների հետ, նաև առանձին:

— Շուտով մի տարին կլրանա, ինչ նրանից լուր չու-
նենք,— ասաց մայրը խեղդող ձայնով ու սկսեց արտասովել:

— Ոչինչ, լուր կստանաք, մայրիկ, այդպիսի դեպքեր
շատ են լինում, բայց դա դեռ չի նշանակում, որ նրա հետ
մի վատ բան է պատահել:

— Ուրեմն Ստեփանը կենդանի՞ է, կարող է գա՞լ,—
արցունքների միջից ժպտալով ասաց նա:

— Այո՛, մայրիկ, նա անպատճառ կգա:

Երիտասարդ կինը բերեց թելը: Սեղանին դրեցին զա-
նազան բաղդրեղեն: Բայց ես ոչինչ չկարողացա ուտել, մի-
այն մեծ հաճույքով խմեցի թելը, խմեցի երկու բաժակ.
վաղուց էր ես չէի խմել տանը պատրաստած թել: Մի քիչ
էլ երեխաների հետ խաղալուց հետո ես ոտքի ելա:

Նրանք խնդրեցին ինձ, որ մնամ իրենց մոտ ճաշի.
բայց ես շտապում էի: Շնորհակալություն հայտնեցի և
դուրս եկա:

Մայրը բավական տեղ ինձ ճանապարհեց: Երբ ես
ցտեսություն ասացի և ուղեցի բաժանվել, նա հազիվ լսելի
ձայնով շշնջաց.

— Ուրեմն նա կարող է կենդանի՞ լինել, կարող է
գա՞լ...

— Այո՛, մայրիկ, մի անհանգստացեք, այդպիսի դեպ-
քեր շատ են պատահում, անշափ շատ:

Մայրն այլևս ոչինչ չասաց, նա լուռ օտա՛ւերի պէս հե-
ռացավ ինձնից:

Այդ օրվանից անցել էր մոտավորապէս շորս ամիս:
Մեր գործամասը թիկունքալին այդ քաղաքում վերակազմվե-
լուց և վերապատրաստվելուց հետո նորից մեկնում էր ճա-
կատ: Ես դուրս եկա քաղաք՝ ճանապարհի համար դնումներ
անելու: Ժամանակը քիչ էր, հարկավոր էր շտապել: Եվ ես
արագ անցնում էի փողոցից-փողոց, մտնում խանութներն
ու խակույն դուրս գալիս: Չգիտեմ ինչու, հանկարծ կանգ
առա մի դարպասի մոտ. ծանոթ դարպաս էր: Հա, հիշեցի,
դա այն կնոջ տունն էր, այդտեղ էր, որ ես իմ դալու առա-
ջին օրը թեյ էի խմել, հանգստացել: Հիշեցի մօր տանջված
դեմքը, նրանց սիրուն երեխաներին և Ստեփանի նկարները:
— Արդո՞ք լուր ստացա՞ն նրանք Ստեփանից, թե՞
ոչ,—մտածեցի ես: Հարկավոր է իմանալ: Շտապ մոտեցա
նրանց դռան ու սկսեցի բախել: Դուռը բացեց Ստեփանի
կինը: Տեսնելով զինվորականի իմ հագուստը, նա հանկար-
ծակիի եկավ, ետ-ետ քաշվեց, ապա զարմացած դարձավ
ինձ.

— Ո՞ւմ եք ուզում:

— Դուք երևի ինձ չեք ճանաչում,—ասացի ես:

Այդ բոլորին մոտեցավ նաև Ստեփանի մայրը: Վերհի-
շելով, նրանք խակույն հրավիրեցին ինձ ներս:

Ես ուրախ-ուրախ ներս մտա, ողջունեցի բոլորին:

— Լուր ստացե՞լ եք Ստեփանից,—եղավ առաջին
հարցս:

Նրանք տխուր ու վշտալից հայացքները սկեռեցին ի-
րար: Ոչ ոք չէր ուզում պատասխանել ինձ: Ի՞նչ է պատա-
հել, ինչո՞ւ են լուռ: Երեխաները կուշ էին եկել անկյունում.
նրանք նույնպէս լուռ էին, գունատ, էլ չէին վազվզում, չէին
թռչկոտում:

Ես շվարեւ էի, չգիտեի ինչ խոսել:

Մայրը կամաց մոտեցավ ու գրկեց ինձ:

— Ստեփանն ալլեա չկա, նրան սպանել են գերմանացիները, — ասաց մայրը ու կարծես ինքն էլ սարսափած այդ խոսքերից, իսկույն լռեց ու դողացող շուրթերը սկսեց ամուր սեղմել:

Ես գրկեցի նրա ճերմակ գլուխը: Աչքերից հոսող նրա արցունքները թափվեցին կրծքիս:

— Կայ մի լինեք, մայրիկ, հանգստացեք, պատերազմում ամեն ինչ պատահում է, չէ՞ որ Ստեփանը մենակ չէ, չէ՞ որ Ստեփանի պես շատերն են ընկել հայրենիքի համար և նրանք բոլորն էլ քեզ պես մայրեր են ունեցել:

Երիտասարդ կինը, որ նիհարել, անձանաչելի էր դարձել, նույնպես սկսեց արտասվել, իսկ փոքրիկ երեխաները կծկվել էին տան անկյունում, մանկական անմեղ աչքերով նայում էին մեկ ինձ, մեկ մորը, մեկ տատիկին ու կարծես ճգնում էին բոլորի հայացքների մեջ կարգալ պատահած դժբախտության մեծությունը: Նայելով երեխաներին, սիրտս փոթորկեց. գիտե՞ն արդյոք նրանք, հասկանո՞ւմ են, թե ինչ֊պիսի դժբախտություն բերեց գերմանացին նրանց և նրանց պես հազարավոր անմեղ մանուկների:

— Դե, բավական է, երեխաների մոտ մի արտասվեք:

Նրանք լռեցին:

— Այսօր, մայրիկ, մենք նորից մեկնում ենք ռազմաճակատ. երգվում եմ քո առաջ, երեխաների առաջ, որ ես ձեր վշտի, արցունքների համար անողոք վրեժխնդիր կլինեմ նրանցից:

Վշտահար կիներ իսկույն բարձրացրեց գլուխն ու արցունքներով լի աչքերը հառեց ինձ, ապա ամուր, շատ ամուր սեղմեց ինձ իր մայրական կրծքին ու համբուրեց: Երկու անգամ նա բերանը շարժեց, ուզեց խոսել, բայց չկարողացավ և այդպես մնաց լուռ: Ապա հանկարծ շրջվեց դեպի իր Կյոթի հարսը, որը երեխաներն ու կարծես բոլորի անունից, բոլորի սրտից ասաց.

— Դե, որ գնում եք, սպանեցեք նրանց, Ստեփանի փո-

Քարեն էլ սպանեցեք, լսո՞ւմ եք, զավակս, անխնա եղեք նրանց հանդեպ, այնպես ջարդեք նրանց, որ մեր խոցված սրտերը հանգստանան, հասկանո՞ւմ եք:

— Հանգիստ եղիր, մայրիկ, շուտով Գերմանիան կսկըսի լաց լինել:

Ես թողեցի նրանց դաշտային փոստի իմ համարը, վերջրի իրենց հասցեն, խոսք տվի անպատճառ նամակ գրել, ապա, ցտեսություն ասելով, հարազատի պես բաժանվեցի նրանցից:

Երբ բարձրացա դնացք, կուրծքս դեռ խոնավ էր. դա Ստեփանի մոր արցունքներն էին, որ ես հետս տանում էի ռազմաճակատ: Այնտեղ՝ ռազմաճակատում վրեժի պահին միայն կշորանան այդ արցունքները:

Ձմռան խավար ու ցուրտ գիշեր էր: Մեզ հայտնեցին, որ լուսաբացին մեր զորամասը նորից հարձակման է անցնում: Դա մեր երկրորդ հարձակումն էր: Մենք կազմ ու պատրաստ էինք, բայց մինչև լուսադեմ դեռ չօրս ժամ կար: Մեր աչքերին այլևս քուն չեկավ. և ինչպես կարող էինք քնել, երբ մի քանի ժամից հետո սլիտի սկսվեին մարտերը: Մենք լարված ու անհամբեր էինք: Շուտով եկավ ստորաբաժանման հրամանատարը. հարցրեց ինչպես է մեր տրամադրությունը, ինչպես ենք պատրաստվել մարտի, կատակներ արեց: Մեր միջև սկսվեց մտերմական ու հարազատ զրույց, այնքան անկեղծ, այնքան սրտաբաց, որ կարծես բոլորս էլ մի ընտանիքի զավակներ լինեինք. այդպիսի քաղցր ու սրտառուչ զրույց կարող էր լինել ռազմաճակատում, այն էլ միայն մարտից առաջ:

Զրույցի ընթացքում մենք խոսեցինք մեր բանակի հեռոսական առաջխաղացման, ազատագրված գյուղերի ու բաղաքների, գերմանացիների հրեշավոր զազանությունների,

մեր վրեժի, ապա մեր ընտանիքների, երեխաների ու մայրերի մասին: Մեր զրույցը երկար տևեց: Ամեն մեկը մի բան էր պատմում: Ես էլ պատմեցի Ստեփանի մոր, նրանց գիրելի երեխաների և այն մասին, որ նրանց առաջ երդվել եմ վրիժառու լինել և այդ մասին գրել իրենց:

— Գրե՛լ ես արդեն, — հարցրեց հրամանատարը:

— Ո՛չ, — ամոթով ասացի ես:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև առաջին մարտի ժամանակ ես ինքս չըկարողացա սպանել գերմանացի:

— Այս անգամ արդեն հարկավոր է երդումը կատարել, թե չէ շուտով պատերազմը կվերջանա, այլևս գրելիք չես ունենա ու ամբողջ կյանքում ամոթով կմնաս: Ընկերներիդ էլ մասնակից դարձրու, այն ժամանակ ավելի հեշտ կլինի կատարել խոստումդ:

Կատաղի մարտերը տևեցին մի քանի օր: Թշնամին ծանր կորուստներ էր կրում, բայց շարունակում էր դիմադրել ամեն մի բնագծում: Մարտի ընթացքում ես սպանեցի երեք գերմանացի, երկուսին՝ ավտոմատով, մեկին՝ ձեռնամարտի ժամանակ: Ես ուրախ էի, որ իմ սեփական ձեռքով սպանել եմ գերմանացի: Ես ուզում էի ինքս իմ ձեռքը սեղմել, ինքս ինձ ողջունել, ճշալ: Մեր ստորաբաժանումը սեղմել, ինքս ինձ ողջունել, ճշալ: Մեր ստորաբաժանումը սեղմել, ինքս ինձ ողջունել, ճշալ: Մեր ստորաբաժանումը սեղմել, ինքս ինձ ողջունել, ճշալ:

— Հիմա արդեն գրիր, Սերգեյ, գրիր Ստեփանի մորը և պատմիր ամեն ինչ: Պատմիր քո և մեր բոլորի մասին:

Ես սկսեցի երկար ու մանրամասն նամակ գրել: Մեր ավագ հրամանատարը մոտեցավ ինձ ու ամուր սեղմեց ձեռքս:

— Ի՞նչ ես անում, Սերգեյ:

— Նամակ եմ գրում, ընկեր հրամանատար:

— Սա մի ամբողջ լրագիր է,—ասաց նա, վերցնելով քավական երկար ու դեռ չավարտած նամակը, ապա շեշտակի նայեց ինձ ու ասաց.

— Գիտե՞ս ինչ, Սերգեյ, պատռիր այս բոլորը և գրիր միայն երկու տող, որ գերմանացիներին ջարդել ենք ինչպես հարկն է, այնպես ենք ջարդել, որ նրանք ամբողջ Գերմանիայում սուգ են հայտարարել, հասկացա՞ր:

— Հասկացա, ընկեր հրամանատար:

Ես գրեցի միայն մի քանի խոսք և այդ խոսքերը իմ կյանքի ամենանվիրական խոսքերն էին:

1943 թ. հունվար.

ՍԵՓԱԿԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՎ

Երբ մենք մտանք կապիտան Սերգեևի բլինդածը, նա շինելի մեջ փաթաթված պինդ քնած էր։ Մի քանի օր անընդհատ լարված մարտերի մեջ լինելով, նա չէր քնել. ասենք, ինչպես քներ, քնելու ժամանակ չէր։ Նա իր ստորաբաժանման հետ միասին հերոսաբար կռվում էր։ Հմտորեն թևանցելով թշնամուն, նա չտեսնված ջարդ էր տվել նրան «Աստվածների պուրակում», և կառավարությունը, բարձր գնահատելով նրա ծառայությունը, պարգևատրել էր Կարմիր Դրոշի շքանշանով։ Դա երրորդ շքանշանն էր, որ ստանում էր կապիտան Սերգեևը։ Հատուկ հանձնարարությամբ ես եկել էի շնորհավորելու նրան այդ բարձր պարգևի հաժար։

Լեյտենանտ Լևինը երբ իմացավ, որ ես կապիտանի մոտ եմ եկել, ուղեց իսկույն արթնացնել նրան.

— Թողեք քնի, երևի շատ է հոգնած,— ասացի ես։

— Նրան որ թողնես, նա կքնի մինչև պատերազմի վերջանալը, որովհետև պատերազմի առաջին օրվանից մինչև այսօր նա հանգիստ չի քնել,— ասաց լեյտենանտը ժպտալով, ապա շրջվելով դեպի կապիտանը, թեթև հրեց նրան.

— Կապիտան, ընկեր կապիտան։

Կապիտանը, աչքերը տրորելով, նստեց տեղը ու սկսեց հայհոյել, որ չեն թողնում քնելու, ապա, հանկարծ նկատելով մեզ, զննող հայացք ձգեց մեզ վրա ու ժպտաց:

— Ես խանգարեցի՞ ձեր քունը:

— Այդ ոչինչ, իմ քունը պատերազմն է խանգարել, բայց էլի մի քիչ հանգստացա չէ՞, Լեին:

— Այո՛, կապիտան, հանգստացաք:

— Այդ լավ է, նշանակում է գործը առաջ կգնա, —ասաց կապիտանը, ապա քիչ լռելուց հետո շարունակեց.

— Ես մի հրամանատար ունեի. նա քնում էր ոտքի վրա, քայլելիս և մեզ հայհոյում էր, որ սովորել ենք քնել միայն պառկած վիճակում:

— Երբ մարտերը շարունակվեն մի քանի օր, դուք կըկորչեք, — կրկնում էր նա. և ճիշտ էր ասում, ես հիմա լիովին համոզվել եմ այդ բանում, հարկավոր է սովորել քնել ոտքի վրա, քայլելիս, գործի ընթացքում. դա դժվարին արվեստ է, բայց, ինչ արած, պատերազմի ժամանակ դա անհրաժեշտ է, հարկավոր է ամեն ինչ սովորել:

Երբ կապիտանը ոտքի բարձրացավ, ես հայտնեցի իմ գալու նպատակը, ջերմ ու սրտանց շնորհավորեցի նրան ու ցանկացա նոր, ավելի մեծ հաղթանակներ գալիք մարտերում:

Նա ժպտաց:

— Դա լավ ցանկություն է և ես սիրով ընդունում եմ այն. թշնամուն շարդել՝ դա արդար ու սուրբ գործ է:

Այդ գիշեր ես մնացի կապիտան Սերգեևի բլինդավում: Մենք պառկեցինք իրար կողքի և ամբողջ գիշեր զրույցեցինք իրար հետ: Կապիտան Սերգեևը շատ բան պատմեց, բայց իր սեփական տան մասին արած նրա պատմությունը ես երբեք չեմ մոռանա, ինչպես ինքը՝ Սերգեևը չէր մոռանում:

Հաջորդ օրը, երբ արթնացա, կապիտանը դեռ քնած էր. օգտվելով հանգամանքից, ես հանեցի ծոցատետրս ու գրի:

առա այդ պատմութիւնը, գրի առա այնպես, ինչպես ինձ պատմել էր ինքը՝ կապիտանը:

Ահա այդ պատմութիւնը:

— Այս պատերազմի ընթացքում ես շատ բան եմ տեսել, — լայն ճակատը տրորելով, սկսեց Սերգեյը, — դե ինչպես կարող էի շտեմանել, կռիվ է, ամեն ինչ պատահում է, բայց այս մեկը մտքիցս չի հեռանում, ծանր վերքի պես ամեն քայլում զգացնել է տալիս իրեն, մորմոքում է ինձ, ճմլում սիրտս: Սատանան տանի, այդպես է, ամեն ինչ անցել գնացել է, կարծես նույնիսկ մոռացվել, բայց այդ մեկը մեխվել, մնացել է սրտիս մեջ:

Այդ պատահեց իմ հայրենիքում, հասկանո՞ւմ եք, հենց մեր գյուղում: Այն ժամանակ մենք հոգնած, անքուն նահանջում էինք: Ես մոտեցա մեր հրամանատարին ու խնդրեցի նրան.

— Սա մեր գյուղն է, մերոնք այստեղ են ապրում, թողեք տեսնեմ նրանց, ասելու բան ունեմ՝ մորս, կնոջս:

— Գնա, միայն չուշանաս, չկորցնես մեզ, սառը, թերեւ կոպիտ պատասխանեց նա: Ես չնեղացա նրանից, բոլորն էլ այդ օրերին ջղախն ու լարված էին և հետո՝ էլ ինչ քաղցր խոսելու ժամանակ էր:

Ես իսկույն շտապեցի տուն: Երբ դուռը բացի, ներս մտա, մերոնք ուրախութիւնից ճչացին, վեր թռան ու վազեցին դեպի ինձ: Մայրս գրկեց, համբուրեց, երեխաս փաթաթեց թաթկեց ոտքերիս, կինս մոտեցավ ինձ, բայց, տեսնելով մոռյլ դեմքս, այլևս չհամբուրեց, բռնեց թևիցս ու մի տեսակ վախեցած հարցրեց ինձ.

— Ի՞նչ է պատահել:

— Ոչինչ, ի՞նչ պիտի պատահի:

— Բայց դու տխուր ես, մոռյլ:

— Ի՞նչ, ուզում ես, որ ես խնդամ. դա հետո, սիրելիս,

Երբ մենք կհաղթենք, իսկ հիմա նահանջում ենք և ուրախա-
նալու քիչ բան կա:

— Իսկ մենք, մենք ի՞նչ պիտի անենք:

— Դուք էլ պիտի նահանջեք:

— Հապա մեր տո՞ւնը, այգի՞ն, ունեցվածքը,—սար-
սափահար ասաց մայրս:

— Սիրելի մայրիկ, երբ գերմանացիները մտնեն գյուղ,
քո տունը, քո այգին և քո ամբողջ ունեցվածքը այլևս քոնը
չեն լինի, նրանք բոլորը կվերցնեն, կայրեն, կոչնչացնեն:

Մի պահ տիրեց լուռություն: Խորհրդավոր, ծանր լուռ-
ություն: Նրանք աչքերը սևեռել էին ինձ ու չգիտեին ինչ ա-
նել, ուրախանա՞լ, որ ես եկել եմ, թե՞ տխրել, որ այդպիսի
ծանր լուրեր եմ հաղորդում նրանց:

— Շարժվեք, իրար նայելու ժամանակ չէ: Վերցրեք
այն ամենը, ինչ հնարավոր է, ամենակարևորը, իսկ մնա-
ցածը թողեք մնա, նրանք այլևս պետք չեն մեզ:

Մայրս ձայն չէր հանում, նա լուռ կանգնել, կարծես
արձանացել էր սենյակի մեջ: Նա շվարած էր, չէր հասկա-
նում ինչ էր կատարվում իր շուրջը, թվում էր, թե չէր լսում
իմ ասածները, այլ ուրիշ բանի մասին էր մտածում, կամ,
հավանորեն, ոչնչի մասին չէր մտածում, այդպես կանգնել
ու մնացել էր արձանացած: Կինս արագություն մեծ սկսեց հա-
վաքել տան կարևոր իրերը, դասավորեց այն պայուսակնե-
րում: Ես օգնում էի նրան, դուրս էի տանում իրերը: Երբ
ամեն ինչ վերջացավ, ես լուռ վերցրի նավթի մեծ ամանն ու
սկսեցի արագ կերպով նավթը ցանել պատերին: Այդ բո-
ւաբան մայրս կարծես խոր քնից սթափված՝ նետվեց դեպի
ինձ:

— Ի՞նչ ես անում, Վալոդյա,—ասաց նա սարսափո-
հար:

— Այրում եմ տունը, մայրիկ. երբ մենք հեռանում
ենք ալստեդից, սա այլևս մեր տունը չէ, իսկ մեր հարկի
տակ, մեր օջախում գերմանացի չպետք է ապրի, ավելի լավ

Փոքրիկ սայլը՝ լի տան իրերով, շարժվեց դեպի արև-
վելք: Մենք լուռ քայլում էինք նրա հետևից ու հաճախակի
ես էինք նայում ու սրտի մորմոքով տեսնում մեր տանը,
որ մոխրանում էր ծխի ու կրակի մեջ:

Շատ հեռվից, դարձյալ երևում էր մեր տնից բարձրա-
ցող թանձր ծուխը: Մենք արագ հեռացանք գյուղից, շտե-
սանք մեր այրվող տան ցցված սև պատերը, նրա մոխրա-
կույտերը. այդ թողեցինք, որ իրենք, գերմանացիները տես-
նեն ու իմանան, որ Ռուսաստանը դա Ֆրանսիա չէ, որի
շքեղ օթելներում նրանք կարող էին խրախճանքներ տարժել:
Ռուս մարդը հպարտ է, կամակոր, նա տուն, շունի, որտեղ
կարողանա ապրել գերմանացին, որի հարկի տակ նա կա-
րողանա պղծել ռուս մարդու սուրբ պատիվը:

Բավական ժամանակ էր անցել այդ օրից: Ամեն ան-
գամ, տանից նամակ ստանալիս, կինս գրում էր, որ մայրդ
վշտից նիհարել, անճանաչելի է դարձել, որ նա չի մոռա-
նում իր հարազատ տունը, այգին, ջրհորը և ամեն օր կըրկ-
նում է, թե երբ ենք նորից վերադառնալու մեր օջախը:
Կնոջս վերջին նամակում մայրս էլ մի քանի տող էր գրել.
սատանան տանի, խեղճ կինը չի կարողանում ապրել օտա-
րության մեջ: Տեսեք, ինչ է գրում.

«Վալոդյա, սիրելի տղաս, ես համբուրում եմ քեզ, որ
այդպես քաջ ես. փոքր ժամանակդ էլ դու անվախ, կովասեր
էիր: Մենք բոլորս ուրախ ենք, որ քեզ պարգևատրել են:
Վալոդյա, այնպես արա, որ շուտ վերադառնանք մեր գյու-
ղը: Ես շատ եմ պառավել, կարող է մեռնեմ, իսկ մեռնել
ուզում եմ մեր գյուղում, հորդ կողքին, մեր հարազատների
մոտ: Մի բարկանա վրաս, Վալոդյա, ինձ համար դժվար է
ապրել օտարության մեջ»:

Ի՞նչ պատասխանել խեղճ կնոջը. ես ինքս եմ կարո-
տել մեր գեղեցիկ բնությանը, մեր ջրերին, անտառներին,

մեր սիրելի փոքրիկ տանը... Եվ այժմ այդ տունը մնացել է գերության մեջ. ճիշտ է, նրա սև մոխրակույտերն են մնացել, բայց հենց այդ մոխրակույտերն էլ ինձ հանգիստ չեն տալիս:

Ամեն անգամ, երբ սկսվում էին մարտերը, իմ առաջ նորից ներկվում էր հորիզոնը, մեր այրվող տան բոցերը կարծես նորից բարձրանում էին իմ աչքի առաջ, հիշում եմ մորս արցունքները, թվում է՝ այդ բոցերի մեջ ճշում է կինս, երեխաս, և բորբոքվում է սիրտս, երակներիս մեջ հոսում է արյունը: Վրեժի թույնը կրծում է հոգիս, ու ես մոռանում ամեն ինչ: Կռվել ու անխնա ոչնչացնել սրիկաներին, վրեժխնդիր լինել ամեն ինչի և ամենքի համար:

Ինձ անչափ հուզեց կապիտանի պարզ ու անկեղծ պատմությունը: Ես ամուր սեղմեցի նրա ձեռքը և այդ օրվանից մոռացուցի: Ես ամուր սեղմեցի նրա ձեռքը և այդ օրվանից մենք դարձանք բարեկամներ: Նա խոստացավ ինձ գրել իր ազագա մարտական գործողությունների մասին, իր ապրած օրերի, ինչպես նաև մոր, կնոջ ու երեխայի մասին:

Անցան ամիսներ: Ես ոչ մի լուր չունեի կապիտան Սերգեևից: Ես նրան մի քանի նամակ էի գրել, սակայն պատասխան չկար: Ամեն անգամ նրան հիշելիս մի անծանոթ տառապան չկար: Ամեն անգամ նրան հիշելիս մի անծանոթ տառապան էր պատում ինձ: Ես դիտեմ ինչ բան է պատե-
տխրություն էր պատում ինձ: Ես դիտեմ ինչ բան է պատե-
րազմը, տեսել ու զգացել եմ այն: Ես շատ անհանգիստ էի՝
չինի՞ սպանվել է նա, այդ սքանչելի մարդը: Բայց մի ներ-
քին ձայն կարծես ինձ միշտ հանգստացնում էր, որ նրան
սքինչ չի պատահել, որ վաղ թե ուշ՝ լուր կստացվի նրանից,
և ես խեղապես ստացա:

Սկզբում չէի ուզում հավատալ, որ նամակը նրանից է, որ այդ գրել է ինքը՝ Սերգեևը:

Ահա ինչ էր գրում նա.

«... Դուք, հավանորեն, ինձ անպարտաճանաչ սպա եք համարում, չէ՞ որ ես խոստացել էի ձեզ նամակ գրել, բայց

պատահեց այնպէս, որ ես հնարավորութիւն չունեցաւ ան-
դամ ձեր նամակներին պատասխանելու: Ձեմ կասկածում,
որ ինձ հայհոյել եք. դուք իրավացի եք դրանում, նամակ
հնարավոր է գրել բոլոր պայմաններում, բայց, անկեղծու-
թյամբ խօստովանեմ, մերոնց էլ՝ կնոջս ու մայրիկիս շեմ
դրել:

— Ինչո՞ւ,— կհարցնեք ինձ:

Մեր դորքերի հարձակման ամբողջ ժամանակամիջոցում
մենք մարտերի մեջ էինք, թեժ ու հետաքրքիր մարտերի մեջ:
Ձեզ պիտի հայտնեմ, որ իմ երաջը իրականացավ, մենք
կովում ենք Ուկրաինայում, իմ հայրենիքում. ավելին, ինձ,
բախտավորիս, միճակվեց մարտեր մղել մեր շրջանում, մեր
դուռի համար: Հասկանո՞ւմ եք դա ինչ է նշանակում, ինձ՝
Սերգեևիս համար:

Հեռվից երևում էին հրդեհի հրեղեն սյուները: Այդպէս
էր մեր գլուղը, երբ մենք հեռանում էինք այնտեղից, այդ-
պէս էր գերմանացիների տիրապետութեան ժամանակ, այդ-
պէս էր և այժմ, երբ մենք մոտենում էինք նրան. գերմա-
նացիներն այրում էին անվնաս մնացած վերջին տները:
Մեզ հաջողվեց բռնել այդ հրկիզողներից մի քանիսին. նրանց
աչքերը մութ, արյունոտված էին, ձեռքերը՝ նավթոտ ու
մրուտ: Հրդեհի ու արշան հոտ էր փչում նրանցից:

— Ինչո՞ւ եք այրում խեղճ գյուղացիների տները,—
հարցրի նրանց:

Նրանք փայտացած կանգնել ու ոչինչ չէին պատասխա-
նում:

— Ձեզ հետ եմ, սրիկաներ, ինչո՞ւ եք այրում, սա մեր
գլուղն է, մեր հարազատներին սպանել եք բավական չէ,
տներն էլ եք այրում:

— Մեզ հրամայել են,—վերջապէս խոսեց նրանցից մե-
կը, իսկ մյուսները բութ ու ապուշ հայացքները հառել էին
ինձ ու տեղներից անգամ չէին շարժվում: Ոչինչ, ոչինչ չը-
կար նրանց մեջ մարդկային: Բավական է նրանցից մեկը
շարժվե՞ր՝ մյուսները կրկնում էին նույնը: Մեկը քայլում էր,

մյուսները հետևում էին նրան: Անկյանք, անարյուն մեքենաներ, ավտոմատներ էին նրանք:

Նախքան նրանց համապատասխան համբար ուղարկելը, ես հրամայեցի, որ նրանց բոլորին քշեն այդ ծխացող տների մոտ և հենց այդ նույն մրոտ ձեռներով մոխիրների միջից հանեն տաք աղյուսները և սկսեն կառուցել այրված խրճիթները: Եվ, ինչ եք կարծում, մի քանի օրում նրանք կառուցեցին 16 տուն: Օր ու գիշեր: աշխատում էին:

— Հոգնե՛լ եք,—հարցրի նրանց ավագին:

— Այո՛,—պատասխանեց նա:

— Դեռ վաղ է հոգնել. ամբողջ Ռուսաստանը այդպես քարոտքանդ եք արել, այժմ հարկավոր է կառուցել: Ես, իհարկե, հասկանում եմ, որ ավերելն ավելի հեշտ է, քան կառուցելը: Բայց անցել է հեշտ ապրելու շրջանը, այժմ անիվը շրջվել է, սկսվել է ծանր շրջանը, կառուցելու շրջանը: Ես ձեզ հասկանում եմ, դուք անսովոր եք դրան, բայց, ոչինչ, կսովորեք: Մենք միշտ ձեր գլխի վերևը կանգնած կլինենք, մենք գիտենք, շատ լավ գիտենք, թե որտեղից է ընկել ամեն մի աղյուսը և որտեղ պիտի դնել այն»:

Մի ուրիշ նամակում նա ինձ գրում է.

...«Ռազմական գործողություններն այժմ մեր գլուղից տասնյակ կիլոմետրեր հեռու են: Մայրս, կինս, երեխաս արդեն վերադարձել են գլուղ: Ես նույնպես գլուղումն եմ, մերոնց մոտ: Միասին կառուցում ենք մեր ավերված տունը և, պիտի ասեմ, շուտով, շատ շուտով կավարտենք այն:

Գիտեմ՝ կհարցնեք, ինչպես է, որ ես գլուղումն եմ: Պատասխանում եմ: Մեր շրջանի համար մղված մարտերում իմ ստորաբաժանումը նորից աչքի ընկավ, և ինձ, իմ ընկերների հետ միասին, պարգևատրեցին: Ես ստացա շորրորդ շքանշանը և մեկ ամիս արձակուրդ: Որոշեցի արձակուրդս Եգիպտոսում ու կառուցել տունը: Մի սենյակ ար-

դեն պատրաստ է, շուտով պատրաստ կլինի և երկրորդը, կմնա խոհանոցն ու սրահը: Մեր ընտանիքում այժմ լուրջ վեճ է գնում. իմ ու կնոջս կարծիքով նոր տունն ավելի լավ ու գեղեցիկ է, քան հինը, մայրս հակառակն է պնդում, նա ասում է՝ հին տունը ավելի լավն էր, նա պապդ էր կառուցել, իսկ պապդ հայտնի վարպետ էր: Վեճը դեռ շարունակվում է, բայց, հավատացած եմ, տունը ավարտելուց հետո մայրս էլ կհամոզվի, որ նոր տունը ավելի լավն է:

Սրիկա գերմանացիները մեր ընկուզենու ծառը կտրել ու այրել են, դրա փոխարեն այգում թողել են ուրիշ բան — ընկուզենու մոլոր կա գերմանական շորս հողաթումբ, վրան տնկած փայտե խաչեր: Մայրս ու կինս ուզեցին քանդել այդ փայտերը, բայց ես չթողեցի:

— Թող մնա, դրանք պատերազմի շրջանի տուններ են, ընկուզենու փոխարեն է, թող մնա: Իմ կարծիքով, մորմորված հողու համար չկա ավելի հանգստացուցիչ տեսարան, քան փայտե խաչերի այդ շարանը:

Գյուղում համարյա ամեր օր սունկերի պես բուսնում են նոր տներ: Մեծ, փոքր, ծեր, երեխա — բոլորը — շտեմնված եռանդով աշխատում, վերակառուցում ու կարգի են բերում գյուղը: Նվիրները պատմում են, որ այդպես է Ուկրաինայի ազատագրված բոլոր շրջաններում:

Մոխիրների միջից վերածնվում է իմ սքանչելի հայրենիքը՝ մեծ Ուկրաինան:

Այսուհետև նա հավիտյան կմնա անպարտելի»:

1943 թ. նոյեմբեր.

Մ Ա Ր Ի Ն Ա

1. ՄԻԱՅՆԱԿ ԿԻՆԸ ՌԱԶՄԻ ՀԱՆՍՊԱՐԶԻՆ

Դենպի: ռազմաճակատ տանող խճուղու լայն ճանապարհով, փոքրիկ պայուսակը մեջքին, քայլում էր մի կին: Ճանապարհով անցնող մյուս մարդկանց նման նա ոչ նայում էր շորս կողմը ցիրուցան ընկած, այրված ու ջարդված մեքենաներին, ոչ հարցութորձ էր անում անցուդարձ անողներին, այլ միայնակ ու լուռ քայլում էր: Երբորդ օրն էր, որ նա այդ ձիգ, երկար ճանապարհով քայլում էր և, թվում էր, թե վերջ չկար դրան, այդպես պիտի քայլի մինչև իր կյանքի վերջը:

Ռազմաճակատից եկող մարդիկ տարակուսանքով նայում էին նրա խիստ դժգույն դեմքին, վստահ քայլերին ու աչքի չէին փորձում հարցնելու, թե որտեղից է գալիս նա և ուր է գնում:

— Երեկ տխրել է ամուսնու համար, նրա մոտ է գընում,— ասում էին նրանք ու դառնորեն ժպտում:

Անտարքեր այդ բոլորի հանդեպ, կինը շարունակում էր քայլել առաջ: Երեկոյան դեմ նա հասավ ռազմաճակատի

մոտ գտնվող ավերված մի գյուղ: Գյուղում երկու զինվորական մոտեցան կնոջն ու հարցրին փաստաթուղթ:

Կինը դանդաղ բարձրացրեց գլուխը, նայեց չորս կողմը, ուր համարյա ոչինչ չկար բացի ավերված տների ցցված պատերից և ամենուրեք թափված-ջարգված ավտոմեքենաներից, տանկերից ու հրանոթներից:

— Ես փաստաթուղթ չունեմ,—ասաց նա ու շարունակեց նայել չորս կողմը: Թվում էր, թե ինքն էլ էր զարմացել, թե ե՞րբ, ո՞րտեղից և ո՞նց է ընկել այդ ավերակների մեջ:

— Ո՞ւր եք գնում,—հարցրեց զինվորականը:

— Ռազմաճակատ:

— Հասկա ինչպե՞ս եք գնում ռազմաճակատ առանց փաստաթղթի:

— Իսկ այդ շա՞տ անհրաժեշտ է կռիվելու համար:

— Եթե հարցնում են, նշանակում է անհրաժեշտ է:

Կինը նորից հանգիստ կրկնեց.

— Փաստաթուղթ չունեմ:

— Այդ վատ է, որ փաստաթուղթ չունեք,—ասաց նրանցից ավագն ու կարգադրեց կնոջը հետեւելու իրեն:

Կինը լուռ, առանց հակաճառելու, հետեց նրանց այնքան անտարբեր, որ կարծես առանձնապես ոչինչ չէր պատահել և շարունակում էր իր սովորական ճանապարհը:

Մոտավորապես հարյուր քայլ գնալուց հետո, նրանք մտան մի ավերված տան ներքնահարկ: Նրանցից մեկը մընաց դռան մոտ՝ հսկելու կնոջը, իսկ մյուսը ներս մտավ ու զեկուցեց մայրին անձանոթ կնոջ մասին:

— Որտե՞ղ է նա հիմա,—հարցրեց մայրը:

— Դուրսը սպասում է, ընկեր մայր:

— Ներս կանչիր:

Մարտիկն իսկույն ներս հրավրեց կնոջը ու ինքը թույլտվություն խնդրեց հեռանալու:

— Գնացեք,—ասաց մայրը ու երեսը շրջեց դեպի երիտասարդ կինը, որ անշարժ կանգնած էր դռան շեմքին:

— Մոտ եկեք, — դարձավ մայրըր կնոջը:

Նա լուռ ու հանգիստ մոտեցավ:

— Ինչպե՞ս է ձեր անունը, — հարցրեց մայրըր, նայելով նրան ոտից-գլուխ:

— Ի՞մ:

— Այո, իհարկե, ձեր:

— Մարինա:

— Ինչպե՞ս եք ընկել այստեղ, Մարինա, ո՞ւր եք գընում:

— Ճակատ, կռվելու գերմանացիների դեմ:

-- Ամուսին, երեխաներ ունե՞ք:

— Ունեի, բայց հիմա ոչ ոք չունեմ, մենակ եմ, դեռ համար էլ եկել եմ ռազմաճակատ:

— Գերի մնացե՞լ եք գերմանացիների մոտ:

— Այո, նրանք հանկարծակի մտան քաղաք, և մենք չկարողացանք փախչել:

— Հասկանալի է:

Մայրն այլևս չարունակեց իր հարցաքննությունը: Երիտասարդ կինը խիստ կասկածելի էր թվում նրա աչքին, անհրաժեշտ էր նրան ուղարկել համապատասխան բաժնի՝ հատուկ քննության: Նա վերցրեց դաշտային հեռախոսի փողը, խոսեց ինչ-որ մի ուրիշ մայրի հետ, ու մի քանի րոպեից հետո եկավ մի ավտոմատավոր ու տարավ կնոջը:

Մի քանի օր շարունակ կինը ոչինչ չէր ուզում ասել իր մասին: Հատուկ բաժնի պետ Կրասնովի հարցերին նա անորոշ ու ընդհանուր պատասխաններ էր տալիս և ոչ մի կերպ չէր ուզում խոստովանել այն ամենը, ինչ նրան բերել ու հասցրել էր այդ ավերակներին: Խոսելիս նա անվերջ ներվային շարժումներ էր անում ու տարօրինակ, հիվանդոտ հայացքով անթարթ նայում էր այս կամ այն կետի:

Այդ կնոջ մասին գեկույցեցին զորամասի հրամանատար-

րին, քաղբաժնի պետին, որոնք հետաքրքրութեան համար եկան նրան տեսնելու, նույնիսկ մի քանի հարցեր տվեցին, բայց պատասխանները նույնն էին:

Նրանք համարյա միաձայն այն համոզմանն էին, որ կինը լրտես է, և կարիք չկար դրա համար երկար գլուխ ցավեցնել:

Մայրը կրասնովը, որ նախկին փորձված չեկիստ էր, չհաղառակեց ընդհանուր կարծիքին, բայց ասաց, որ նախ-քան վերջնական վճիռ կայացնելը ինքը մի անգամ էլ ուզում է հարցաքննել:

Այդ նույն երեկոյան նա կանչեց կնոջն իր մոտ ու կտրականապէս ասաց նրան.

— Քանի որ դուք համառում եք և ոչինչ չեք ուզում տեսնել ձեր մասին, ապա մենք ակամա ստիպված ենք մտածելու, որ դուք գերմանական լրտես եք և ուզում եք սահմանն անցնել:

— Ե՛ս,— հանգիստ հարցրեց երիտասարդ կինը, կարծես լրիվ չհասկանալով պետի խոսքերի իմաստը:

— Այո՛, դուք:

— Ո՛չ, դուք սխալվում եք,— ասաց կինը, դառնորեն ժպտալով, ապա, տարօրինակ ու խիստ հայացքը հառելով պետին, շարունակեց.

— Ես ինչպես կարող եմ գերմանական լրտես լինել: Չէ՛ որ ես ամբողջ հոգով ատում եմ նրանց. եթե դուք միայն իմանալիք, թե ես ինչքա՛ն եմ ատում նրանց: Չէ՛ որ այդ ատելութունն է ինձ բերել ձեզ մոտ, այստեղ, չէ՛ որ ես եկել եմ նույնպես ոչնչացնելու նրանց: Ահա, այս ձեռքերով, տեսնո՞ւմ եք, այս ձեռքերով ես արդեն սպանել եմ մի նշանավոր օֆիցերի,— ասաց կինը դողացող, բայց հապու ձայնով:

— Ինչպե՛ս, դուք սպանել եք գերմանական նշանավոր օֆիցերի՞,— զարմանքով հարցրեց մայրը:

— Այո՛:

Կինը թեքվեց, քանդեց պատառոտված կոշիկի կրունկի

Թելը և նրա արանքից հանեց գերմանական օֆիցերի փաստաթղթերն ու հանձնեց մայորին, որ այդ բոլորին, հրգնած աշքերն ամբողջ մեծությամբ բացած, նայում էր կնոյ ամեն մի շարժումին։ Մայորը ոչ թե վերցրեց, այլ գրեհե խլեց այդ փաստաթղթերը ու սկսեց արագ կերպով նայել տրորված թղթերի ամեն մի կտորին։ Նա լավ գիտեր գերմաներեն և հեշտությամբ կարդաց այդ փաստաթղթերը։ Բավական երկար նա նայեց փոքրիկ, կաշվե շապիկով կազմած ու ոսկե տառերով վրան դրած մի տոմսի։ Դա գերմանական օֆիցերի անձնական վկայականն էր՝ օֆիցերի խիստ գոհ ու հպարտ նկարով։

— Ուրեմն դուք սպանել եք սրա՞ն, այո՞,—ասաց Կրասնովը, ցույց տալով օֆիցերի վկայականի նկարը։

— Այո՞,—անտարբեր պատասխանեց նա։

— Իսկ գիտե՞ք ով էր, ինչ գործի էր սա։

— Ո՛չ, գիտեի միայն, որ օֆիցեր է և շահավոր դիրք է գրավում գերմանական շտաբում։ Նա ուներ մեքենա, ապրում էր շափաղանց ճոխ՝ ու շռայլ։

— Դուք սպանել եք պատժիչ ջոկատների ընդհանուր շտաբի պետին, շատ նշանավոր մի մարդու։ Դե, պատմեք, Մարինա, թե որտեղ, ինչպես սպանեցիք նրան. դա շափաղանց հետաքրքիր ու կարևոր է գործի համար։

— Ոչ, չեմ կարող,—վճռականապես մերժեց Մարինան,—չեմ կարող։

— Ինչո՞ւ,—զարմացած ասաց Կրասնովը։

— Չեմ կարող, ծանր է ինձ համար խոսել. հավատալից եք, այլևս ուժ չկա իմ մեջ, թողեք ինձ հանգիստ, թողեք լուռ մնամ և այսպես լուռ էլ վրեժխնդիր լինեմ թշնամուց։

— Բայց...

— Ոչ,—ընդհատեց կինը,—չեմ կարող, ինչո՞ւ եք ինձ ստիպում, չե՞ որ դուք մերն եք, սովետական մարդ եք, բավական է, ինչքան ես տանջվել եմ. ես եկել եմ ճակատ՝ կռվելու թշնամու դեմ, այլ ոչ թե իմ կյանքը պատմելու։

Պետը հանգստացրեց նրան, ապա, ոտքի բարձրանալով, սկսեց ետ ու առաջ քայլել:

Երկուսն էլ լուռ էին: Այդ լուռությունը տեհց մի քանի րոպե: Վերջապես մայրը Կրասնովը կանգնեց ու մեղմ ձայնով դարձավ կնոջը.

— Դուք լուրջ կին եք, ինքներդ պիտի հասկանաք, որ նրանք, որոնց մենք ուղարկում ենք կովեկու թշնամու դեմ, պիտի հավատացած լինենք, որ չեն դավաճանի մեզ, որ կովի վճռական պահին հրացանը չեն ուղղի մեր դեմ: Ես տեսնում եմ, որ դուք ազնիվ կին եք. ես հավատում եմ ձեզ, բայց դուք պիտի իմանաք, որ օրենքն է պահանջում, որ մենք ճանաչենք ամեն մի մարտիկի, իմանանք նրա անցյալն ու ներկան, նրա կյանքը, նրա սիրտն ու հոգին: Իսկ եթե նրանք բոլորն էլ ձեզ պես լուեն, մենք ինչպե՞ս կարող ենք ստուգել, չե՞ որ ես իմ քմահաճույքի համար չեմ, որ ուղղում եմ իմանալ ձեր ով լինելը, այլ օրենքը, հայրենիքն է պահանջում այդ:

— Ինչպե՞ս, օրենքը, հայրենիքը,—կինը կրկնեց այդ բառերը ու կարծես նոր, առաջին անգամն էր հասկանում նրանց իմաստը:

— Այո, օրենքը, հայրենիքը:

Կինը երկու ձեռքով ծածկեց աչքերը, գլուխը խոնարհեց կրծքին ու խեղդող, հազիվ լսելի ձայնով շշնջաց.

— Ես ձեզ հասկանում եմ, դուք իրավացի եք, բայց ինձ համար դժվար է խոսել, հավատացեք ինձ, ես չեմ կարող այդ բոլորը իմ լեզվով կրկնել, դա սպանիչ է ինձ համար:

Նա երեսը շրջեց դեպի պատը ու մնաց այդպես արձանացած:

— Գուցե դուք հոգնած եք, հանգստանալ եք ուղղում,—ասաց Կրասնովը:

Կինը հանկարծ շրջեց երեսը:

— Ո՛չ, ես հոգնած չեմ: Եթե օրենքը պահանջում է, ապա ես ամեն ինչ կպատմեմ ձեզ: Բայց խոսք տվեք ինձ,

Պրդվեցեր, որ միայն դուք, միայն դուք պիտի իմանաք և ուրիշ ոչ ոք:

— Հավատացած եղեր, որ այդպես էլ կլինի,—ասաց Կրասնովը, աթոռ առաջարկելով նրան:

2. ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ԱՇԽԱՂՈՒՄ

Երիտասարդ կիներ խոշոր, կլոր աչքերը հառեց պետին ու համարձակ դարձավ նրան.

— Դուք առաջին և վերջին մարդն եք, որ կարողացաք շարժել լեզուն, բայց ես ձեզանից մի բան եմ խնդրում՝ ոչ մի հարցով ինձ չընդհատեք, ես կաշխատեմ ամեն ինչ առանց ձեզ, ոչինչ չեմ թաքցնի ձեզնից: Ես չպիտի խոսեի, բայց երբ այդպես եղավ, ապա համոզված եղեք, որ դուք ամեն ինչ կիմանաք, կիմանաք այնպես, ինչպես այդ եղել է իրականում:

Երիտասարդ կիներ լռեց, կնճռոտեց ճակատը, սարսափահար բացեց աչքերը ամբողջ մեծությամբ, կարծես նրան բերել կանգնեցրել են անդունդի առջև ու ստիպում են, որ իրեն նետի այդ անդունդը:

— Ես,—ասաց նա,—երևի չկարողանամ մտքերս կանոնավոր շարադրել, դուք աշխատեցեք մի կերպ հասկանալ ինձ: Միայն ես չգիտեմ ինչից սկսել, ուզում եմ ասել ո՞ր ժամանակից: Բայց, ինձ թվում է, այդ այնքան էլ կարևոր չէ. ձեզ համար կարևորն այն է, որ ես պատմեմ ճշմարտությունը:

— Սկսեք այնպես, ինչպես ինքներդ եք ցանկանում, և առհասարակ խնդրում եմ եղեք միանգամայն ազատ:

— Կուզե՞ք սկսեմ... բայց ոչ, սպասեք, ավելի լավ է պատմեմ այն օրից, երբ ես ավարտեցի Մոսկվայի մանկավարժական ինստիտուտը և եկա մեր քաղաքն աշխատելու: Այն ժամանակ ինձ անչափ բախտավոր էի զգում: Եվ հսկայես, ես բախտավոր էի, շատ բախտավոր, անվերջ ծի-

ծաղում էի, հիմա էլ հիշում եմ, որ մայրս միշտ հանդիմանում էր ինձ:

— Աղջիկս, քիչ ծիծաղիր, այդքան չի կռուել ծիծաղել, կարող է վատ բան պատահել, — անվերջ կրկնում էր նա:

Իսկ ես, անպիտանս, շարունակում էի ծիծաղել, առանց զգալու, որ ես սպառում էի իմ կյանքի ամբողջ ծիծաղը և մնալու են միայն վիշտը, կսկիծը ու դաժան, սպանիչ մրտաբերը:

— Երբ ավարտեցի Ինստիտուտը, և աղջիկներս խմբով ներկայացանք լուսժողովմատ, մեզ ասացին, թե ինչ պաշտոններ կան: Կողերի բաժնի վարիչը ժպտալով ասաց.

— Մի լավ տեղ էլ ունեմ. լուսավորության ասպարեզում աշխատողների երեխաների մանկապարտեզում կա զբլխավոր դաստիարակչուհու պաշտոն. և՛ աշխատավարձը, և՛ պայմանները շատ լավ են, խորհուրդ եմ տալիս գնալ. ով էլ գնալու լինի ձեզնից, հավատացած եմ, գոհ կմնա: Ընկերուհիներս հրաժարվեցին, իսկ ես համաձայնեցի: Մտնկապարտեզում ես աշխատել էի մինչև Ինստիտուտ մտնելը. ինձ ծանոթ էր այդ աշխատանքը և հետո ես անշափ սիրում էի երեխաներին: Դուք երեխա զարմանաք, որ ես ասում եմ, թե երեխաներ շատ եմ սիրում, նույնիսկ ավելի շատ, քան ուրիշները: Մի խոսքով, ես համաձայնեցի գնալ մանկապարտեզում աշխատելու:

Առաջին ամիսները մի տեսակ չգիտեի՝ լավ եմ արել, թե ոչ, որ դպրոցի փոխարեն մանկապարտեզում եմ աշխատում: Բայց հետո համոզվեցի, որ չեմ սխալվել: Թե խնայեմ, ես այնտեղ ինչքան լավ էի զգում ինձ, ինչքան բախտավոր: Դուք չգիտեք, թե ինչ է նշանակում մանկական աշխարհ. այնտեղ չկա ոչ կեղծիք, ոչ սուտ, ամեն ինչ պարզ է ու անմիջական: Առանց կողմնակի ճանապարհների, երեխան ասում է այն, ինչ մտածում է: Եվ ինչքան գրավիչ ու հարուստ է նրանց մանկական մտածելակերպը: Ես այնքան էի ընտելացել նրանց կյանքին, որ մտածում ու խոսում էի երեխայի պես: Ընկերներս նկատել էին այդ, ծիծաղում էին

ու հանդիմանում ինձ: Նրանք չէին սխալվում, ես խեղապես շատ էի ընտելացել երեխաներին. նրանց կյանքը, մտաշխարհը դարձել էր իմ սեփականը:

Ինձ սիրում էին ոչ միայն երեխաները, այլև նրանց ծնողները, նրանք ինձ համար նվերներ էին բերում, ինձ հրավիրում էին համարյա բոլոր երեխաների ծննդյան տոներին, և մենք ուրախանում, պարում, երգում էինք:

Բայց հիշում եմ, մի օր, ճաշից հետո, ծնողները սովորականի պես եկան իրենց երեխաներին տարան, աշխատակիցներն էլ աստիճանաբար ցրվեցին: Ես հենվել էի պատըշգամբի սյունին ու նալում էի դուրս: Փողոցի մայթով մի երիտասարդ կին, երեխայի հետ խաղալով, քայլում էր: Նա չէր կարողանում զսպել իր մայրական զգացմունքները, ճանապարհին անվերջ գրկում, համբուրում ու շոյում էր երեխային:

Մայր...

Որքա՞ն նուրբ, որքա՞ն քաղցր զգացմունքներ կան քո հոգու խորքում...

Ես հանկարծ տխրեցի, այնպես տխրեցի, որ, անկեղծ ասած, ուզում էի լաց լինել: Ես առաջին անգամ զգացի, որ այն բոլոր երեխաները, որոնց ես սիրում, փայփայում ու դաստիարակում էի, ուրիշի երեխաներ են: Այո, նրանք ուղաստիարակում էի, ուրիշի երեխաներ են: Այո, նրանք ծնողները, որոնք մի օր կարող են այլևս իրենց նեն իրենց ծնողները, որոնք մի օր կարող են այլևս իրենց երեխաներին չբերել մանկապարտեզ: Ես այդ րոպեին այնպես ցանկացա ունենալ իմ սեփական երեխան, որ, մոռանալով ամոթի զգացումը, մոտեցա մեր խոհարարուհուն և ուղղակի ասացի նրան.

— Ֆրոսյա մորաքույր, ես այնպես ուզում եմ երեխա ունենալ, սեփական երեխա:

— Աղջիկս, էլ ինչի՞ ես սպասում, ամուսնացիր. ուղես-չուղես, կունենաս երեխա, այն էլ մեկի փոխարեն՝ ութը, ինչպես ես:

— Մինչև ամուսին գտնել, ամուսնանալ, հետո ամիս-

ներ անցնեն, հետո նոր երեխա ունենալ. չէ, դա երկար պատմութիւն է, ես հիմա եմ ուզում, հենց հիմա:

— Չէ, այդպէս չի լինի, աղջիկս,—մեղմ ժպտալով ասաց Յրոստյա մորաքույրը,—էդ բոլոր երեխաների մայրերը քեզ պէս աղջիկ են եղել, ամուսնացել են, տուն են սարքել և հետո ժամանակի ընթացքում երեխա են ունեցել: Դա արդէն աշխարհի օրենքն է, ուրիշ կերպ չի կարող լինել: Այն՝ հեքիաթների մեջ է, որ պատմ են՝ դնացին, ծովից կամ գետից երեխա հանեցին ու բերին:

Այդ օրվանից երեխա ունենալու միտքը այլևս չէր թողնում ինձ: Բայց ամուսնանալու մասին չէի մտածում: Մանաւանդ մի քանի ամուսինների մասին վատ բան էի լսել, ինձ Յրոստյա մորաքույրն էր պատմել: Նրանք երեխա են ունենում և հետո բաժանվում իրենց կանանցից: Ինչ սոսկալի բան է այդ: Ունենալ երեխա և բաժանվել ամուսնո՞ւց, քայքայել ընտանի՞քը: Սարսափում էի այն մտքից, որ կարող է պատահել ես էլ երեխա ունենամ, հետո ամուսինս թողնի, հեռանա ինձանից: Հիմա էլ շատ լավ հիշում եմ, թե ինչպէս ամուսնանալու նախօրյակին մի օր ուղղակի դարձա իմ ապագա ամուսնուն և ասացի նրան.

— Վալոդյա, երբ ես երեխա ունենամ, դու ինձ չես թողնի, չէ՞:

— Ինչո՞ւ ես այդպիսի բաներ մտածում, չէ՞ որ ես երբեք առիթ չեմ տվել դրան և, վերջապէս, ինչո՞ւ պիտի թողնեմ քեզ:

— Այո, ես ուղիղ եմ ասում. ինչ մտածում, այն էլ ասում եմ. եթե թողնելու ես ինձ, ապա արի չամուսնանա՞նք: Ես չեմ ուզում, որ իմ երեխան հայր չունենա:

Վալոդյան ծիծաղեց:

— Դու մի՛ ծիծաղիր, ես երեխայի համար եմ ամուսնանում, ես առանց երեխայի չեմ կարող ապրել:

— Թող այդ հիմար մտքերդ,—ասաց Վալոդյան:

Ես ամուսնացա Վալոդյայի հետ: Ախ, եթե իմանայիք ես ինչքան բախտավոր էի: Վալոդյան ճարտարապետ էր, մի

ազնիվ ու լավ մարդ, իսկական ամուսին և հայր: Ես չէի հավատում այն կանանց, որոնք գանգատվում էին իրենց ամուսիններից. ինձ թվում էր, և ես հավատացած էի, թե բոլոր ամուսինները Վալոդյայի պես լավն են, ազնիվ ու մաքուր:

Մենք շուտով մի տղա ունեցանք: Տարի ու կես հետո ունեցանք երկրորդը: Ինչքան լավ երեխաներ էին: Գիտե՞ք ինչպես էի ես պահում նրանց: Չէ՞ որ ես մանկապարտեզում ջատ մայրերի հետ էի ծանոթ, նրանցից ամեն մեկից մի բան էի սովորել, ես ինքս էլ զգում էի, որ ես լավ մայր եմ. այդ երևում էր նաև իմ երեխաներից: Այո, ես այդ չեմ թաքցնում, ես հպարտանում էի դրանով: Իմ երեխաներն իմ կյանքն էին, իմ երջանկությունը: Ես ուրիշ ոչ մի բանի մասին չէի մտածում, քան նրանց կյանքի ու ապագայի մասին: Նրանք այնքան լավն էին, որ ամբողջովին կլանում էին իմ միտքը, սերը, ժամանակը, ուրիշ ոչինչ իմ աչքին չէր երեմիտքը, սերը, ժամանակը, ուրիշ ոչինչ իմ աչքի վրա, բացի նրանցից: Ես մի օր, մի ժամ անգամ չէի պատկերացնում իմ կյանքը առանց երեխաների. և այսօր, եթե ես կենդանի եմ, երբ նրանք այլևս չկան, ապա այդ երեխեմ նրա համար, որ կարողանամ լրիվ կերպով վրեժխնդիր լինել նրանց համար, այո, տասը, հարյուր և հազար անգամ վրեժխնդիր լինել:

Վալոդյան աշխատում էր, իսկ ես պահում էի երեխաներին: Նրանք օրեցօր մեծանում էին և իրենց մանկական ճիչերով, ծիծաղով մեր հոգին լցնում անսահման երջանկով, թվում էր, թե կյանքում չկա տխրություն, վիշտ, որ այդ բառերի իմաստը ինչ-որ վերացական հասկացողությամբ էր: Այո՞, իմ երեխաներն ամեն մի ցավ մոռացնել էին տալիս, չէին թողնում, որ իմ հոգում բուն դնի վիշտն ու տխրությունը:

Երբ պատերազմն սկսվեց, մեծ երեխաս հինգ տարեկան էր, իսկ փոքրը՝ երեք ու կես:

Ինչպես հազարավոր հայրեր, իմ երեխաների հայրն էլ գնաց ճակատ: Բաժանվելու պահին նա անվերջ համբուրում էր զավակներին ու նայում նրանց աչքերին, մազերին, հա-

սակին: Ես չէի ուզում, որ նա այդպես համբուրեր նրանց, ես դրա մեջ վատ նախազգացում էի կարողում. երբ տեսնում էի, թե ինչպես նա գրկից բաց չէր թողնում երեխաներին, սարսուռ էր անցնում մարմնովս:

Ես վախից համարյա ճշացի.

— Թող, Վալոդյա, չէ՞ որ դու էլի պիտի վերադառնաս, այդպես չի կարելի համբուրել երեխաներին, վատ է, որ այդպես համբուրում են:

Նա երեւի հասկացավ ինձ, թե ինչ եմ ուզում ասել, ու ոչինչ չպատասխանեց. լուռ թողեց գրկից երեխաներին ու քայլեց դեպի դուռը. դռան մոտ ինձ նույնպես գրկեց և երկար համբուրեց: Ես, արտասովելով, ազատվեցի նրա գրկից: Եվ ինքը և ես կարծես զգում էինք, որ դա մեր վերջին հանգիստն էր, որ այլևս երբեք, երբեք չէինք հանդիպելու իրար:

— Դե՛, ցտեսություն, Մարինա,—ասաց նա ու արագ քայլերով հեռացավ: Ու ոչ մի խոսք, ոչ մի հանձնարարություն: Նա այդպես լուռ հեռացավ ու այլևս չվերադարձավ: Նա գնաց, և այդ օրն էլ չքացավ իմ կյանքի ծիծաղը, ու այդ օրվանից էլ իմ առջև բացվեց տանջանքների այն ճանապարհը, որ տանում է մարդկանց դեպի կործանում, դեպի գերեզման:

Նրանից ես ոչ մի լուր չստացա, ոչ բացիկ, ոչ նամակ, ոչ մի լուր այն մասին՝ կենդանի՞ է նա, թե մահացել է:

Յ. ԱՆԼՈՒՐ ՏԱՆՁԱՆՔՆԵՐ

1942 թվականի փետրվարի վերջին գերմանացիները մտան մեր քաղաքը: Բոլորը մնացել էին զարմացած, որ նրանք քաղաք էին մտել ոչ թե արևմուտքից, այլ արևելքից: Նրանք շրջանցել էին քաղաքը երկու կողմից, և բնակիչներից ոչ ոքի չհաջողվեց հեռանալ այնտեղից: Անտառ, լեռներ չկան մեր քաղաքի մոտ, թաքնվել ոչ մի տեղ

հնարավոր չէր, դրա համար գերմանացիներին հաջողվեց
ձերբակալել ու գնդակահարել պատասխանատու աշխատող-
ներից շատերին: Նրանց ես տեսել, ճանաչում էի. մենք ապ-
րում էինք մասնագետների շենքում, իսկ մեզ մոտ ապրող-
ները մեծ մասամբ պետական ու պարտիական պատասխա-
նատու աշխատողներ էին: Ես հիշում եմ, թե ում, երբ և
ինչպես տարան գնդակահարելու: Ես ուրախ էի, որ իմ ա-
մուսինը չկար, որ նա գնացել է ճակատ, եթե մեռնելու էլ
է, ապա թող մեռնի այնտեղ՝ պատերազմի դաշտում:

Այն, ինչ մենք տեսանք ու ապրեցինք գերմանացիների
օրոք, մի շտեպնված, աներեակալելի բան էր: Ամեն օր,
ամեն ժամ, գիշեր-ցերեկ ճիշեր, աղմուկ, ձերբակալու-
թյուններ, լաց, գնդակահարումներ, կախաղաններ, հրդեհ-
ներ, ծուխ և անվերջ ծուխ: Այրվում ու գետնին էր հավա-
սարվում ամեն ինչ: Ամենուրեք, ուր գնում էիր, ոտքիդ
տակ մոխիր էր և միմիայն մոխիր:

Ես դուրս չէի գալիս տանից, երեխաների հետ փակվել
էի բնակարանում ու լարված սպասում էի, թե ինչ պիտի
լինի մեր վերջը: Ինձ տանջում էր երեխաների վիճակը. նը-
րանց մասին էի մտածում ամբողջ ժամանակ: Գիշերները
ես քուն չունեի. անվերջ կրակոցները, զոռոցները, ավտոմե-
քենաների, տանկերի աղմուկը չէին թողնում աչք փակել:
Ցերեկը մի քանի ժամ հարևանները հանդիպում էին իրար,
խոսում էին եղած նորությունների մասին, ու նորից ամեն
մեկը փակվում էր իր բնակարանի մեջ: Շուտով այդ հան-
դիպումներն էլ համարյա դադարեցին, որովհետև միայն
սարսափելի լուրեր էինք լսում իրարից:

Ամեն անգամ, երբ մեր բակում լսվում էր մի բարձր
ձայն, կամ դռան ուժեղ բախում, կարծես մեր կյանքի կեսը
գնում էր: Մենք գիտեինք արդեն, թե ինչ է նշանակում
գերմանացու ոտք դնելը որևէ մեկի դռան շեմքին... Երբ
երեխաները պառկում էին քնելու, ես անվերջ նայում էի նը-
րանց անմեղ դեմքերին, ու կակիժը խեղդում էր կոկորդա-
կարծես ծովում խորտակվող նավի վրա լինեինք: Ես

ամբողջովին մոռացել էի ինձ և միայն ու միմիայն երեխաների մասին էի մտածում: Օ, դուք չգիտեք, թե ինչ է նշանակում պատերազմի ընթացքում մայր լինել, մայր, որ իր փոքրիկ երեխաներով մնացել է գերության մեջ:

Այդպես օր ու գիշեր անքուն, ամեն բոլոր լարված, սպասում էինք, թե ինչ պիտի լինի մեր վիճակը: Բակում համարյա տղամարդ չէր մնացել, եթե չհաշվենք մի քանի ծերերի, որոնք տեղներից անգամ չէին կարողանում շարժվել: Չորս հարկանի այդ մեծ շենքը մնացել էր կանանց ու փոքրիկ երեխաների հսկողության տակ:

Չեմ հիշում որ երրորդ օրն էր՝ ութերորդ թե իններորդ, գերմանական պարետատան երկու օֆիցեր և վեց զինվոր ներս մտան մեր բակը: Մենք չգիտեինք, թե ուր թաքնվեինք նրանցից:

Հերթով նրանք մտան բնակարանները, գրեցին բնակիչների թիվը, մանրամասն հարցաքննեցին բոլորին:

Դուրս գալիս նրանց ավագը դարձավ ինձ.

— Ձեր բնակարանը շատ լավն է, այստեղ կապրի գերմանական օֆիցերը:

Ես սարսափից ճչացի.

— Ո՛չ, սա լավ բնակարան չէ, այստեղ արև չկա, լույսը քիչ է:

— Ոչինչ, եթե գերմանական օֆիցերն ուզենա, ապա ձեր բնակարանում կլինի և՛ արև, և՛ լույս, և՛ ամեն ինչ:

— Ես ձեզ ճիշտ եմ ասում, այ, դիմացի տունը ստվեր է գցում, տեսեք, այն մեծ տունը:

— Կայրենք այն տունը, հանգիստ եղեք:

Ես այլևս չկարողացա շարժել լեզուս, կոկորդս չորացավ, և, թվում էր, ինձ խեղդում են: Ամեն ինչ մթնեց աչքերիս առջև:

Այդպես, ուրեմն, հասել էր իմ ընտանիքի վերջը: Բայց մի՞թե այդքան շուտ: Չէ՞ որ ես դեռ չեմ ճաշակել կյանքի քաղցրությունը, չէ՞ որ դեռ ոչինչ չեմ տեսել կյանքում, և ահա արդեն վերջն է:

Գերմանական օֆիցերը եկավ հենց նույն թեկույան։ Նա նայեց բոլոր սենյակները, պատշգամբը, ապա գիշատիչ աչքերը հառելով ինձ, հարցրեց։

— Ձե՛րն են այս երեխաները։

— Այո՛, — պատասխանեցի ես։

— Ամեն ինչ լավ է, միայն դրանք ավելորդ են, միանգամայն ավելորդ, — ասաց նա, մատնացույց անելով երեխաներին։

— Ինչպե՛ս, — սարսափահար հարցրի ես։

— Այնպես, — ասաց օֆիցերը, — նրանք կիսանգարեն, իսկ իսանգարել ինձ չի կարելի, հասկացա՞ք։

— Այն ժամանակ մենք կգնանք այստեղից, վերցրեք ձեզ բոլորը։

— Ոչ, դուք պիտի մնաք, դուք պիտի ծառայեք ինձ, իսկ երեխաները, ոչինչ, կմտածենք, մենք ելք կգտնենք, դուք մի անհանդուստացեք։

Երեխաների հետ ես քաշվեցի փոքր սենյակը, իսկ երկու մեծ սենյակը, այնպես կահավորված, թողեցի օֆիցերին։

4. ԱՆՏՈՆԻՆԱ, ԱՆՏՈՆԻՆԱ...

Առաջին օրերին գերմանական օֆիցերը ինձ չէր անհանգստացնում, կարծես նույնիսկ չէր նկատում իմ ներկայությունը։ Ամեն օր այցելում էր նրան մեր քաղաքի նշակալությունը։ Ամեն օր այցելում էր նրան մեր քաղաքի նշանավոր արտիստուհիներից մեկը։ Երբ նա գալիս էր, ժպտանալով արևում էր ինձ ու արագ անցնում օֆիցերի սենյակը։ Ընկալում էր ինձ ու արագ անցնում նրա բարեներին, շրջում Սկզբում ես չէի պատասխանում նրա բարեներին, շրջում էի երեսս, իբր չէի տեսնում, բայց հետո վախեցա, մտածում էի, որ նա կարող է օֆիցերին հայտնել, որ ես թշնամաբար եմ վերաբերվում իրեն, իսկ օֆիցերը դրա համար մեզ կպատժեր, այն էլ, սատանան գիտե, թե ինչպես։ Այդ մեզ կպատժեր, այն էլ, սատանան գիտե, թե ինչպես։ Այդ մասին ես լուրջ մտածելուց հետո որոշեցի պատասխանել նրա բարեներին. և ինքս էլ իմ հերթին բարևում էի նրան։

չնայած ոչ մի կերպ չէի կարողանում թաքցնել իմ ատելութիւնը նրա նկատմամբ:

Նա հագնում էր բարակ մետաքսե հագուստ: Դա նրա թատերական հագուստն էր: Նա փայլում էր այդ հագուստի մեջ: Ինչքան դեղեցիկ, նուրբ ու քնքուշ էր նա: Նրա անունն էլ գեղեցիկ էր—Անտոնինա—և սաղում էր իրեն: Անտոնինային տեսնելիս սիրտս դառնորեն ճմլվում էր, ես հուզվում, ջղայնանում էի, թե ինչու նա, սովետական այդ աղջիկը գալիս է գերմանացիների մոտ: Բայց ո՞վ էր հասկանում, թե ինչ էր կատարվում աշխարհում. ասում էին՝ քաղաքում ուրիշ մարդիկ էլ էին անցել գերմանացիների կողմը և ծառայում էին նրանց:

Մի օր օֆիցերին շտապ կանչեցին, և նա արագ հագնւմեց ու գնաց: Աղջիկը մնաց մենակ: Սենյակում մի փոքր ետ ու ահաջ քայլելուց հետո նա եկավ պատշգամբ ու սկսեց խաղալ երեխաների հետ:

Ես լուռ էի:

— Ինչպե՞ս եք, տիկին,—մեղմ ու բարեկամական տոնով հարցրեց ինձ:

— Ինչո՞ւ եք հարցնում,—պատասխանեցի ես, առանց նայելու նրա երեսին:

— Հենց այնպես:

— Շատ լավ, մի՞թե չեք տեսնում:

— Ես ձեզ հետ բարեկամաբար եմ խոսում, իսկ դուք հեգնում եք ինձ:

— Ոչ, չեմ հեգնում, ես ուզում եմ ասել, որ դուք...—այդ բոլորին մեր հայացքները հանդիպեցին իրար, ու իմ խոսքը մնաց կիսատ:

— Մարինա, դուք ճիշտ չեք ասում,—նկատեց նա, խոշոր աչքերի տակով շեշտակի նայելով ինձ:

Ես շփոթվեցի ու չգիտեի ինչ պատասխանել: Անտոնինայի խոսակցութեան այդ համարձակ ու վճռական տոնը ոչ միայն ինձ դուր չեկավ, այլ նույնիսկ ջղայնացրեց, և, առանց երկար մտածելու, դարձա նրան.

— Լսեք, խնդրում եմ թողեք ինձ հանգիստ. ինչ ուզում եք արեք իմ բնակարանում, ձեզ ոչ ոք չի խանգարի, միայն խնդրում եմ հեռու մնացեք ինձնից:

Իմ պատասխանից նա հանկարծակիի եկավ ու խիստ զարմացած մոտեցավ ինձ:

— Ես չեմ հասկանում. ի՞նչ վատ բան եմ արել ձեզ, որ այդպես կոպիտ, նույնիսկ թշնամաբար եք վարվում ինձ հետ:

— Ես բան չեմ ասում, ես միայն խնդրում եմ ձեզ:

— Հասկանում եմ, թե ինչ եք ասում:

— Ի սեր աստծո, վատ բան մի մտածեք, ես ձեր դեմ ոչինչ չունեմ, ես միայն ազաչում եմ ձեզ խղճալ իմ երեխաներին, ես մայր եմ:

— Դուք պարզապես մոլորություն մեջ եք, և ինձ անշափ զարմացնում է ձեր այդ մոլորությունը, չէ՞ որ ես ձեզ հետ, ձեր երեխաների հետ երբեք վատ չեմ եղել, ընդհանրապես, ես սիրում եմ նրանց, իսկ թե դուք ինչու եք իմ հանդեպ այդպես վատ տրամադրված, չգիտեմ:

Ես լռեցի:

— Ինչո՞ւ չեք խոսում, — ասաց նա հարազատի պես, բռնելով ձեռքս:

— Զգիտեմ, ես ոչինչ չգիտեմ:

— Մարինա, մենք երկուսս էլ կին ենք, և դուք կարող եք առանց թաքցնելու ասել ինձ ամեն ինչ, դա միայն ձեր օգտին կլինի, հավատացնում եմ ձեզ:

— Ես ի՞նչ կարող եմ ասել, ես մոտիկից ձեզ չեմ ճանաչում, միայն բոլոր կանայք ձեր մասին վատ են խոսում, ասում են՝ դուք նրանց համակրում եք, նրանց հետ եք լինում:

Անտոնինան լուռ ձեռքը քաշեց ինձնից, ապա դանդաղ մոտեցավ պատուհանին ու սուր հայացքը հառեց քանդված ու ավերված հեռուներին:

Ես նկատեցի, որ իմ խոսքերը տհաճ տպավորություն թողեցին Անտոնինայի վրա, բայց դա տեղից միայն մի քանի

բոպե, նա նորից շրջվեց դեպի ինձ և նույն համարձակ ու վճռական տոնով ասաց.

— Գիտե՞ք ինչ, ինձ համար բացարձակապես միևնույն է, թե ինչ են խոսում այդ կանայք իմ մասին, ես զարմանում եմ միայն, որ այս ծանր օրերին անգամ նրանք ժամանակ են գտնում բամբասելու ուրիշներին: Իմ կարծիքով, լավ կլինի, որ նրանք զբաղվեն իրենց գործերով: Մեզնից ամեն մեկը պատասխանատու է իր արարքի համար, այդպես չէ՞, Մարինա:

— Այդպես է, բայց...

— Ի՞նչ, բայց:

— Նրանք բամբասող կանայք չեն, նրանք ձեզ ճանաչում, սիրում են, դրա համար էլ չեն ուզում, որ դուք գերմանացիների մոտ գաք:

— Ձե՞ն ուզում. ինչ անենք, որ չեն ուզում, գուցե ես էլ չեմ ուզում, բայց հանգամանքները ստիպում են անելու:

— Հանգամանքները շատ բան կարող են ստիպել, ավիտի կարողանալ զսպել:

— Դա ձեր գործը չէ, խնդրում եմ խրատներ չկարդալ ինձ,— ասաց նա կոպիտ տոնով ու երեսը շրջեց:

Այդ րոպեին բակում լավեց ավտոմեքենայի ձայնը. դա գերմանական օֆիցերի մեքենան էր, նա վերադառնում էր պաշտոնատեղից: Անտոնինան երգելով, նորից մտավ օֆիցերի սենյակը:

Իսկ ես երկար, շատ երկար ժամանակ մնացի տեղումս կանգնած:

Ես դատապարտում էի Անտոնինային, որ նա այդպես արհամարհում էր շրջապատը և համարձակ կերպով կատարում էր իր քմահաճ ցանկությունները: Շատ անգամ ես ներկա էի լինում այնպիսի տեսարանների, երբ Անտոնինան, իր գեղեցիկ ու հպարտ գլուխը բարձր պահած՝ թելադրում էր իր կամքը գերմանական օֆիցերին, և վերջինս հիպնոզացածի պես լուռ կատարում էր նրա քմահաճությունները: Այդպիսի

րոպեներին Անտոնինան, հեզնող ժպիտը դեմքին, տիրաբար նայում էր նրան ու լուռ հրձվում:

Տեսնելով գազանին, վանդակած Անտոնինայի ափի մեջ, ես ներքուստ ուրախանում էի նրա փոխարեն, այդպիսի րոպեներին ես նույնիսկ պատրաստ էի ներելու նրան: Բայց, դժբախտաբար, այդ երկար չէր տևում, հենց որ մի քիչ հեռանում էի նրանից, ինձ նորից կրծում էր այն միտքը, թե ինչո՞ւ գերմանական օֆիցերի արյունոտ ձեռքերը պիտի դիպչեն Անտոնինային:

Անտոնինան շարունակում էր կանոնավոր այցելել օֆիցերին:

Ինձ հանդիպելիս նա սովորականի պես, մեղմ ժպտով հարցնում էր.

— Ինչպե՞ս եք, Մարինա:

— Ոչինչ, — ակամա պատասխանում էի ես:

— Շատ մի վշտանա, ամեն ինչ այս կյանքում ժամանակավոր է, — ասում էր նա ու անցնում օֆիցերի մոտ:

Նա գիտեր, որ մենք վատ ենք ապրում, և ամեն անգամ, օֆիցերի մոտ գալիս, փոքրիկների համար անպատճառ ուսե-լու բան էր բերում: Իմ երեխաները նրան այնքան էին սովորել, որ համարյա միշտ սպասում էին, թե երբ էր նա գալու: Բայց շնայած նրա բոլոր լավություններին, իմ մեջ դարձյալ առաջնություն էր մնալ մի ներքին, տհաճ զգացում դեպի նա, ես աշխատում էի ամեն կերպ նրանից ծածկել իմ այդ զգացումը, բայց երևի չէր հաջողվում այդ, և մեր հարաբերու-թյունները դարձյալ մնում էին սառը, օտարոտի, մենք դար-ձյալ շարունակում էինք իրար հետ խոսել պաշտոնական տո-նով, «դուք»-ով:

Հատուկ հրամանով, որ փակցրած էր քաղաքի պատերին, գերմանացիները բոլոր մարդկանց, առանց խտրության, քը-շում էին աշխատանքի: Ով փորձում էր խուսափել, նրան

տանում էին բռնութեամբ, կամ գնդակահարում էին, որ մշու-
ների համար օրինակ լինի: Հարյուրավոր անապատան երե-
խաներ մերկ ու քաղցած թափառում էին փողոցներում, իսկ
նրանց ծնողները, եթե միայն կենդանի էին, տաժանակիր
աշխատանք էին կատարում գերմանական գերութեան մեջ:

Ժողովուրդը դարձել էր լուակյաց: Մարդիկ քաշլում էին
սովերի պես, մռայլ ու գունատ: Մահը ուղեկցում էր բոլո-
րին:

Իմ ուղեղը դադարել էր աշխատելուց, ու ամեն ինչ կա-
տարում էի լուռ, մեքենայորեն: Անտոնինան նկատում էր
այդ ու հանդիմանում ինձ.

— Ամոթ է, ընկճվել չի կարելի:

Ես լուռ նայում էի նրա գեղեցիկ գեմքին:

— Ինչո՞ւ չեք խոսում:

— Ի՞նչ խոսեմ, ես համարյա մոռացել եմ խոսելը, ինչ-
քան ժամանակ է, որ ես միայն ինքս ինձ հետ եմ խոսում,
լուռ:

— Գերմանացիները անհանգստացնո՞ւմ են ձեզ, Մա-
րինա, — ասաց նա կամաց, հազիվ լսելի ձայնով:

— Ինչո՞ւ եք հարցնում, — վախեցած ետ քաշվեցի նրանից:

— Մի քաշվեք, ասացեք ինձ. եթե անհանգստացնում
են, ապա ես կարող եմ օգնել ձեզ, ես շատերին եմ օգնել:

— Ո՛չ, ես օգնութեան կարիք չեմ գգում:

— Դուք, իհարկե, ճիշտ չեք ասում:

Ես չպատասխանեցի նրան: Ինչպիսի պայմաններում էլ
ես լինեի, ինձ համար ծանր էր դիմել մի կնոջ, որն ամբողջ
ժամանակ գերմանական օֆիցերների շրջանումն էր, այն
մարդկանց շրջանում, որոնք ամեն օր, բոլորի աչքի առջև ա-
վերում, քանդում էին մեր երկիրը, դաժանորեն բռնաջնջում
մեր ժողովրդին:

Մի քանի օր հետո մեր տան պարետը ինձ հանձնեց
թաղամասի ոստիկանի հրամանը, որի մեջ ասված էր՝ շտապ
ներկայանալ ոստիկանատուն՝ աշխատանքի մեկնելու համար:

Գլուխս պտտեց, աչքերս մթնեցին: Ուրեմն իմ երեխա-

ներն էլ մյուսների պես պիտի մնան դուրսը, քաղցած ու անխնամ: Ես չգիտեի ում դիմել, ում խնդրել: Այդպես շվարած կանգնած էի, երբ Անտոնինան ներս եկավ:

— Բարե, Մարինա:

Պատասխանի փոխարեն ես լուռ մեկնեցի նրան թուղթը: Ես սրագլուխյամբ կարգաց այն, հետո աչքի տակով ծածուկ նայեց ինձ, թույլ ժպտաց ու ջղածգարար պատուեց թուղթն ու շարտեց անկշուն:

— Կարող եք չներկայանալ,— մճռական տոնով ասաց նա:

— Ինչպե՞ս թե չներկայանալ:

— Այնպես, շարունակեցեք ձեր գործով զբաղվել:

Ես այլևս չկարողացա լեզուս շարժել: Արցունքները խեղդեցին կոկորդս, ու սկսեցի բարձր ձայնով արտասվել: Անտոնինան իսկույն մոտեցավ ինձ, քրոջ պես գրկեց ու հանդիմանական տոնով ասաց.

— Ինչո՞ւ եք լաց լինում, երեխա՞ եք: Ինչ է, ամոթ է, սրբեք աչքերդ:

— Անտոնինա, — դարձա ես նրան, — աղաչում եմ ձեզ, այնպես արեք, որ նրանք չգրկեն ինձ իմ երեխաներից, ես միայն նրանց համար եմ ապրում:

— Լավ, էլ ինչո՞ւ եք արտասվում, մի վախեցեք. քանի ես աչտեղ եմ, ձեր երեխաներին ոչինչ չի պատահի, իսկ երբ ես դադարեմ աչտեղ լինելուց, այն ժամանակ արդեն ոչինչ չեմ կարող անել:

— Ի՞նչ, մի՞թե ձեզ էլ է վտանգ սպառնում:

— Ով գիտե, պատերազմ է, ինչեր ասես չեն պատահի:

Ես դժվարանում էի հասկանալ, թե ինչ էր ակնարկում նա, բայց որոշակի զգում էի, որ իմ մեջ հետզհետե թուլանում էր առաջվա անզուսպ ատելությունը դեպի Անտոնինան: Ավելին, նրա ներկայությունը իմ բնակարանում, մի տեսակ հանգստացնում էր ինձ:

Անտոնինան օժանդակում էր ինձ, նա այդ անում էր աղնիվ մարդու անշահախնդիր զգացումներով, ես այդ շատ լավ էի զգում ու գիտակցում, բայց այնուամենայնիվ մինչև վերջ էլ մենք մնացինք իրար հանդեպ օտարոտի:

Մի օր նա եկավ ինձ մոտ, քնկավ բազմոցի վրա ու ծանրը հեալով ասաց.

— Հոգնել եմ, Մարինա, շատ եմ հոգնել:

— Հանգստացեք, այստեղ ձեզ ոչ ոք չի խանգարի:

— Ձէ, այսօրվա մասին չէ խոսքը, առհասարակ հոգնել եմ, առաջ ես հոգնել չգիտեի, բայց վերջերս զգում եմ, որ հոգնում եմ, իսկ գործ դեռ շատ կա, անչափ շատ:

— Ի՞նչ գործ,— զարմացած հարցրի ես:

— Ինքս էլ չգիտեմ, միայն ամբողջ օրը լարված եմ ջղերս, սոսկալի լարված, դեռ էլի լավ է, որ դիմանում եմ, չեն պայթում:

Ճիշտն ասած, ես չէի հասկանում, թե նա ինչ էր անում և ինչու էին նրա ջղերը լարված:

— Գուցե...

— Մարինա,— ընդհատեց նա ինձ,— կուզե՞ս մի նվեր տամ քեզ. գիտեմ, դու ինձ չես սիրում, հենց դրա համար էլ ես ուզում եմ իմ նկարը նվիրել քեզ:

Նա իսկույն բարձրացավ տեղից, վերցրեց պայուսակը, հանեց նրա միջից նկարն ու տվեց ինձ:

— Այդ նույն նկարից մի հատ էլ տվեցի օֆիցերին: Նա ինքը ցանկացավ ունենալ իմ նկարը: Ես սկզբում չէի ուզում, բայց հետո որոշեցի տալ: Կանանց նկարների մի ամբողջ ալբոմ ունի նա, որ հավաքել է տարբեր երկրներում, տարբեր ազգերի կանանցից, որոնց հետ պարոն օֆիցերն ուրախ ժամանակի հուշեր ունի: Ոչինչ, եթե իմ նկարն էլ հուշերի համար է վերցնում, վատ չէ, թող վերցնի, ինչ ես առանց նկարի էլ կհիշեմ նրան: Իսկ քեզ, Մարինա, այս նկարը նվիրում եմ նրա համար, որ երբ ես մեռնեմ, մի օր նա, անշուշտ, լեզու կառնի ու սրտանց կխոսի քեզ հետ, կասի քեզ ամեն ինչ, և դու այլևս ինձ վրա չես բարկանա, երեսդ չես շրջի ինձնից:

— Ինչո՞ւ եք մեռնելու մասին խոսում, ձեզ չեն սաղում այդպիսի խոսքեր: Դուք այնպես կենսուրախ եք, առանց ծիծաղի ձեզ չի կարելի պատկերացնել:

— Դու ծիծաղին մի նայիր, Մարինա, երևի այդպես ծիծաղելով էլ մեռնեմ: Ծիծաղը՝ դա իմ հոգին չէ, այլ նրա ամուր փականը:

Մի քանի րոպե նա նստեց բազմոցին, ապա հանկարծ վեր թռավ տեղից, վերցրեց պայուսակը ու դուրս եկավ: Դռան շեմքին լավեց նրա ձայնը.

— Ես շտապում եմ, Մարինա, ցտեսություն:

Օրեցօր Անտոնինան փոխվում, անճանաչելի էր դառնում. նրա խոշոր, վառ աչքերը կարմրել ու զրկվել էին առաջվա փայլից, անքնությունից դեմքը թոշնել, գունատվել էր: Ինչ էր կատարվում նրա հետ, դժվար էր հասկանալ:

Մի օր առավոտյան, մոտավորապես ժամը տասնմեկին, օֆիցերի սենյակից լավեց բարձր աղմուկ, ապա Անտոնինայի ուժեղ ձիչը և ատրճանակի մի քանի կրակոց:

Կրակոցի ձայնից երեխաներն ահաբեկված՝ վազեցին ինձ մոտ. փոքր երեխաս սկսեց լաց լինել. ես նրան հանգըստացրի ու ինքս պատուհանի անկյունից սկսեցի դիտել: Դռը պատել էր մարմինս, ես անհանգիստ էի, արդյոք ի՞նչ պատահեց Անտոնինային:

Շուտով օֆիցերը, առանց վերնաշապկի, այլալված դուրս եկավ պատշգամբ, կանչեց մուտքի դռան մոտ կանգնած պահակին, բարկացած ինչ-որ կարգադրություններ արեց նա՞մ պահակին, բարկացած ինչ-որ կարգադրություններ արեց նրան ու նորից ներս մտավ սենյակ: Հետո կանչեց ինձ ու հրամայեց շտապ հավաքել սեղանը: Ես մեքենայորեն մոտեցա սեղանին ու սկսեցի հավաքել: Մի քանի րոպե հետո եկավ գերմանական բժիշկը մի խումբ զինվորների հետ միասին: Նա մոտեցավ օֆիցերին ու բռնեց նրա թևը. այդ ժամին: Նա մոտեցավ օֆիցերին ու բռնեց նրա թևը. այդ ժամին: Մահալ կապի նաև նրա դեմքին: Ես մտածեցի ուրեմն Անտոնինան էր կրակել օֆիցերի վրա, բայց հենց այդ րոպեին մյուս սենյակից զինվորները հանեցին Անտոնինայի դիակը ու դուրս տարան: Ես հազիվ կարողացա ինձ զսպել, որ չճչամ: Ես ուզեցի անմիջապես դուրս փախչել, բայց ո՞ւր, փախչելու տեղ չկար, երեխաներս կողքի սե-

նշակում ինձ էին սպասում: Ես վազեցի նրանց մոտ: Նայում էի շորս կողմս, տեղ չկար թաքնվելու: Իմ սեփական բնակարանն ինձ թվում էր սպանդանոց, իսկ ես՝ կալանված նրա մեջ:

Անտոնինայի դիակը աչքիցս չէր հեռանում: Նրա մետաքսե բարակ ու գեղեցիկ հագուստն ամբողջովին արյունոտվել էր:

Այսպես, Անտոնինան այլևս չկար: Նրա արյան կաթիլները ներկել էին հատակը, պատշգամբը, աստիճանները: Ուրեմն սկսեց արյան հոտ փչել իմ բնակարանից: Կարված, սպասողական վիճակը ինձ խեղդում էր. ինչ լինելու էր, թող միայն շուտ լինեք, որքան հնարավոր է՝ շուտ:

Հաջորդ օրն օֆիցերը չգնաց աշխատանքի: Երեկոյան դեմ, սառը ծիծաղը դեմքին, նա մոտեցավ ինձ. կարծես ոչինչ չէր պատահել, այնքան հանգիստ, այնքան անվրդով էր նա:

— Ինչ զգվելի աղջիկ էր Անտոնինան, տեսա՞ք ինչպիսի տգեղ խաղեր սարքեց իմ գլխին: Դուք ինքներդ տեսնում էիք, թե ես ինչքան լավ էի վերաբերվում նրան, կատարում էի համարյա նրա բոլոր ցանկությունները: Շնորհակալության փոխարեն նա շարունակում էր հազար ու մի տհաճ պատմություններ սարքել: Ես համբերությամբ տանում, ներում էի այդ ամենը, հավատացած լինելով, որ դա վերջինը կլինի, և այլևս չեն կրկնվի նման բաներ, բայց ոչ, նա շարունակում էր ավելի սանձարձակ, ավելի հանդուգն պահել իրեն: Այդ բոլորը դեռ ոչինչ. այս քանի օրը նա մի այնպիսի խայտառակություն էր սարքել, որ եթե ժամանակին չկանխեիրք, ապա հավիտյան կարող էի կործանվել: Այդ բոլորից հետո նա դարձյալ չէր ուզում հանձն առնել, որ ինքն է այդ խայտառակության հեղինակը: Ես ասացի՝ կսպանեմ, եթե չխոստովանես:

— Չես սպանի:

— Կսպանեմ:

— Չես սպանի:

— Գուցե ես կարողանայի զսպել ինձ, բայց ատրճա-
նակս իմ համբերութիւնը շուներ, նա փակեց Անտոնինայի
լեզուն: Նա վիրավոր հարձակվեց վրաս և ուզում էր խլել
ատրճանակը: Տեսեք, ինչպես է կծել ձեռքերս, ճանկոտել
երեսս: Առհասարակ շատ տարօրինակ են Ռուսաստանի կա-
նայք: Նրանք վայրենի են, անկիրթ: Նա եղել եմ շատ եր-
կըրներում՝ Ֆրանսիայում, Հոլանդիայում, Լեհաստանում,
Հունաստանում, Իտալիայում, մի խոսքով՝ ամեն տեղ. տեսել
եմ այդ երկրների կանանց, բայց այդպիսի բաներ չեմ տե-
սել: Նրանք կոթված, խոնարհ կանայք էին, իսկ այստեղ
ամեն ինչ վայրենի է: Թվում էր, թե գոնե կանայք, որպես
քնքուշ արարածներ, մի փոքր կտարբերվեն տղամարդկան-
ցից, բայց ոչ, նրանք էլ նույն երկրի պտուղներն են:

Տարօրինակ բան է, այդպիսի մի դեպք էլ պատահեց
ինձ հետ անցյալ տարի: Մեր գրաված քաղաքներից մեկում
ես հանդիպեցի մի երիտասարդ աղջկա. նրա անունը ես հի-
մա չեմ հիշում. վարդագույն այտերով, առողջ աղջիկ էր, իս-
կական ուսու գեղեցկուհի: Մի օր մենք միասին պառկած խո-
սում էինք. խոսում էինք հազար ու մի բանի մասին: Նա
նրան պատմում էր իմ հուշերը եվրոպական երկրներից: Հաճ-
կարժ նա դարձավ ինձ.

— Շատ մարդ ես սպանել այնտեղ:

— Այո՛, շատ:

— Եվ միշտ էլ ա՛յս մատով ես քաշել ատրճանակի
ձգանը, — հարցրեց նա, ցույց տալով աջ ձեռքիս ցուցամատը:

— Այո՛, այս մատով:

— Ինչպես կուզենայի ատամներովս պոկել այդ մատը,
որ դու այլևս չկարողանաս մարդ սպանել, — ծիծաղելով
ասաց նա:

— Պոկիր, եթե կարող ես, — ասացի ես, մատս դնելով
նրա բերանը:

— Եվ, ինչ եք կարծում, այդ քնքուշ գաղանը կծեց մա-
տըս. իբր կատակ էր անում, բայց այնպես կծեց, որ ես հա-

վիտյան զրկվեցի ցուցամատից: Դուք ի՞նչ կասեք դրան: Ինչ-
պիսի վայրենություն: Երբ նա այդպես արեց, ես էլ վերցրի
ատրճանակը ու սպանեցի նրան:

5. ՃԻՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Ես ոչինչ չէի խոսում. լուռ լսում էի նրան, լսում էի ու
չէի հավատում, որ այդ հրեշը այդպես հանգիստ կարող է
խոսել սպանության մասին:

— Դո՛ւք էլ նրանց նման եք, Մարինա,—հարցրեց նա
սառը ժպտով ու մոտեցավ ինձ:

— Ո՛չ, ո՛չ, ինձ մի մոտենաք, ես վատն եմ, ես կարող
եմ ավելի մեծ վայրենություն անել, քան նրանք: Անտոնի-
նան կրթված աղջիկ էր. ես վատն եմ, ինձ մի մոտենաք, ի
սեր ասածո:

— Ինչպե՞ս, ասում եք դուք էլ նրանց պես վայրենի՞
եք, բայց չէ՞ որ ես ձեզ էլ կսպանեմ, եթե դուք աշխատեք
նմանվել նրանց:

— Լսեք, պարոն օֆիցեր, դուք եղել եք շատ երկրներում,
տե՞ժե՞լ եք շատ գեղեցիկ կանանց, թողեք ինձ հանգիստ, տես-
նո՞ւմ եք, ես փոքրիկ երեխաներ ունեմ, նրանց կերակրել,
խնամել է հարկավոր, և, վերջապես, ինչքան հոգս ու ցավ
կա հիմա:

— Դուք շուտով կազատվեք այդ ցավերից:

— Ինչպե՞ս կազատվեմ:

— Այո՛, ձեր երեխաներին կպահեն ուրիշները, իսկ դուք
պիտի խնամեք ինձ, դուք վատ եք կատարում ձեր պարտա-
կանությունները: Մինչև հիմա շատ բան կատարում էր Ան-
տոնինան, իսկ հիմա նա այլևս չկա, ուրեմն դուք ինքներդ
պիտի հասկանաք և անցնեք ձեր պարտականությունների
կատարմանը, թե չէ, զգուշացնում եմ, դուք նույնպես Անտո-
նինայի բախտին կարժանանաք:

— Պարոն օֆիցեր, խղճացեք իմ երեխաներին, աղաչում եմ ձեզ:

— Աղաչելու փոխարեն աշխատեցեք պարտաճանաչ լինել, այն ժամանակ ամեն ինչ կարգին կլինի, — սառն ու հանգիստ, ինչպես միշտ, ասաց նա ու գնաց իր ննջարանը:

Երկար ժամանակ քարացել, կանգնել էի տեղս: Ես զգում էի, որ մահն աստիճանաբար մոտենում է ինձ, նա եկել՝ նույնիսկ բնակվում էր իմ տանը, կողքի սենյակում: Ինձ նրանից բաժանում է ընդամենը մի քանի քայլ, միայն մի դուռ, որն ամեն րոպե կարող էր բացվել: Ես այդ գիտեի, տեսնում էի, բայց ոչինչ չէի կարող անել: Այո, ոչինչ: Փախչել հնարավոր չէր, պահակը քսանչորս ժամ մուտքի մոտ կանգնած հսկում էր: Վճռական քայլ նույնպես չէի կարող անել, որովհետև երեխաները ձգում էին փեշս. և այդպես չորս կողմից կաշկանդված՝ քարացել էի, այո՛, ուղղակի քարացել: Փոքրիկ երեխաս սկսեց լաց լինել: Հազիվ կարողացա մոտենալ նրան: Ես սարսափում էի նայել նրանց երեսին: Արդյոք գիտե՞ն նրանք, թե ինչ է սպասում իրենց, գիտե՞ն, որ դահիճը եկել բնակվում է իրենց մոտ, կողքի սենյակում և ամեն րոպե կարող է զրկել իրենց կյանքից: Երբեմն փոքր երեխաս ժպտում էր անմեղ, մանկական ժպտով: Երբ նա ժպտում էր, ես լաց էի լինում: Այդ ժպտը ինձ հիշեցնում էր Անտոնինայի ծիծաղը: Ես սարսափում էի այդ ժպտից, ես, նրա մայրը, չէի ուզում, որ իմ երեխան ժպտար, հասկանո՞ւմ եք ինչ էր կատարվում իմ հոգում: Ես չէի ուզում, որ իմ երեխան ժպտար, դա կարող էր նկատել պարոն օֆիցերն ու զայրանալ:

Ես երկար մտածեցի, բայց ելք չգտա: Երեխաների փերկուլյան համար ստիպված էի իմ գլուխը խոնարհել օֆիցերի առաջ: Այդ օրվանից սկսած, ես ամեն ինչ անում էի նրա համար, որպես աղախին լվանում էի նրա շորերը, գլուխը, ոտները, թեյ էի պատրաստում, սեղան սարքում, մի խոսքով, անում էի այն ամենը, ինչ հրամայում էր:

Մի որոշ ժամանակ նա սկսել էր հետս լավ վերաբերվել,

երեխաների վրա այլևս չէր բարկանում: Բայց նրա այդ լավ վերաբերմունքից էլ ես անհանգստանում էի, նույնիսկ վախե- նում: Նա երեի այդ զգում էր. ապակենման աչքերը հառում էր ինձ ու սառը ժպտում:

Մի երեկո նա հարբած եկավ տուն: Կանչեց ինձ, որ թեյ դնեմ ու սարքեմ սեղանը. իբր թե հյուրեր էին գալու իր մոտ. ես խելույն թեյ դրի ու սկսեցի սարքել սեղանը: Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, ես խնդրեցի, որ նա թույլ տա ինձ գնա- լու իմ սենյակը, երեխաների մոտ:

— Ո՛չ, դուք այս գիշեր կմնաք ինձ մոտ, իմ հյուրը այսօր դուք եք, մենք միասին կընթրենք, հետո, եթե անհրա- ժեշտ լինի, կգնաք:

— Շնորհակալ եմ, պարոն օֆիցեր, շատ շնորհակալ, թողեք ինձ գնամ, — վախեցած ասացի նրան:

— Նստեցեք, իզուր եք անհանգստանում. ես ձեզ ասա- ցի կգնաք. դուք ինքներդ միշտ տեսնում եք, որ ես չեմ սի- րում մենակ ընթրել, ուղղակի սովոր չեմ դրան, — ասաց նա խիստ տոնով: Նրա կապույտ աչքերը մթնել ու դարձել էին դաժան ու ահավոր:

Ոտքերս թուլացան, ու ես ոչ թե նստեցի, այլ ընկա ավտոմատ: Այդ րոպեին ինձ թվաց, թե ես գլորվեցի մի խավար անդունդ, որտեղից այլևս վերադարձ չկա:

Նա երկու բաժակ գինի լցրեց, մեկը ինքը վերցրեց, մյուսն առաջարկեց ինձ:

— Ինձ համար դա շատ է, պարոն օֆիցեր:

— Դուք անվերջ խոսում եք, դա լավ չէ, — ասաց նա նույն սառը ու խիստ տոնով:

Ես լուռ խմեցի մեկ, երկու, երեք և այդպես շատ բաժակ- ներ: Ինձ թվում էր, թե այդ ամենը ես անում եմ իմ երեխա- ների կյանքի համար: Աչքերս սկսեցին պղտորվել: Պարոն օֆիցերը սկսեց նվազել, երգել: Հետո, հետո այլևս չեմ հի- շում, թե ինձ հետ ինչ պատահեց, հիշում եմ... ոչ, ոչինչ չեմ հիշում...

Թե ինչպես եմ եկել իմ սենյակը, շորերով ընկել ան-

կողմնու վրա, դարձյալ չեմ հիշում: Միայն առավոտյան կլինեի ժամը տասներկուսը, երբ մեծ երեխա մեծ դժվարութեամբ արթնացրեց ինձ: Ես արթնացա, նայեցի երեխաներին, չորս կողմս, ինձ ու նոր միայն հասկացա, որ այն բոլորը ոչ թե երազ է եղել, այլ իրականություն, այո, իրականություն, իսկ ինձ թվում էր, թե երազում եմ տեսել, չէ՞ որ մինչ այդ նման սոսկալի երազներ ես շատ էի տեսնում, համարյա ամեն գիշեր: Բայց այդ մեկն իրականություն էր: Սոսկալի իրականություն: Ես ամոթից երեսս շրջեցի երեխաներից և սկսեցի բարձր ու անզուսպ ձայնով լաց լինել: Երեխաները, տեսնելով ինձ, իրենք էլ սկսեցին լաց լինել: Ես չլեցրի նրանց:

Մի քանի օր շարունակ ես չկարողացա անկողնուց ոտքի բարձրանալ, գլուխս պտույտ էր գալիս, ու ես ընկնում էի: Օֆիցերը եկավ՝ տեսավ ինձ պառկած ու ժպտաց իր մեռելային ժպտով:

— Առողջացեք, վատ է պառկելը:

Ես չէի նայում նրա երեսին. այս անգամ ես վախենում էի ոչ թե նրանից, այլ ինձնից: Այո: Ես ամեն բոլոր կարող էի ապտակել նրան: Կատաղությունից ես դողում էի ամբողջ մարմնով, բայց զսպում էի ինձ, որ օֆիցերը չնկատի այդ:

Նա մի քիչ խոսեց երեխայի հետ, խոստացավ նրա համար կոնֆետ բերել ու գնաց:

Ը. ԳԵՂԵՑԻԿ ՈՒ ՔԱՂՅՐ ՆՈՐ

Չնայած ես դեռ հիվանդ էի, բայց ստիպված՝ ոտքի բարձրացա, որովհետև տունը թափթփված էր, երեխաները լաց էին լինում, իսկ օֆիցերը լուռ ջղախնայում էր:

Հաջորդ օրը նա իր խոստումը կատարեց և, երբ վերագարձավ աշխատանքից, գրպանից հանեց մի կոնֆետ ու տվեց փոքր երեխայիս: Երեխան ուրախությունից թռչկո-

տում էր և չէր ուզում ուտել, նա ուզում էր պահել ու անվերջ խաղալ նրա հետ:

— Կե՛ր, շատ համով է, ես էլի կբերեմ քեզ համար:

Երեխան բացեց կոնֆետն ու սկսեց ուտել: Ես վերցրի կոնֆետի դրամիչ թուղթը ու սկսեցի նայել: Գեղեցիկ, գունավոր թուղթ էր այդ, վրան փայլուն ու մեծ տառերով գրված՝ «Սովետական երեխաների համար», ապա քիչ ներքև ավելի փոքր տառերով գրված էր՝ «Միայն մի հատ»:

Երեկոյան դեմ երեխան սկսեց ծանր հաղալ և անվերջ ջուր խմել: Ամբողջ գիշերը նա չքնեց, հազում ու լաց էր լինում: Նա կծկվել էր անկողնու մեջ և անվերջ տնքում էր: Երեխայի ինչն էր ցավում, հայտնի չէր, ամեն րոպե ցավն ավելի էր սաստկանում, ու երեխան կորցնում էր իրեն: Ո՞ւմ դիմել օգնության՝ ինքս էլ չգիտեի, ոչ ոք չկար: Հարևաններիս անգամ չէի կարող դիմել, որովհետև նրանք ամեն կերպ խույս էին տալիս իմ սենյակում բնակվող օֆիցերից, ինձ մոտ ոչ ոք չէր գալիս, բոլորն էլ վախենում էին:

Օֆիցերը իր սենյակում պառկած, հանգիստ երգում էր: Լուսաբացին երեխաս մահացավ:

Ինձ համար այլևս դադարիք չէր, որ օֆիցերի բերած կոնֆետը սպանեց երեխայիս, նա զոհ գնաց պարոն օֆիցերի գեղեցիկ ու քաղցր նվերին: Սիրտս ցավագին ճմլվում էր: Ուրեմն նա, այդ մարդը, որ ապրում է իմ հարկի տակ, ոչ միայն մեծերին է սպանում, այլև փոքրերին: Այն ժամանակ, երբ փոքրիկս կծկված՝ մահանում էր, նա կողքի սենյակում իր համար հանգիստ երգում էր, կարծես ոչինչ, ոչինչ չէր պատահել, կարծես չգիտեր, որ իր տված գեղեցիկ թղթում փաթաթած կոնֆետից երեխան արդեն մեռնում էր:

Ես գրկել էի երեխայիս դիակը ու լաց էի լինում: Չկար այլևս իմ սիրելի մանկիկը: Ես նոր հասկացա, թե ինչու նրա հայրը ճակատ մեկնելու պահին այնպես գրկում ու անվերջ համբուրում էր, նա երևի զգում էր, որ վերջին անգամն է համբուրում իր երեխաներին, որոնց այնպես սիրում, փայփայում էր:

— Գիշերը կարծեմ դուք անվերջ լաց էիք լինում և չէիք հոգում այն մասին, որ հարեան սենյակում մարդ կա քնած, — առավոտյան ասաց օֆիցերը, հոնքերը խոժոռելով ինձ վրա:

— Իմ երեխան մեռավ, պարոն օֆիցեր:

— Հասկանում եմ, բայց երեխայի պատճառով դուք չպիտի խանգարեք ուրիշի քունը: Պատերազմ է, մեռնում են շատերը, եթե ոչ աշտօր, ապա վաղը, եթե ոչ վաղը, ապա մյուս օրը. մեծերն են մեռնում, իսկ ի՞նչ են փոքրերը: Նա մեռավ, կունենաք մի նորը՝ ավելի լավը, իսկական երեխա: Զգուշացնում եմ ձեզ, որ մյուս անգամ չկրկնվեն այդպիսի բաներ. ես չեմ սիրում, որ մարդիկ գուրկ են քաղաքավարությունից:

— Պարոն օֆիցեր...

— Լո՛ւք, դուք ուզում եք արդարանալ, իսկ ես ձեզ նորից զգուշացնում եմ, որ չպետք է մոռանալ չափ ու սահմանը, հասկացա՞ք: Ես չեմ սիրում այդպիսի բաներ, ես սովոր չեմ դրան:

Հետզհետե աչքերս մթնում էին ու ականջներս խլանում: Կարծես ես ընկել էի մի ահավոր դժոխք, և հրեշավոր մարդիկ ինձ խոշտանգում, սպանում էին: Ես հագիվ կարողացա դուրս գալ խոշտանգումից, սպանումից: Ես երկու ձեռքով գրկեցի այն, մոտենալ պատշգամբի սյունին ու երկու ձեռքով գրկեցի այն, որ շընկնեմ:

Օֆիցերը զնաց աշխատանքի, իսկ ես երկար, շատ երկար մնացի այդպես սառը սյունը գրկած: Հարևաններս երբ իմացան երեխայիս մահը, ծածուկ ու վախվխելով եկան ինձ մխիթարելու: Ես նրանց ցույց տվի օֆիցերի՝ տված կոնֆետի փաշտոն թուղթը: Նրանք սարսափահար նայեցին թղթին և վախենում էին անգամ ձեռք տալ:

Փոքր երեխայիս թաղելուց հետո իմ ամբողջ հոգսը դարձել էր մեծը: Նրան նայելով, ես ուրախանում ու սարսուռ էի ձեռքերս դնում մարմնիս մեջ: Ես գիտեի, որ հիմա իմ կյանքը ամբողջովին նրանից է կախված: Երեխան էլ իր հերթին կարծես մի բան էր զգում և ինձնից չէր հեռանում: Երբեմն միայն

կարճ ժամանակով դուրս էր գալիս, բակի երեխաների հետ մի քիչ խաղում, հետո նորից վերադառնում տուն:

Շուտով մեր քաղաքից մեծ թվով կանանց կալանավորեցին և ուղարկեցին Գերմանիա աշխատանքի: Դրանց մեջ էին մեր շենքի բնակիչներից ութ հոգի:

— Զեզ էլ պիտի ուղարկեին, բայց ես չթողի: Հավատացած եմ, այսուհետև դուք ավելի կանոնավոր կերպով կկատարեք ձեր պարտականությունը,—ասաց օֆիցերը խիստ ու հանգիմանական տոնով:

— Շնորհակալ եմ, պարոն օֆիցեր,—հաղիվ կարողացա ասել այդ մի քանի խոսքը:

Օ՛, դուք չգիտեք, թե սովետական կնոջ համար ինչ ծանր է կանոնավոր կատարել իր պարտականությունները գերմանական օֆիցերի հանդեպ: Դա նշանակում է կատարել նրա բոլոր քմահաճույքները: Իսկ գերմանական օֆիցերի քմահաճույքները՝ դա մոլի մի խաղ է իր անսահման դաժանությամբ ու լկտիությամբ: Դժվար է սեփական լեզվով պատմել, թե օր ու գիշեր ինչպիսի տանջանքներ էր պատճառում նա ինձ...

Առանց ամոթ զգալու, հաճախ նա ստիպում էր մաժել իր մարմինը. շաբաթը երկու անգամ նա լողանում էր տանը: Եվ ես պիտի լողացնեի նրան: Ես լվանում էի նրա կեղտոտ շորերը: Օ, ինչեր ասես, նա չէր հարկադրում ինձ անելու, անգամ երեխայի ներկայությամբ:

Դուք երևի մտածեք՝ մի՞թե հնարավոր չէր հեռանալ, փախչել այդտեղից: Ո՛չ, այդ մասին շատ էի մտածել, ամեն օր, ամեն ժամ ու բոլակ: Բայց հնարավոր չէր այդ, այն էլ երեխայով: Հետո այդ մասին ոչ միայն ես էի մտածում, այլև օֆիցերը: Այնպիսի պայմաններ էին ստեղծված, որ հեշտ չէր փախչելը: Ամենափոքր ըմբոստության համար զրնդակահարում, կախում էին:

Ամենասոսկալին այն էր, որ օֆիցերը հաճախ նողկալի պատմություններ էր անում գերմանական տղամարդու առավելությունների մասին:

Կինը հանկարծ լռեց: Մի քանի անգամ փորձեց շարունա-

իւել, բայց չկարողացաւ: Նա երեւի խոսք չէր գտնում արտա-
հայտելու իր միտքը: Պատմելու ժամանակ նրա դեմքի դույ-
նը հաճախակի փոփոխւում էր, շունչը երբեմն նվազում, կար-
ծես կտրւում էր:

Կրասնովն իսկույն ոտքի բարձրացաւ ու ջուր առաջար-
կեց նրան: Նա լուռ խմեց, ապա, ջղաձգաբար դնելով բաժա-
կը սեղանին, սովորականից ավելի բարձր ձայնով դարձաւ
պետին.

— Եթե դուք տեսնեիք, թե այդ խոսքերն ասելիս գեր-
մանական օֆիցերի կապույտ ու սառն աչքերը ինչքան գար-
շելի, ինչքան զզվելի էին:

Բայց ինչ կարող էի անել. ներքուստ հոշոտում էի ինձ,
կրժոտում շուրթերս ու լուռ: Համբերություն—ահա իմ կյան-
քի միակ նեցուկը, բայց նա էլ սկսում էր դավաճանել ինձ:

7. ՎԵՐՋԻՆ ԽԱՂԸ

Մի օր հավաքվել էին շենքի երեխաները ու սովորակա-
նի պես խաղում էին բազում: Դրանց մեջ էր և իմ երեխան:
Նա խոհանոցում ճաշ էի պատրաստում և չգիտեի, թե ինչ էին
անում նրանք, երբ հանկարծ լսեցի մի ուժեղ պայթյուն:
Կարծես ծանր ուռմբ ընկաւ շենքի վրա: Ցնցվեց տունը,
փշրվեցին ապակիները:

— Զավա՛կս,— ճշացի ես ու նետվեցի դուրս:

Բայց այն, ինչ ես տեսա բազում, կարծես վայրկենա-
կան մի տեսիլ էր, որ երևաց իմ աչքին ու չբացաւ:

Մի խումբ երեխաներ, արջան մեջ շաղախված՝ ընկած
էին բազում. մի քանիսը դեռ թավալւում էին: Դրանց մեջ
հագիւլ աչքս ընկաւ երեխայիս հագուատին: Ամեն ինչ մթնեց
աչքերիս առաջ, և ես ընկա աստիճանների վրա: Մի քանի
անգամ աչքերս բացվում ու նորից մթնում էին, ու ես ոչինչ,

ոչինչ չէի հասկանում: Միայն ուշ գիշերին ուշքի եկա: Մարմինս ամբողջովին թաց էր. ես ընկած էի անկողնու վրա:

Ինչ կատարվեց ինձ հետ այդ ահավոր գիշերին, դա անհնարին է ասել, դա վեր է մարդկային բոլոր տեսակի ուժերից...

Մի քանի օր հետո իմացա այդ հրեշավոր գործի մանրամասնությունը: Գերմանական պահակը, որ կանգնած էր դարպասի մոտ, տեսնելով բաժնու խաղացող երեխաներին, աննկատելի կերպով նրանց ձեռքն է տալիս լի ականք. նրանք ուրախացած՝ սկսում են խաղալ նրանով, և մի քանի րոպեից հետո պայթում է այն: Այդ պայթումից սպանվում են շուրս երեխա և ծանր վիրավորվում երեքը: Սպանվածների մեջ էր և իմ երեխան: Ինչ սպանվել, ասում են՝ նրանց փոքրիկ մարմինները մի քանի մասերի էին բաժանվել: Այդ կրակոցի վրա երբ սկսվում է ծնողների ճիչն ու աղմուկը, խուսույն մոտենում են գերմանական ավտոմատավորները ու հրամայում բոլորին, որ քաշվեն իրենց տները. շատերը հեռանում են, բայց մի կին՝ իր երեխայի արյունոտ դիակը գրկած՝ շարունակել է ճշալ ամբողջ ձայնով: Գերմանական ավտոմատավորները նրան էլ սպանել են ու երեխաների դիակների հետ միասին գցել ավտոյի մեջ ու տարել: Մի քանի օր շարունակ մեր տան մոտ ուժեղ հսկողություն էր տիրում, ավտոմատավորներն անվերջ պտտվում էին շենքի շուրջը:

Այդպես կորցրի և իմ երկրորդ երեխային:

Պատմում են, որ իմ տանն ապրող օֆիցերը այդ օրը եկել կանգնել է բակում, նայել ականի պայթած տեղը և հանգիստ բարձրացել տուն, կարծես ոչինչ առանձնապես պատահած չլիներ: Նա միայն քթի տակ փնթփնթացել է.

— Ծնողներն են մեղավոր. պիտի պատժել նրանց, որ թույլ են տալիս իրենց երեխաներին ականի հետ խաղալ: Ինչպես կարելի է այդպիսի անզգույշ բան անել:

Մի քանի օր հետո, երբ ես մի փոքր ուշքի եկա, նա մոտեցավ, բարեկց ու բավական մեղմ տոնով սկսեց մխիթարել ինձ.

— Շատ ցավում եմ ձեզ պատահած դժբախտության համար, բայց միաժամանակ չեմ կարող չասել, որ դուք մայրերդ նույնպես մեղավոր եք. ինչպե՞ս կարելի է երեխային թույլ տալ այդպիսի վտանգավոր խաղեր խաղալու: Դուք մոռանում եք, որ պատերազմ է, որ հիմա ամեն տեղ կարող են պայթուցիկ նյութեր լինել, հարկավոր է զգույշ լինել, արթուն՝ ամեն քայլափոխում:

— Ասում են, որ ձեր զինվորն է երեխաների ձեռքը տվել այդ ականը, պարոն օֆիցեր, — ասացի ես, ուղիղ նայելով նրա աչքերին:

— Դա դեռ ստուգված չէ, ես այդ չգիտեմ, բայց այնուամենայնիվ, որովհետև այդ երեխաների մեջ եղել է նաև ձեր երեխան, ապա ես այն զինվորին պատժեցի, և նա այլևս չի երևա այստեղ, — ասաց նա ու մի փոքր լռելուց հետո նորից շարունակեց.

— Գիտե՞ք ինչ, շատ ձանձրալի է այդ պահակների գործը. եթե իսկապես նա է տվել ականը երեխաների ձեռքը, ապա, հավանորեն, ինքն այդ ականով խաղացել, հոգնել է, հետո տվել է երեխաներին խաղալու, նրանք էլ անզգույշ են եղել, և ահա այն պայթել է: Ոչինչ, այդ երեխաների մայրերը նորը կբերեն, այդ դժվար չէ նրանց համար: Երևակայեք, այդպես չէ Եվրոպայում. այնտեղ կինը չի ուզում երեխա աչդպես չէ Եվրոպայում. այնտեղ կինը չի ուզում երեխա թեկուզ ամեն օր երեխա բերելու, — ասաց օֆիցերը ու սկսեց ծիծաղել:

Ով գիտե այդ բոլորին ինչ գարշելի բան հիշեց նա: Բայց հանկարծ նորից լրջացավ ու կարծես ինքն իրեն բարձրաձայն ասաց.

— Ռուսաստանում մարդ շատ կա, դա վատ է, դա բարդացնում է կյանքը. որքան քիչ լինեն մարդիկ, այնքան հեշտ ու լավ կլինի ապրելը: Մարդկային ցեղը պիտի աճի դանդաղ, դադ, այլ ոչ թե խոզի պես, իսկ երբ նա աճում է խոզի պես,

ապա պիտի ոչնչացնել նրանց իճշպես խողերին: Դրա համար էլ մարդկային ցեղը այսպես այլասերվել է, դառել է կենդանիների հոտ: Իսկ այդպես շարունակել չի կարելի: Գերմանիան այլևս չի հանդուրժի այդ:

Չգիտեմ ինչու, ես մի տեսակ թմրել ու դարձել էի անտարբեր դեպի իմ շրջապատը, դեպի ամենքը և ամեն ինչ: Այլևս ինձ ոչինչ չէր հուզում, չէր վրդովում: Ես լուռ էի, կարծես չէի լսում օֆիցերի խոսքերը: Անկասկած, նա այդ նկատում էր, բայց, ոչինչ չէր ասում, երևի նրա համար էլ միևնույն էր՝ իրեն լսում են, թե ոչ: Նա ուզում էր բարձրաձայն խոսել և խոսում էր:

Ես այլևս ինձ այնպես կաշկանդված չէի դրում, ինչպես առաջներում, չկար նաև այն լարվածությունը, որ այնպես դիշեր-ցերեկ հանգիստ չէր տալիս ինձ: Գերմանական օֆիցերը, որ շատերի հետ սպանել էր և իմ երկու երեխային, այլևս այնպես սարսափելի չէր թվում ինձ, ինչպես առաջ:

Այդ օրերին Գերմանիա աշխատելու ուղարկեցին մի մեծ խումբ կանանց: Առաջին հերթին ուղարկում էին այն կանանց, ովքեր երեխաներ չունեին: Նրանց հետ ուղարկեցին նաև իմ այն հարևանուհիներին, որոնց երեխաները մահացել էին ականի պալթյունից: Ես լիովին հավատացած էի, որ ինձ էլ նրանց հետ կուղարկեն, եթե իմ տանն ապրող օֆիցերը գտած լիներ մի ուրիշ, ինձնից ավելի լավ կին: Բայց այդպիսին դեռ չկար, և օֆիցերը ստիպված՝ ինձ պահում էր:

Երեխաներին կորցնելուց հետո ես լուռ ելք էի որոնում հեռանալու, քանի դեռ ինձ էլ Գերմանիա չէին ուղարկել: Ես գիտեի, որ հեռանալ հեշտ չէ, մանավանդ հատուկ հրաման կար, որ խստիվ արգելվում էր բնակիչներին քաղաքից հեռանալ: Բայց այդ բոլորը ինձ չէր սարսափեցնում, ես սպասում էի միայն հարմար առիթի՝ հանդիսավոր կերպով բաժանվելու իմ տանն ապրող օֆիցերից:

Այդ երեկո օֆիցերը եկավ հարբած: Նա հրամայեց ինձ ջուր գնել լողանալու համար: Այդ առաջին դեպքը չէր. երբ նա մի փոքր խմում էր, սիրում էր լողանալ, մասաժ ընդունել ու պոռկել: Նա ասում էր, որ ինքը վաղուց ծերացած կլինեմ, եթե այդ սովորությունը չունենար: Ես փայտ ջարդեցի և ջուր դրեցի տաքանալու: Վախենում էի գնալ սենյակ և այդպես մնացի խոհանոցում ու անվերջ նայում էի, թե ինչպես փայտի կտորները ճրթճրթալով աչրվում ու մոխրանում են: Ինձ թվում էր, թե իմ կյանքն էլ այդպես աչրվել է ու մնացել են միայն մոխիրները, որ այլևս ոչինչ, ոչինչ չի մնացել ինձ համար: Ամուսինս գնացել էր, չգիտեի նա կենդանի է, թե ոչ, երեսնաներիս իմ աչքի առջև սպանեցին, մնացել էի ես: Մնացել էի որպես մոխիր:

Այդպես, մտքերիս մեջ վերացել էի, երբ լսեցի օֆիցերի ձայնը.

— Մարինա, դեռ պատրաստ չե՞ ջուրը:

— Ո՛չ, պարոն օֆիցեր, շուտով պատրաստ կլինի:

Նա ճոճվելով մոտեցավ ինձ, գրկեց ու սկսեց իր դաժան կատակները: Օ՛, այդ հրեշը ինչքան է ինձ տանջել:

Պատճառաբանելով, որ ջուրն արդեն տաքացել է, ես մի կերպ կարողացա ազատվել նրա գրկից: Իսկույն բերեցի տաշտը, եռացրած ջուրը և սապոնը: Նա սովորականի պես հանդիստ, առանց քաշվելու, հանվեց ու մտավ տաշտը: Նա իրեն չափազանց լավ էր զգում ջրի մեջ, նույնիսկ ծիծաղում, երգում, կատակով ջուր էր ցանում երեսիս: Այս անգամ մի արտակարգ ջանասիրությունով չափեցի սապոնեցի նրա մարմինը, գլուխը: Կլոր տաշտը ամբողջովին լցվել էր սապոնի փրփուրով: Ես վազեցի խոհանոց նորից տաք ջուր բերելու: Երբ ջրով լի կաթսան վերցրի, այդ պահին աչքովս ընկավ կրակի մոտ ընկած կացինը. ես իսկույն այն փաթաթեցի շորի մեջ ու կաթսայի հետ միասին տարա ներս: Օֆիցերը ուրախ երգում էր: Ես նորից սապոնեցի նրա գլուխն ու երեսը: Երբ նա

ամբողջովին կորել էր սապոնի փրփուրի մեջ և աչքերը փակ՝ սաքսում էր տաք ջրին, այդ պահին ահա նրա գլխին իջան սառը կացնի կատաղի հարվածները: Հենց առաջին երկու հարվածից նա դադարեց շնչելուց: Սապոնի սպիտակ պղպրձակները սկսեցին կամաց-կամաց կարմրել: Սարսափից ես դողում էի ամբողջ մարմնով: Ծնկներս սկսեցին ծալվել ու քիչ մնաց՝ ընկնելի: Կարծես իմ ամբողջ ուժը, կացնի հետ միասին, իջել էր նրա գլխին, և իմ մեջ այլևս ուժ չէր մնացել անգամ շարժվելու: Ես ուժասպառ ընկա բազմոցին ու նայում էի պարոն օֆիցերին:

Այլևս չկար դաժնալ: Նա այլևս չի տանջի ուրիշ կանանց: Ես վերջին կինն էի, որին նա տիրեց: Նա միշտ հպարտությամբ կրկնում էր, որ շատ երկրներում է եղել, շատ կանանց է տիրել՝ տարբեր ազգերից, բայց ուստ կանանց պես տարօրինակ կանայք չի տեսել: Նա չգիտեր, որ այդ տարօրինակություն չէ, այլ ուստ մարդու բնավորությունն է այդպես, նա չի կարող տանել գերմանացու քմահաճ սովորությունները:

Օֆիցերի աչ ձեռքը մնացել էր տաշտից բռնած: Ես նկատեցի, որ նրա ձեռքի վրա չկար ցուցամատը: Հիշեցի այն անհայտ, անանուն աղջկան, որ զրկել էր օֆիցերին ցուցամատից: Խեղճ աղջիկը մտածել է, որ եթե կծեր ու պոկեր օֆիցերի ցուցամատը, նա այլևս չէր կարող ատրճանակի ձգանք քաշել, չէր կարող սպանել մարդկանց: Նա չգիտեր, որ պարոն օֆիցերը կարող է սպանել նաև գեղեցիկ կոնֆետով, կարող էր հանգիստ կերպով ախանը դնել երեսանների ձեռքը: Օ՛, ոչ, իմ անհայտ, իմ անանուն քույրիկ, գերմանացուց աղատվելու համար հարկավոր է նրա գլխին կացին իջեցնել:

Այդպես պարոն օֆիցերն ավարտեց իր կյանքը կլոր տաշտի մեջ. դա ուժմանտիկ ու գեղեցիկ է: Զգիտեմ ինչու, ես հավատացած էի, որ եթե հարցնեին օֆիցերին, թե ինչպիսի պայմաններում նա կցանկանար մեռնել, երևի կասեր՝ լողանալիս. չէ՞ որ նա անշափ սիրում էր լողանալ: Միայն

նա շփտեր, որ ռուսական տաշտը խիստ տարբերվում է եվրոպականից, և որ ռուս կինը այլ կերպ գիտի լողացնել գերմանացուն:

Տաշտի ջուրը ամբողջովին կարմրել էր, և կարծես պարոն օֆիցերն արյան մեջ լողանալիս է խեղդվել: Դա սազում էր պարոն օֆիցերին—լողանալ արյան մեջ: Դա այնպիսի սքանչելի տեսարան էր, որ բոլորը կցանկանային այն տեսնել: Այդ տեսարանն արժանի էր մեծ նկարչի վրձինին, և այդ նկարիչը նախապես կարող էր համոզված լինել իր նկարի անմրցելի հաջողության մեջ: Միլիոնավոր մարդիկ՝ դռնատ, վշտից կորացած, կգային, կանցնեին այդ նկարի մոտով, և մի պահ կհանգստանար նրանց հոշոտված հոգին, կբացվեին նրանց դեմքի կնճիռները:

Բազմոցի վրա նստել, երկար ժամանակ նայում էի պարոն օֆիցերին ու որոճում հազար ու մի միտք: Բայց հանկարծ սթափվեցի. մինչև ե՞րբ մնալ այդպես, ի՞նչ պիտի անել, ո՞ւր պիտի գնալ: Իսկույն ոտքի ելա, նայեցի ժամացույցին. գիշերվա ժամը երեքն էր: Դուրս գալ տնից չէի կարող, գերմանական պահակը մոտքի մոտ կանգնած արթուն հսկում էր օֆիցերի կյանքը. նա շփտեր, որ իր օֆիցերն այլևս կարիք չունի հսկողության:

Նա կարող էի միայն առավոտյան դուրս գալ տնից, դաժբյուղը ձեռքիս, իբր ամեն օրվա պես շուկա եմ գնում: Բայց մինչև առավոտ ժամանակ դեռ շատ կար: Ի՞նչ անել, ինքս էլ չգիտեի:

Նա մի սենյակից մյուս սենյակն էի անցնում, կանգնում, նայում էի այս ու այն անկյունին, բայց որոշակի ոչինչ չէի կարողանում անել: Վերջապես մի կերպ ինքս ինձ հավաքեցի, արագությամբ փոխեցի շորերս, իրար վրա մի քանի հագուստ հագա, հետո վերցրի այն թանկարժեք իրերը, որ կագուստ հագա, հետո վերցրի այն թանկարժեք իրերը, որ կառելի էր գրպանը դնել, ապա անցա օֆիցերի սենյակը, տակն ու վրա արի այն, բայց ոչինչ չկար. նա երևի գիտակցաբար ու վրա արի այն, բայց ոչինչ չկար. նա երևի գիտակցաբար տանը ոչինչ չէր պահում: Միայն ծոցի գրպանում դտա մի քանի մեքենագիր փաստաթղթեր, ապա կաշվե գեղեցիկ շա-

պիկով օֆիցերի անձնական վկայականը։ Այդ բոլորն ամբարացրի կրօնկավոր կոշիկիս արանքում, թելով զգուշությամբ կարեցի ու հագա։

9. ԱՀԱ ՆՐԱՆՔ, ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԳԵՂԵՑԿՈՒՎՈՆԵՐԸ

Սեղանի վրա դրված էր մի գեղեցիկ ալբոմ. դա օֆիցերի սիրուհիների նկարներն էին։ Չգիտեմ ինչու, ես մեծ ցանկությամբ բաց արի այդ ալբոմը ու սկսեցի մի առ մի դիտել այդ նկարները։ Իսկապես, արժեք նայել։ Ես նայում էի այդ կանանց դեմքերին ու մտածում. արդյոք որտե՞ղ են նրանք հիմա, կամ կենդանի՞ են թե ոչ։ Գուցե պարոն օֆիցերը նրանցից շատերին հենց ինքն է սպանել՝ անկողնու մեջ, ճաշելիս, պարելիս կամ ինչպես թելադրել է բուլեի հաճույքը։

Ինչպես կուզեի, որ նրանք բոլորն էլ հիմա այստեղ լինեին, տեսներն պարոն օֆիցերին արշան մեջ լողանալիս։ Օ՛հ, երեի նրանք ամբողջ մեծությամբ կբացեին իրենց աչքերը ու սարսափահար կնայեին նրան։

— Պարոն օֆիցեր, այդ ի՞նչ է պատահել ձեզ, չե՞ որ դուք սիրում էիք մաքուր ջրում լողանալ։

Այն ժամանակ բոլորին հրելով ես առաջ կգայի և բարձրաձայն կասեի.

— Ո՛ւշ, դուք սխալվում եք, գերմանական օֆիցերի համար իսկական ջուրն այդ է. նա շատ մաքուր է, այդտեղ, այդ ջրի մեջ միայն նա կարող է լիովին մաքրվել։

Բայց, չգիտեմ ինչու, հանկարծ մի ներքին ատելություն զգացի դեպի այդ բոլոր կանայք. չե՞ որ նրանցից ամեն մեկը՝ առաջինը, երկրորդը, երրորդը, քսաներորդը, կարող էր ձեռք բարձրացնել պարոն օֆիցերի վրա, սպանել, թույլ չտալ, որ նա իր երկրից սողա մի ուրիշ երկիր, իր գրկից՝ մի ուրիշի գրկը ու շարունակի տանջել ուրիշ անմեղ կանանց։ Ո՛ւր է կանացի պատիվը, ո՞ւր է նրա արդար ցասումը։ Որտե՞ղ է եվրոպացի ազատասեր կինը, ինչո՞ւ է նա թույլ տվել, որ

իր մարմնի վրայով գերմանացիին քայլի ու հասնի մինչև
Ռուսաստան: Չէ՞ որ այս ալբոմի ամեն մի նկար մի սե, ան-
ջընջելի բիծ է այդ երկրի կանանց համար: Թողնել, որ հրեշ-
դեռ ալբոմ սարքի իր համար, ամեն մի նկարի տակ գրի, թե
երբ և որտե՞ղ է տիրել այդ կնոջը: Օ՛, սոսկալի է այդ: Ան-
շափ սոսկալի: Թող նրանցից ամեն մեկը այն անհայտ, ան-
անուն ոռու սղջկա պես կծեր ու պոկեր թեկուզ նրա մի մա-
տը, այն ժամանակ նա ձեռքեր չէր ունենա գրկելու կամ
սպանելու մի ուրիշին: Ինչո՞ւ նրանց շուրթերին նույնպես
չի կպել գերմանական օֆիցերի արյունը, ինչպես այն երի-
տասարդ ոռու սղջկա շուրթերին: Եթե նրանցից ամեն մեկը
գոնե մի փոքր ճանկոներ օֆիցերին, այն ժամանակ նրա մար-
մինը ամբողջովին վերք կլիներ, և նա այլևս չէր կարողանա
տեղից շարժվել: Օ՛, ո՛չ, ես չեմ ների սրանց: Հավատացե՛ք,
եթե առաջինը իմ նկարը լիներ պաշտոն օֆիցերի ալբոմում,
ապա նա կլիներ և վերջինը և այդ միակ նկարն էլ ես եր-
բեք թույլ չէի տա, որ նա շրջեր զանազան երկրներ ու հպար-
տությամբ ցույց տար ամենքին, որ ահա, տեսեք, այն կինը,
որին տիրել եմ ես: Թույլ չէի տա, որ նա ամոթաբար պոճեր
իմ կանացի պատիվը, իմ ծնողներին, իմ ժողովրդի պատիվը:

Բայց ես կուզեի, որ նրանք բոլորը այդ բոպեին տես-
նեին պարոն օֆիցերին իր փառքի գագաթնակետին:

Մինչև լույս դեռ ժամանակ շատ կար, և ես վերցրի այդ
նկարները ու շարքով փակցրի պատին: Այդպես, սենյակը
դարձավ մի թանգարան: Սենյակի կենտրոնում ինքը՝ գլխա-
վոր հերոսն էր, իր իսկական ֆոնի վրա: Եթե այդ նկարները
պարոն օֆիցերը հավաքել էր թանգարանի համար, ապա նա
հասել էր իր նպատակին:

Թանգարանը պատրաստ էր: Դրան հատկացրի իմ սե-
փական բնակարանը: Այդպիսի հարմար բնակարան երեի
չէր գտնվել ամբողջ Եվրոպայում:

Արդեն լուսանում էր, բայց դեռ էլի մի-երկու ժամ կար,
ևս կարող էի տանից դուրս գալ միայն ժամը 8-ին, ոչ շուտ:
Վերջապես եկավ այդ ժամը: Ես դռներն ամուր փակեցի

և զամբոյուղը ձեռքիս շտապ դուրս եկա: Մուտքի մոտ գերմանական պաճակի ներկայութեամբ հրաժեշտի կարոտով մի անգամ էլ երեսս շրջեցի դեպի մեր բնակարանը, որտեղ անց էի կացրել իմ ամուսնական կյանքի երջանիկ տարիները, ապա դառն ու արհամարհական հայացք ձգեցի գերմանական պաճակի ապուշ դեմքին, հետո շրջեցի երեսս ու արագ քայլերով հեռացա:

Երեք ժամվա ընթացքում ես պիտի կարողանայի թաքնըվել, որովհետեւ ուղիւ ժամը 11-ին ավտոմեքենան գալիս էր օֆիցների ետեւից:

Արագութեամբ անցնելով մի փողոցից մյուսը, ես որոշակի չգիտեի, թե ուր եմ շտապում, միայն մտածում էի, որքան հնարավոր է, ավելի հեռանալ մեր տնից: Դուրս գալով քաղաքի ծայրի խուլ փողոցներից մեկը, մի փոքր կանգ առա, նայեցի շուրս կողմս, հիշեցի, որ քեռիս ապրում է քաղաքի ալդ մասերում: Նեղ ու քարուքանդ եղած փողոցներով անցնելով, շուտով ես գտա նրանց տունը: Քեռիս մի աղնիւմ ու քարի մարդ էր. նա աշխատում էր ավտոպարկում որպէս ավագ մեխանիկ և միևնույն ժամանակ գիտէր մեքենավարել: Երբ ես մտա նրանց տուն, քեռակինս ուրախութունից ճշաց ու գրկեց ինձ: Գերմանացիների՝ քաղաք մտնելուց հետո ես չէի տեսել նրանց: Առհասարակ դրութիւնն այնպէս էր դասավորվել, որ մեզանից ոչ ոք չգիտեր, թե որտեղ և ինչ վիճակումն են մեր բարեկամները:

— Ո՞ւր է քեռին, — հարցրի ես:

— Կգա հիմա, դուրս է գնացել. ինչո՞ւ ես այլալված, — հարցրեց նա:

— Ոչինչ, քեռին շտապ ինձ հարկավոր է:

— Կգա հիմա, ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ ես այդպէս դառնել:

— Մի հարցրու, քեռակին, մի հարցրու:

Շուտով եկավ քեռիս: Նա ինձ ամուր գրկեց, համբուրեց, ապա հարցրեց իմ, հետո երեխաների մասին: Ես ի վի-

ճակի չէի պատմելու նրան այն ամենը, ինչ ես ապրելու տեսել էի այդ դաժան ամիսներին: Ասացի միայն, որ գերմանացիները սպանել են երեխաներին, իսկ ինձ հազիվ հաջողվել է մի կերպ աղատվել նրանց ձեռքից, և այժմ հարկավոր է շտապ թաքնվել, որովհետև նրանք ինձ որոնում են և, եթե բռնեն, անկասկած, ինձ կկախեն:

— Դու կմնաս մեզ մոտ, այստեղ համեմատաբար ավելի ապահով է, քան մի ուրիշ տեղ. ծայրամաս է, քիչ է անցուդարձը, — ասաց քեռիս հայրական հոգատարությամբ:

— Ոչ, քեռի ջան, ինձ անհրաժեշտ է հենց հիմա քաղաքից հեռանալ. եթե ես մնամ այստեղ, միևնույն է, ինձ կգտնեն, որովհետև նրանք հիմա ինձ որոնում են:

— Քեզ կթաքցնենք ներքնահարկում, այնտեղ ապահով է, ոչ ոք չի գտնի քեզ:

— Ախր դու չգիտես, քեռի, ես սպանել եմ նրանց նշանավոր օֆիցերներից մեկին, և նրանք հիմա ամեն տեղ ինձ են փնտրում, հարկավոր է մի կերպ դուրս գալ քաղաքից և, որքան հնարավոր է, շուտ, մինչև ժամը 11-ը, քանի դեռ չգիտեն այդ մասին:

Լսելով օֆիցերի սպանության լուրը, քեռիս մռայլեց: Նա շատ լավ էր հասկանում, թե ինչ է նշանակում գերմանական օֆիցեր սպանելը: Նա նայեց ինձ ոչ իր սովորական հայացքով, այլ օտարոտի, անծանոթ մարդու հանդիմանական հայացքով և լուռ սկսեց ետ ու առաջ քայլել փոքրիկ սենյակում:

Ես հասկանում էի նրան, ես շատ լավ գիտեի, որ այդ րոպեին նա իր մասին չէր մտածում. նա ծնող էր, ուներ փոքր երեխաներ և այդ սարսափելի օրերին չէր կարող չմտածել նրանց մասին: Բոլորս լուռ էինք: Վերջապես քեռին նորից մոտեցավ ինձ ու արցունքներն աչքերին ասաց ինձ.

— Քաղաքից դուրս ո՞ւր պիտի գնաս հիմա, ամեն տեղ գերմանացիներ են, կգտնեն քեզ:

Երկար մտածելուց հետո ես եկա այն համոզման, որ քեռիս իրավացի է: Քաղաքից դուրս ուր էլ ես գնայի, ինձ, որպես անծանոթ ու նոր մարդու, հեշտությամբ կարող էին բռնել, և հետո ես ինքս էլ որոշակի չգիտեի, թե որտեղ և ում մոտ պիտի բնակվեի, ով պիտի նայեր ինձ: Ես համաձայնեցի մնալ: Նրանք ինձ թաքցրին ներքնահարկում, իսկապես մի այնպիսի տեղ, որ եթե գերմանացիք նույնիսկ իմանային, հազիվ թե փորձեին իջնել այդ մուկ ու խավար խուցը:

Հաջորդ օրը երեկոյան քեռիս իջավ ինձ մոտ ու հայտնեց, որ արդեն փողոցների պատերին փակցրած է ոստիկանության հրամանը՝ իմ մասին. հայտարարված էր քաղաքացիներին, որ բոլոր նրանց, ում հայտնի է իմ տեղը, պարտավոր են անմիջապես հայտնելու ոստիկանությանը, եթե ոչ, հետագայում ում տանը որ բռնեն, կայրեն այդ տունը ու մեծից մինչև փոքրը կկախեն:

Թաղամասի ոստիկանությունն իր հերթին հետախուզություն կազմակերպելուց բացի, նմանապես զգուշացրել էր թաղի բնակիչներին այն ծանր հետևանքների մասին, որ կվիճակվի բոլոր նրանց, ովքեր մասնակից են ինձ թաքցնելուն:

Ես, իհարկե, իմ խուցից դուրս չէի գալիս և չգիտեի դրսում գիշեր է, թե ցերեկ, մո՞ւկ է, թե լուս: Ուտելիք ես ստանում էի միայն մի անգամ, այն էլ գիշերը:

Այդպես անցավ մի քանի օր, ապա մի շաբաթ, մի ամիս: Այդ ժամանակամիջոցում քաղաքի պատերին իմ մասին եղած հրամանի վրա փակցրին ուրիշ նոր հրամաններ, որոնք նույնպես հույժ կարևոր նշանակություն ունեին: Քեռին մի փոքր հանգստացել էր, տեսնելով, որ ավելի կարևոր իրադարձություններ հետզհետե մոռացություն են տալիս իմ հարցը: Նա արդեն պլաններ էր մշակում քաղաքից ինձ դուրս տանելու մասին: Նա այդ հնարավորությունն ուներ, որովհետև իրենց ավտոպարկի մեքենաները հաճախ գնում էին

շրջանները՝ փայտ, խոտ և զանազան մթերեղեն տեղափոխելու:

Օրերն անցնում էին: Ես մի կերպ ապրում էի այդ ցուրտ ու խոնավ նկուղում: Ամբողջ օրը թմրած ընկած էի գետնին: Երբեմն միայն ինքս ինձ մտածում էի, թե ինչու եմ ես ապրում, ինչ է, վերջապես, իմ կյանքի իմաստը, ինչու եմ այսպես տանջվում և ուրիշներին էլ ակամա մասնակից դարձնում այդ տանջանքներին: Այդ գերեզմանոցից դուրս գալ չէի կարող. միայն ուշ գիշերներին գալիս էին ինձ մոտ, բերում էին հաց, ջուր և մի քանի բոպե՝ պատմում օրվա նորությունների մասին:

Մի գիշեր քեռիս եկավ ինձ մոտ ու հայտնեց, որ մի քանի օր հետո ինձ կտեղափոխի մորաքրոջս տուն. մորաքույրս ապրում էր հեռավոր գյուղերից մեկում: Նա ասաց, որ ինքը կատարել է անհրաժեշտ ամեն ինչ և սպասում է միայն հարմար բոպեի՝ մեքենայով տեղափոխելու համար: Ես լուռ լսում էի ու չգիտեի ինչ պատասխանել: Չգիտեի՝ լա՞վ էր, որ այդ գերեզմանից դուրս պետք է գալի, նորից տեսնեի գերմանացու, թե՞ հենց այդտեղ, այդ խոնավ ու մութ նկուղում էլ մնալի մինչև մեռնելը, չե՞ որ դա այնքան էլ երկար չպիտի տևեր:

Ես ոչինչ չպատասխանեցի քեռու:

— Դու հիվա՞նդ ես, աղջիկս,— ասաց քեռիս, ձեռքը դնելով ճակատիս:

— Ո՛չ, քեռի, ես հիմա ոչինչ չեմ զգում:

Քեռիս երկու ձեռքով գրկեց ինձ ու սկսեց համբուրել: Նրա արցունքները թափվում էին ու թրջում շորերս: Մոմի դողդոջուն լույսը թույլ կերպով լուսավորում էր խուցը: Ես կլանված նայում էի, թե ինչպես մոմը բոցկլտում էր, ու նրա արտասովոր ստվերները անվերջ շարժվում էին քեռու գունատ դեմքին: Այդ բոլորը խորհրդավոր ու ծանր տպավորություն էր գործում ինձ վրա:

Այդ օրը քեռիս բավական երկար մնաց ինձ մոտ. նա մխիթարական կցկտուր խոսքեր էր ասում ինձ ու աշխա-

տում էր ամեն կերպ թեթևացնել իմ վիշտը: Վերջապես դժ-
վարությամբ ոտքի բարձրացավ, վերցրեց մոմը և ուրվակա-
նի պես կամաց հեռացավ:

Մի քանի օր հետո քեռիս արկղներով բարձած մի մեքե-
նա նստած՝ եկավ տուն: Արագ իջավ ինձ մոտ ու ասաց, որ
մեկնում ենք: Նա ինձ ցույց տվեց նախապես պատրաստած
արկղներից մեկը. ես մտա նրա մեջ ու կծկվեցի: Արկղը մի
քանի տեղից անցքեր ունեւր, այնպես որ, ես ոչ միայն հնա-
րավորություն ունեի մաքուր օդ շնչելու, այլև նույնիսկ դիտե-
լու դուրսը:

Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, մենք շարժվեցինք: Ճա-
նապարհին մի քանի տեղ կանգնեցրին մեքենան, երեւի փաս-
տաթղթեր ստուգելու համար: Երեկոյան դեմ մենք հասանք
տեղ: Թե ինչ ճանապարհով, ինչպես և ուր հասանք մենք,
ես չգիտեի:

Երբ ես արկղից դուրս եկա, հազիվ կարողացա նշմա-
րել մեքենայի մոտ կանգնած մի պառավ կնոջ: Նա ինձ առավ
իր գիրկն ու սկսեց համբուրել: Պառավն անվերջ անիծում էր
գերմանացիներին ու երանի տալիս մորս, որ ժամանակին
մեռավ ու չտեսավ այդ ծանր ու դաժան օրերը:

Ես չէի կարողանում ոտքի կանգնել, գլուխս պտտվում
էր, ծնկներս ծալվում: Ես ընկնում էի: Պառավի օգնությամբ
հազիվ կարողացա մտնել սենյակ: Տեսնելով իմ ծանր վիճա-
կը, նա իսկույն անկողին բացեց ու պառկեցրեց:

Քեռիս մեքենայով շարունակեց իր ճանապարհը. շրջանի
գյուղերից մեկում նա պիտի վերցնէր մթերեղեն, լցներ այդ
արկղներն ու վերադառնար քաղաք: Բաժանվելիս նա համբու-
րեց ճակատս ու ասաց, որ հնարավորության դեպքում ինձ
անպատճառ տեսության կգա:

Մի քանի օր ես մնացի այդպես պառկած: Յավում էր
ամբողջ մարմինս, թվում էր, թե բարձր տեղից ընկել ու շարդ-
վել եմ: Լույսին չէի կարողանում նայել, աչքերս ցավում
էին ու արցունքոտվում: Պառավը մոր պես խնամում էր ինձ:
Երբ մի փոքր լավ զգացի, կամաց-կամաց ոտքի բարձրացա

ու սկսեցի սենյակի մեջ ման գալ և օգնել պառավին նրա տնային դործերում: Առաջին օրերին, երբ ես հիվանդ պառկած էի, մոռացել էի, որ այդ պառավը իմ մորաքույրն է: Հետո վերհիշեցի, որ նրան տեսել էի մեզ մոտ աշակերտ ժամանակս: Այդ օրվանից տարիներ էին անցել՝ ուրախության, ապա դառն օրերով լի տարիներ: Պառավը համեմատաբար քիչ էր փոխվել, նա համարյա նույնն էր մնացել իմ դժգույն հիշողության մեջ:

Ես տանից ոչ մի տեղ չէի գնում: Քիչ կազդուրվելուց հետո սկսեցի օգնել մորաքրոջս բանջարանոցային աշխատանքներում: Իմ աչքերը դեռ ցաւում էին, ցաւում էր նաև գլուխս: Ես ամբողջ ժամանակ լուռ էի և չէի էլ ցանկանում խոսել: Մորաքույրս հաճախակի հանդիմանում էր ինձ.

— Աղջիկս, ի՞նչ ես լռում ու ամբողջ օրը լեզուդ չես ջարժում:

— Ի՞նչ խոսեմ, մորաքույր, խոսելու բան չեմ:

Մորաքույրս ոչ միայն զարմանում, այլ նույնիսկ նեղանում էր, որ ես ասելու բան չունեմ:

— Ինչպե՞ս թե, չէ՞ որ դու քաղաքից ես գալիս, չէ՞ որ գերմանացիները սպանել են քո երեխաներին, քանդել են քո տունը, դու մեզանից շատ բան ես տեսել, ինչո՞ւ չես ուզում պատմել:

Պատասխանի փոխարեն ես ծածկում էի երեսս ու լուռ արտասովում:

— Մի հարցրու, մորաքույր, մի հարցրու. այն, ինչ ես տեսել եմ ու ապրել, չի կարելի պատմել...

11. ՄԵՐՈՆՑ ՀԵՏ

Այդ օրը մորաքույրս եկավ և ուրախ-ուրախ պատմեց, որ գլուղում ամենքը խոսում են կարմիր Բանակի գալու մասին, որ մերոնք մի քանի տասնյակ կիլոմետր հեռավորության

վրա են գտնվում և շուտով, շատ շուտով կազատագրեն և մեր գլուղը:

Գիշերները լսվում էին ինքնաթիռների ձայներ: Մերն էին այդ ինքնաթիռները, թե նրանցը՝ հայտնի չէր: Հազար ու մի լուրեր էին պատմվում գլուղում: Վերջապես մի գիշեր մի խումբ պարտիզաններ եկան գլուղ և զգուշացրին բոլորին, որ պետք է շտապ թողնել գլուղը ու թաքնվել մոտիկ անտառում, որովհետև գերմանացիները նահանջի ճանապարհին բոլորին կոտորում էին: Հատուկ մարզիկ գիշերով մեզ ուղեկցեցին անտառ, ու մենք թաքնվեցինք աշտեղ: Մի քանի օր շարունակ մենք մնացինք բաց երկնքի տակ: Չորրորդ թե հինգերորդ օրը մենք արդեն լսում էինք թնդանոթների զրրգյունը, մեր ինքնաթիռները արեմն թռչում էին շատ ցածր, մեր զըլխի վրայով: Պարտիզանները մեզ հանգստացնում էին, որ շուտով մերոնք կվերցնեն գլուղը ու մենք նորից կվերագանանք աշտեղ:

Այդպես էլ եղավ:

Մերոնք շուտով վերցրին գլուղը, ու ամեն մեկը վերագարձավ իր տունը: Մի շարք տներ քանդված ու ավերված էին: Բարեբախտաբար, գլուղում ուժեղ մարտեր չէին եղել, դրա համար էլ ավերումները համեմատաբար քիչ էին:

Երբ մենք վերագարձանք, կարմիրբանակայիններով լի էր մեր գլուղը: Ծերունիները, կանայք, նույնիսկ երեխաները գրկախառնվում էին նրանց հետ, համբուրում նրանց երեսը, շորերը:

Կարմիր Բանակի այդ զորամասերը երկար չէին մնում մեր գլուղում, նրանք ցալիս ու անցնում էին գլուղի միջով դեպի արևմուտք: Բայց մի քանի օր հետո մի փոքրիկ զորամաս եկավ ու կանգնեց գլուղում: Նրանք տեղավորվեցին գլուղի անվնաս մնացած տներում: Ամենքի տանն էլ երեք, չորս, հինգ, նույնիսկ ավելի ապրողներ կային: Մեր տանը տեղավորվեցին երեք երիտասարդ կրտսեր հրամանատարներ:

Մենք քաշվեցինք մի սենյակ, իսկ երկրորդը հատկացրինք նրանց: Մորաքույրս նրանց համար ստեղծեց բոլոր

Հարմարությունները: Նրանք քնում էին կողքի սենյակում, իսկ թեյի, ճաշի ու ընթրիքի ժամանակ համարյա միշտ մեզ մոտ էին լինում: Նրբեմն ազատ ժամերին նրանք գալիս էին, հարցումներ էին անում գերմանացիների մասին:

Ամեն երեկո, երբ նրանք զորամասից վերադառնում էին տուն, մեզ նորություններ էին պատմում: Իրենց հետ նրանք բերում էին նոր գրքեր, ժուռնալներ ու թերթեր: Ես վերցնում էի այդ թերթերն ու ազատ ժամերին կարդում: Այդ թերթերի մեջ շուտով երևաց նաև մեր շրջանային թերթը: Նրա մեջ պարբերաբար տպագրվում էին զանազան նյութեր այն ահա-վոր գազանությունների մասին, որ կատարել էին գերմանացիները մեր շրջանում: Ես կլանված կարդում էի թերթի ամեն մի տողը:

12. ՓԱՌՔ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԴՈՒՍՏՐԻՆ

Մի օր այդ թերթի համարներից մեկը ձեռքս վերցնելով, տեսնեմ նրա մեջ տպագրված է մի գեղեցիկ կնոջ նկար: Նայում ու չեմ հավատում աչքերիս: Թերթը կրծքիս սեղմած, ես իսկույն դուրս վազեցի, դուրսը նորից ու նորից նայեցի նրան, նայեցի հեռվից, ապա մոտիկից, նայեցի չորս կողմից. այո՛, նա էր, չէի սխալվում, ինքը Անտոնինան: Նույն ուրախ ժպիտը դեմքին նայում էր ինձ: Կարծես հիմա պիտի խոսեր ինձ հետ, ու ես պիտի լսեի նրա ձայնը: Դա այն նկարն էր, որից մի օրինակ նվիրել էր գերմանական օֆիցերին, մի օրինակ էլ՝ ինձ: Ես աչքերս հռեկ էի նկարին ու չէի կարողանում հեռացնել նրանից, նայում ու անհամբեր սպասում էի, որ ահա իմ ծանր օրերի լուռ բախտակիցը, դժգույն ժպիտը դեմքին, նորից կմոտենա ինձ ու կասի.

— Տեսնո՞ւմ եք, Մարինա, մենք նորից հանդիպեցինք...

Թևերս պարզած ես առաջ շարժվեցի, որ գրկեմ նրան,

բայց, ավազ, նա չկար, սոսկ գունատ մի թերթ էր ձեռքիս, որի մեջ տպագրված էր նրա նկարը:

Նկարի վերև խոշոր տառերով գրված էր՝ «Հայրենիքի հերոս դուստրը»:

Այդ րոպեին ես չէի հասկանում, թե ինչ էր կատարվում ինձ հետ. և գուցե երկար շարունակվեր այդ վիճակը, եթե ներսից չլսեի մորաքրոջս ձայնը:

Ես ներս մտա: Աչքերս թաց էին. նրանք նկատեցին, որ ես արտասովել եմ, ու համարյա միաձայն դարձան ինձ.

— Ի՞նչ է պատահել, Մարինա:

— Ոչինչ, գլուխս պտտվեց ու հանկարծ վատ զգացի, բայց անցավ, հիմա արդեն լավ եմ:

— Գուցե թերթում ձեր հարազատներից որևէ մեկի մասին վատ բան կա գրած, խոսեք, Մարինա, մի թաքցրեք, — ասաց նրանցից մեկը:

Թերթը դնելով սեղանին, ես ասացի միայն, որ ճանաչում եմ այս աղջկան, և ուրիշ ոչ մի խոսք:

Ես չգիտեի, ավելի շուտ՝ ուշադրություն չէի դարձրել, որ նկարից բացի, թերթում Անտոնինայի մասին մի ամբողջ հոդված կար տպագրված: Հրամանատարներից մեկը սկսեց բարձրաձայն կարդալ այդ հոդվածը, իսկ մենք բոլորս լուռ լսում էինք:

Հոդվածագիրը պատմում էր, թե ինչպես արտիստուհի Անտոնինան, որ բեմում հայտնի էր որպես հերոսուհու դերակատար, գերմանական օկուպացիայի ժամանակ նա բեմից իջավ ու վերջին անգամ հերոսուհու իր սքանչելի դերը կատարեց կյանքում: Այս անգամ նա հանդես եկավ մարմնավորելու ոչ թե որևէ մեծ գրողի ստեղծած հերոսուհու կերպարը, այլ ինքը՝ արտիստուհին իր սեփական կյանքով կերտեց հերոսուհու մի այնպիսի կերպար, որը գերազանցեց իր խաղացած բոլոր հերոսուհիներին: Գերմանական օկուպացիայի ամենադաժան օրերին հայրենիքի այդ չքնաղ դուստրը, հրմտորեն գործադրելով արտիստուհու իր փառլուն տաղանդը,

սովետական հետախույզ օրգաններին հասցնում էր խիստ արժեքավոր տեղեկություններ, տեղեկություններ, որոնք օգնել են մեր պարտիզաններին՝ բաղձաթիվ մահացու հարվածներ հասցնելու թշնամուն և միաժամանակ փրկելու սովետական հարյուրավոր մարդկանց կյանք:

Հայրենիքի համար ծանր օրերին արտիստուհին չցանկացավ հանդես գալ որպես սոսկ հերոսուհու դերակատար, այլ ինքը դարձավ հերոսուհի:

Ժողովուրդը երբեք չի մոռանա իր հերոս դստեր:

Երբ հոգվածի ընթերցումը վերջացավ, մի քանի բուպե բոլորս լուռ էինք: Արցունքները հոսում էին աչքերիցս: Անտոնինայի պատկերը ցցվել էր աչքիս առաջ: Ինչ բախտավոր ես, Անտոնինա: Դու ապրեցիր, պայքարեցիր ժողովրդի համար, և նա երբեք չի մոռանա քեզ: Իսկ ես, տեսնում ես, նստեի եմ տանը:

Այդ գիշեր ես չկարողացա քնել:

Ծանր մտքերից թմրած ու հոգնած ուղեղիս մեջ մի միտք պարզ ու որոշակի ընդգծվեց—պետք է մեկնել ճակատ: Միևնույն է, իմ երեխաների կորուստը, այն տանջանքները, իր ես կրել եմ գերմանացիների օրոք, ինձ երբեք հանգիստ չեն տալու:

Լուսաբացին երկտող գրեցի մորաքրոջս, որ ինձ չորոնի, ու արագ քայլերով հեռացա գյուղից:

Շուտով ես դուրս եկա խճուղու լայն ճանապարհը, որ ուղիղ ձգվում էր դեպի արևմուտք:

Մի պահ ճանապարհի մեջտեղը կանգնեցի, նայեցի չորս կողմս, հետո շրջվեցի դեպի ռազմաճակատ ու վստահ, հատառույն քայլերով շարժվեցի առաջ:

Երրորդ օրն է, որ ես քայլում եմ այդ ճանապարհով. և եթե ձեր զինվորները չկանգնեցնեին ինձ, ես դարձյալ պիտի շարունակեի քայլել, քայլել մինչև իսկական մարտերի գիրկը:

Ահա այն ամենը, ինչ պիտի ասեի ձեզ:

Գիտեմ, դուք, անշուշտ, կմտածեք, թե ինչո՞ւ ռազմաճա-
գատ եմ եկել և ոչ թե մնացել թիկունքում:

Հավատացեք, բնկեր մայրը, գերմանական օֆիցերը իմ
հոգուց հանեց ամեն ինչ՝ և՛ սեր, և՛ քնքշություն, և՛ ուրախու-
թյուն ու դարձրեց ինձ մարդասպան: Եվ ես հենց առաջինը
խրեն սպանեցի, այժմ եկել եմ ճակատ՝ սպանելու նրա եղ-
բորը, նրա բարեկամներին, բոլոր նրա նմաններին:

Ես գիտեմ, որ մեռնել կարող եմ ամեն տեղ և միշտ,
բայց վրեժի անդուստ ծարավը այրում ու հոշոտում է հոգիս,
մեռնելով անհնարին է հանգստացնել այն. այդ ծարավը հա-
զեցնելու համար պետք է գերմանացիների դիակների և ա-
րջան միջով քայլել/անդադար, քայլել մինչև արևմուտք, մինչև
թշնամու որջը: Քայլել այնքան, մինչև հոշոտված և վրեժի
ծարավ հոգիդ հագենա թշնամու արյամբ:

Այն ժամանակ, այո՛, միմիայն ա՛յն ժամանակ վե-
րադառնալ դեպի կյանք...

1944 թ. ապրիլ — հունիս

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Էջ

1	ԵՐԳՁԻ ՄԱՅԸ	5
2	ԾԱՂԻԿՆԵՐԸ	10
3	ՄՈՒՐՃԸ	14
4	ԾԱՂԿԱՎԱՃԱՌ ՊԱՏԱՆԻՆ	18
5	ԵՐԳԸ	20
6	ՄԵԴԵԱ	25
7	ԲՐԻԿԸ	32
8	ՄԱՅՐԸ	37
9	ՍԵՓԱԿԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՎ	45
10	ՄԱՐԻՆԱ	55

Խմբագիր՝ ՀՐ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՎՖ 11429 Պատ. № 514: Տիրաժ 4000. Տպագր. 63¹/₄ մամ.: Հեղինակ.
5,1 մամուլ: Ստորագրված է տպագրության 1946 թ. օգոստ. 20-ին:

ՀՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Պոլիգրաֆ և Հրատ.
Վարչության № 3 տպարան, Երևան, 1946 թ.

0 5 9547

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

220028378

ԳԻՆԸ 7 Ռ.

II
28378